

TYÖTÄ, MERKITYSTÄ JA OMAA JUTTUA ETSIMÄSSÄ

Sosiaalisten ongelmien, vastapuheen ja tavallisuuden moraaliset mittapuut
nuorten työpajalaisten puheessa

Sorsa Riku
Pro Gradu -tutkielma
Yhteiskuntapolitiikka
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän Yliopisto
Syksy 2017

Tiivistelmä

TYÖTÄ, MERKITYSTÄ JA OMAA JUTTUA ETSIMÄSSÄ Sosiaalisten ongelmien, vastapuheen ja tavallisuuden moraaliset mittapuut nuorten työpajalaisten puheessa

Riku Sorsa
Pro Gradu -tutkielma
Yhteiskuntapolitiikka
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän Yliopisto
Ohjaajat: Teppo Eskelinen ja Teppo Kröger
Syksy 2017
Sivumäärä 119 + liitteet 3 sivua

Tutkimuksen tarkoituksena on saada ihmisten sosiaalisen maailman näkökulmasta tietoa siitä, kuinka erilaiset sosiaaliset ongelmat ja erityisesti syrjäytymisen käsite jäsenyivät ja luovat merkitystä ihmisten jokapäiväisessä elämässä. Tehtävänä työssä on tutkia työpajanuorten ryhmässä muodostamia sosiaalisten ongelmien jäsenyyksiä sekä niiden oletetun jäsenyyden luomaa vastapuhetta ja torjuttujen jäsentelyjen funktioita.

Tutkielman teoreettinen viitekehys muodostuu syrjäytymisen käsitteen avaamisesta nuorisotutkimuksellisesta sekä sosiaalisen konstruktionismin tiedonsosiologisen perinteen näkökulmista. Jälkimmäisen näkökulman ytimen muodostaa analyysimenetelmäksi valikoitunut jäsenkategoria-analyysi. Tällöin sosiaalista maailmaa pyritään tutkimaan ihmiselle ominaisten kategoristen jäsentelytapojen kautta. Tutkimuksen aineisto muodostuu kolmesta itse kerätystä ryhmähaastattelusta, joissa haastateltavina ovat olleet erään kuntouttavaa työtoimintaa tarjoavan työpajan nuoret.

Tutkimuksen tuloksista voi päätellä, että nuoret jäsentävät sosiaalista maailmaa, tehden selontekoja ongelmapuheen kautta omista lähtökohdistaan, tunnistaen ja tunnustaen, torjuen oletettuja ongelmia sekä rakentaen vastasyytöksen ja vastapuheen kategorioita. Nämä sosiaalista maailmaa jäsentävät kategoriat rakentavat sosiaalista tilaa ja moraalisia mittapuita, joiden kautta sosiaaliset oikeudet ja velvollisuudet määrittyvät. Syrjäytymisen kategoria selitetään yksinomaan nuorten puheessa itsen ulkopuolelle, kuitenkin luomaan yhteistä tilaa ja ”hahmon”, jota on kartettava ja jonka pohjalle sosiaalista toimintaa on mahdollinen rakentaa.

Avainsanat: syrjäytyminen, konstruktionismi, selonteko, ongelmapuhe, kategoriat, moraalit, vastapuhe

Sisällysluettelo

1 JOHDANTO.....	5
2 SYRJÄYTYMISEN YHTEISKUNTA.....	8
2.1 Käsitteen historialliset juuret.....	9
2.2 Perinteinen syrjäytymisen tutkimus.....	11
2.3 Marginaalin tila – Sisällä, mutta reunalla.....	13
2.4 Riskillä leimattu nuoruus.....	14
2.5 Aktiiviparadigma, riski ja osallistaminen.....	19
2.6 Subjekttiivisten kokemusten ja huono-osaisuuden suhde.....	22
2.7 Syrjäytymiskeskustelu ja sosiaalisen kriisi.....	24
3 KOKEMUS SOSIAALISEN TODELLISUUDEN RAKENNELMANA.....	27
3.1 Kategoria-analyysi sosiaalisen todellisuuden tulkkina.....	31
3.1.1 Sacksin jäsenkategoria-analyysi.....	31
3.1.2 Itsen ja toisten toiminnan moraalinen kategorisointi.....	35
3.1.3 Kategoriat, konteksti ja vuorovaikutus.....	38
4 HAASTATTELUT, TOTEUTUS JA EETTISET KYSYMYKSET.....	41
4.1 Ryhmä- ja puolistrukturoidun teemahaastattelun teoriaa.....	41
4.2 Tutkimusaineiston esittely.....	43
4.3 Ryhmähaastattelujen toteutus.....	45
4.4 Tutkimuseettiset kysymykset.....	49
5 AINEISTON TULOKSET – KATEGORISET SELONTEOT.....	53
5.1 Yleispätevät kategoriat ja aineiston vuorovaikutussuhde.....	55
5.2 Sosiaaliset ongelmat ja niiden jäsentelyt.....	57
5.2.1 Mielekkään tekemisen puute – Mitä on olla ei mitään?.....	57
5.2.2 Yksin ”muissa maailmoissa”.....	61
5.2.3 Mielenterveys koetuksella.....	62
5.2.4 Huonoa tuuria – Itsestä riippumattomat tekijät.....	65
5.2.5 ”Lusmuja, vätyksiä ja sossupummeja”.....	68
5.2.6 Työpajalla ”leikkiminen”.....	72

5.3 Negatiivisten kategorioiden vastustaminen – Vastapuhe ja normaalin ihmisen kategoriat.....	74
5.3.1 Yhteiskunnan moraalinen kyseenalaistus.....	77
5.3.2 Ihmisen sisäisyys vastaan yhteiskunta.....	78
5.3.3 Sairaana yhteiskunnan uhrit.....	81
5.3.4 Syrjäytetyt yhteiskunnan uhreina.....	83
5.3.5 Tavallisen ihmisen kategoria.....	85
5.3.6 Oma juttua etsimässä.....	87
5.3.7 Sääntösuomen rajoittavat ja turhanpäiväiset esteet – Ahkeran ihmisen kategoria.....	90
5.3.8 Yhteiskunnan ulkopuolinen hahmo – Erakon kategoria.....	94
5.3.9 Syrjäytymisen hahmo – Torjutun kategorian funktio.....	98
6 TUTKIMUKSEN JÄLKILÖYLYT.....	103
6.1 Syrjäytymisestä.....	104
6.2 Merkityksettömyydestä.....	106
6.3 Kategorioiden maailmasta.....	108
LÄHTEET.....	111
LIITTEET.....	120

1. JOHDANTO

Aika ajoin yhteiskunnassamme käynnistyy keskustelu, joka on pelon, riskin ja huolen sävyttämää. Pelkäämme muita, yleensä normaaliksi ja turvalliseksi koetusta elämästämme poikkeavia, ja toisaalta yhteiskuntamme ulkopuolelle mieltämiämme ihmisiä. Pelkäämme myös tulevaisuutta, joka näyttäytyy meidän ihmisten silmin niin epävarmalta ja turvattomalta. Olemme huolissamme lapsista ja nuoremmista ikäpolvista. Menetämme yöuniamme työpaikkojemme puolesta, joiden pelkäämme häviävän muille maille tai koneiden korvaavan ne ja samalla meidät. Kun pelkäämme tai olemme huolissamme, pelkäämme riskiä siitä, että asiat menevät jollain tapaa pieleen.

Tällöin olemme huolissamme yhteiskunnallisesta, lähes koko väestön kattavasta huolesta (Sandberg 2015, 320), jonka olemme nimenneet tässä ajassa ja paikassa syrjäytymiseksi. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on käydä läpi ja raottaa sosiaaliin ongelmiin liittyvää kokemusmaailmaa sosiaalikonstruktivistisesta ja kategoria-analyttisestä näkökulmasta käsin, erityisesti syrjäytymisen käsitteen kautta.

Tutkimusidea lähti liikkeelle hyvin perustavanlaatuisista kysymyksistä: Mitä on toiseus, yhteiskunta ja sen syrjässä oleminen? Onko niin, että jokaisen yhteisön on välttämättä määriteltävä oman itsensä vastakohta? Voisiko toisaalta olla niin, että ulossuljettujen keskinäinen solidaarisuus luo taas toisen yhteisön? Vai onko kenties jälkimoderni aika pirstaloittanut yhteiskunnan, kuten monet postmodernin ajan ”profeetat” julistavat? Kaikuuko siis sisäministeriön hätähuudoissa syrjäytymisestä suurimpana turvallisuushkana huoli yhteiskunnan pirstaloitumisesta (Yle 2011)? Onko syrjäytymisestä puhuttaessa kyse juuri sosiaalisesta kontrollista ja vallankäytöstä, ikään kuin ulkopuolisten ”hätyyttämiseksi” takaisin yhteiskuntaan? Kykeneekö uusliberalismin läpäisemä yhteiskunta enää yhteisyyteen? Onko syrjäytyminen yhteiskunnan ”asettama” tila ja prosessi; onko kyse vain sosiaalisista ongelmista? Entä, onko syrjäytymisen käsite edes käyttökelpoinen, sen nivoutuessa vahvasti muun muassa köyhyyden ja huono-osaisuuden termeihin (Sandberg 2015, 61)?

Usein kuulee sanottavan nuorilta itseltään syrjäytymisestä kysyttäessä, että lähes poikkeuksetta kukaan ei koe olevansa ”syrjäytynyt”. Miksi käsite lähes aina selitetään ulos mahdollisesti sen

piiriin kuuluvien toimesta, aina käsittäen jonkin muun ryhmän? Entä jos hyvinvoiva ja vahvan työmarkkina-aseman omaava taas paradoksaalisesti mieltää itsensä syrjäytyneeksi?

Mitä tämä kaikki edellä mainittu kertoo yhteiskunnasta, sen jäsenyydestä sekä tavoistamme ylipäättään mieltää itseämme maailmaan? Siinä kysymysten kirjo, joiden edestä olen jatkuvasti itseni löytänyt tutkimuksen edetessä ja joiden kautta haluni ymmärtää nykyisenkaltaisen yhteiskunnan ongelmakohtia oman sukupolveni näkökulmasta rakentuu.

Syrjäytyneistä puhuessamme, piirrämmme siis ennen muuta kaksijakoisen kuvan menestyvien ja epäonnistuneiden yksilöiden välille, joita tarkasteltaessa saamme tietynlaisen kuvan yhteiskunnasta (Sandberg 2015, 315). Näin ollen syrjäytyneiksi määritellyt ryhmät ja yksilöt, ikään kuin edustavat yhteiskunnan arvoista ja normeista poikkeamista. Toisaalta syrjäytymisen subjektiivinen kokeminen on yksi tapa mitata syrjäytymistä. Tällöin kokemukset saattavat usein olla ristiriidassa yleisten näkemysten kanssa. (Ks esim. Hargie ym. 2011; Popp & Schels 2008). Syrjäytymiskeskustelua sävyttää myös vahvasti leimaamisen ja nuoruuden jopa liiallisen ”riskittämisen” kysymykset (Juppi 2011; Harrikari 2008). Haluni ymmärtää tutkimusaihetta lähtee sosiaalisesta maailmasta – eli ihmisten kuvaaman maailman – piirtyvän yhteiskunnan kuvan analysoimisesta, siitä mitä on osattomuus ja osallisuus, mitä syrjäytymättömyys ja mitä syrjäytyminen.

Työssäni on tarkoitus tunnistaa ja ottaa huomioon ”syrjäytymiseen” ilmiönä ja prosessina liittyvän tulkinnanvaraisuuden ja leimaavuuden. Tällöin tutkimuksen paino siirtyy syrjäytymisen ”idean” sosiaalikonstruktionistiseen näkökulmaan, erotuksena sekä objektiivisten että subjektiivisten huono-osaisuuden ja syrjäytymisen tekijöiden paikantamisesta.

Subjektiivisten kokemusten tutkimuksen ollessa oma aihealueensa, tutkimukseni näkökulma sijoittuu kuitenkin myös erilleen tästä tutkimusperinteestä, kohti sosiaalisen maailman rakentumisen kysymyksiä. Tällöin kyseessä on perustavanlaatuisempi teoria ja teesi maailman rakentumisesta, eli siitä, kuinka todellisuutemme rakentuu ihmisten välisessä sosiaalisessa kanssakäymisessä. Tämän näkökulman työkaluna käytän kategorianalyysia, jonka kautta pyrin tutkimaan sosiaalisen maailman rakentumista kategoristen jäsentelyjen kautta.

Aineistona tutkimuksessani toimii itse kerätty ryhmähaastatteluaineisto. Tarkoitukseni on tutkia sitä, miten erilaisissa hallinnollisissa asiakirjoissa, julkisessa keskustelussa sekä sosiaalitieteellisessä kirjallisuudessa ilmenevä kaiken läpäisevä syrjäytymisen käsite ilmenee sosiaalisessa maailmassa, eli minkälaisia muotoja se ottaa ihmisten – tässä tapauksessa nuorten työpajalaisten – puheessa.

Tutkimukseni keskeinen lähtökohta on kategoria-analyysia eksperimentoiden pyrkiä tutkimaan sosiaalista maailmaa ja sen kategorista rakentumista ongelmapuheen, selontekojen ja moraalisten mittapuiden näkökulmasta. Jatkuvasti tutkimusongelmaani miettiessäni, kuvittelin sosiaalisen maailman, ikään kuin loputtomana eetterinä, josta kategoria-analyysin avulla pyrkisin saamaan tutkimuskysymysteni viitoittamana merkityksellistä ja johdonmukaista ainesta irti. Tämä mielikuva auttoi suuresti jäsentämään tutkimusongelmaani.

Tutkimukseni jäsentyy viiteen eri osaan: Ensin käyn läpi syrjäytymisen yhteiskunnan tematiikkaa, tämän tarkoittaen laajahkon ja moninaisen, myös epäselväksi syytetyn syrjäytymisen käsitteen avaamista eri – ja erityisesti nuorisotutkimuksellisista – näkökulmista. Tämän jälkeen siirryn sosiaalisen maailman teoretisointiin ja teeseihin maailman rakentumisesta, ja avaan samalla kategoria-analyysin aineistomenetelmänä, ikään kuin sosiaalisen maailman tutkimukseen räätälöitynä ytimenä. Sitten käyn läpi tutkimusaineistoni sekä siihen liittyviä teoreettisia sekä tutkimuseettisiä kysymyksiä. Aineiston analyysi muodostuu taas kahtiajakautuneesta osuudesta, ensimmäisen muodostuen ongelmapuheen tunnustaviin, tunnistaviin ja puolustaviin ja jälkimmäisen muodostuen vastapuheen ja negatiivisesti leimattujen kategorioiden torjunnan jäsentelyihin. Lopuksi pohdin tutkimustani, keskeisiä tuloksia ja esiin piirtyviä seikkoja erityisesti syrjäytymisen, merkityksen etsimisen ja kategorioiden maailman näkökulmista.

2. SYRJÄYTYMISEN YHTEISKUNTA

Syrjäytymisen käsite sulautuu mitä moninaisimpiin termeihin, kuten marginalisaatioon, alaluokkaistumiseen, köyhyyteen ja huono-osaisuuteen (Järvinen & Jahnukainen 2001, 125–126). Termin käyttö vaihtelee myös aikakauden ja maantieteellisen sijainnin mukaan (Sandberg 2015, 96–99). Kuinka siis määritellä, mitä syrjäytyminen tarkoittaa? Minkälaiset tilat ovat kyseessä, puhuessamme eksklusiosta, marginaalista tai sisäpiiristä? Tutkimuskirjallisuudessa tulee esiin tiettyjä piirteitä, joiden katsotaan määrittelevän syrjäytymistä.

On huomioitava kysymykset, kuten mitkä syyt ovat syrjäytymisen taustalla, mitä seurauksia siitä koituu ja mitä olisi tehtävä sen torjumiseksi. Voidaan väittää, että syrjäytyminen tarkoittaa vähintään kolmea seuraavaa seikkaa: epätasa-arvon toistuminen tai uusiutuminen, sosiaalisten suhteiden heikentyminen sekä sosiaalipolitiikan rajallisuus, eli universalismin pettäminen (Ruotsalainen 2005, 33–35). Yhteiskunnasta syrjäytymisen pääkysymyksen on nähty olevan työmarkkinoiden ulkopuolelle jäämisessä, varsinkin pitkäaikaistyöttömyydessä, johon muut syrjäytymiseen vaikuttavat tekijät kulminoituvat. Erityisesti korostetaan tekijöiden pitkäaikaisuutta, joskin vain työttömyyden nähdään kuvaavan kuitenkin huonosti syrjäytymistä itsessään (Ruotsalainen 2005, 37–39).

Syrjäytyminen nivoutuu tämän lisäksi riskin ja sen ympärille rakentuvan politiikan keskiöön, erityisesti – sekä oman tutkimuksen näkökulmasta – nuoruuden ikäpolvea koskettavana ongelmana. Nähdään, että nuoriin kohdistuvassa syrjäytymispuheessa on Suomessa nähtävissä uudenlaista ja angloamerikkalaisista maista vaikutteita saanutta riskin ja moraalisen paniikin ”regiimiä”, joka asettaa nuoruudelle uudenlaiset vapauden rajat (Harrikari 2008; 2012). Syrjäytymisen käsitteen ympärillä käydään myös poliittista keskustelua. Tällöin taas on kyse siitä, minkälaisena syrjäytyminen ja syrjäytyneet näyttäytyvät, sekä mitä ongelmalle on tehtävä. Syrjäytymisen riskin ulottuen lähes koko väestöä kattavaksi (Sandberg 2015, 320), on esitetty kysymyksiä myös sen suhteen, ilmentääkö käsitteen laajuus – ja näin tulkittuna epäselvyys – jotain laajempaa yhteiskunnan kokonaisuutta koskevaa kriisiä? Tässä kappaleessa avaan näitä kysymyksiä tarkemmin.

2.1. Käsitteen historialliset juuret

Syrjäytyminen terminä katsotaan alun perin saaneen alkunsa 60- ja 70-lukujen ranskalaisesta köyhyyskeskustelusta. Tällöin köyhiä alettiin kutsua ulossuljettuina, ”les exclus”. Termi kääntyy suomeksi juuri ”syrjäytyneet” -käsitteeksi (Sandberg 2015, 97). Ekskluusion piiri kuvaa ulossuljettuja, jotka syrjäytetään yhteiskunnan ulkopuolelle ja myös pidetään ulkona, erinäisten vallan ja sosiaalisten mekanismien kautta (Helne 2002, 22).

Suomeen käsite rantautui Ruotsista 70–80 -lukujen taitteessa. Tällöin erityisesti puhuttiin ”utslagning”, ulossulkemisen termistä. Jorma Sipilä (1979, 74) otti ulossulkemisen Suomessa ensimmäistä kertaa puheeksi, jolloin termi kääntyi ”syrjäyttämiseksi”. Syrjäytyminen määriteltiin prosessiksi, jossa yksilön sosiaaliset siteet ”löystyvät” suhteessa yhteiskuntaan. Tämän sateenvarjokäsitteen lisäksi Sipilä puhui myös vapaaehtoisesta syrjäytymisestä. Syitä uusille termeille haettiin muun muassa hyvinvointivaltion vähittäisen kriisiytymisen ja kritiikin, toisaalta uudenlaisten sosiaalisten ongelmien määrittelemisestä.

Näihin uusiin sosiaalisiin ongelmiin alettiin kiinnittää huomiota, kun huomattiin, ettei vain ja ainoastaan rahan ja tuloihin perustuvat sosiaaliturvajärjestelmät luoneet hyvinvointia. Muun muassa tunnettu taloustieteilijä Amartya Sen (2001) on teoretisoinut tätä uudenlaista köyhyden muotoa. Hänen mukaansa köyhyys ei johdu pelkästään tuloissa mitattavasta köyhyydestä, vaan ihmisten kyvykkyyksien ja mahdollisuuksien puutteista.

80-luvulla syrjäytymisestä puhuminen nivoutui osaksi sen aikaista kriisipuhetta murroksesta ja eriarvoisuuden nopeasta kasvusta. (Sandberg 2015, 61, 75). Myös englantilainen köyhyystutkimus, jossa yhdisteltiin köyhyden, huono-osaisuuden ja syrjäytymisen (exclusion) käsitteitä, saapui näihin aikoihin Suomeen. (Helne 1994, 39; Sandberg 2015, 61; Townsend 1979.) Kuitenkin jo 1980-luvun lopulle tultaessa syrjäytymisen termin nähtiin olevan loppuun kaluttu sosiaalitieteellinen käsite, sen herättäessä epäluuloa monenlaisten eri tutkimusten viitatessa termin epäselvyyteen (Lehtonen, Heinonen & Rissanen 1986; Helne 1994, 43–45).

Ehkä kaikista räikeintä keskustelua syrjäytymisestä on käyty 1990-luvun Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa. Tuolloin puhuttiin huono-osaisuuden ja syrjäytymisen termeistä jopa

uudenlaista yhteiskuntaluokkaa käsittävänä. Tätä ala-luokkana pidettyä yhteiskunnan kerrostumaa kuvattiin sosiaalityöksi riippuvana ja laittomuuksiin syyllistyvä, pääosin nuorista koostuvana ryhmänä. Alaluokan on väitetty muodostavan länsimaisissa yhteiskunnissa normaalista poikkeavan ihmisryhmän, joiden on väitetty ylisukupolvisesti kehittäneen jopa geneettisesti poikkeavan alemman älykkyydosamäärän. Ala-luokan käsitteestä on kuitenkin kiistelty laajalti, juuri käsitteen puutteellisen empirian, monitulkintaisuuden ja poliittisuuden vuoksi. (Järvinen & Jahnukainen 2001, 132–134; Macdonald 1997; Winlow & Hall 2013, 46–52.)

90-luvun puolivälissä Suomi taas taisteli laman kourissa ja syrjäytymisen käsite ilmestyi uudestaan, erityisesti työttömyyttä käsitteleväksi sosiaalisesti ongelmaksi. Syrjäytymisen nivoutuessa osaksi suurtyöttömyyden ongelmaa, alettiin puhua ”nuoriso-ongelmasta”, jolla viitattiin erityisesti nuorten työttömyyteen sekä koulupudokkuuteen. Nuorten syrjäytymistä vastaan perustettiin tällöin erilaisia sosiaalisia rahastoja EU:n kuin myös Suomen tasolla (Järvinen & Jahnukainen 2001, 130–131). Kyseisellä vuosikymmenellä syrjäytymisen nähdään tulleen uudestaan laajemmaksi koko yhteiskuntaa kattavaksi aiheeksi, jota ei enää luokiteltu hyvinvointivaltion murrosvaiheen avulla, vaan joka loi oman temaattisen kokonaisuutensa (Sandberg 2015, 94–95).

Heikkilä (2000, 167–170, 179.) tiivistää, että 80- ja 90-lukujen syrjäytymistutkimuksessa ero oli juuri käsitteen muodossa: 80-luvulla puhuttiin pääosin köyhyydestä, kun taas 90-luvulla määritelmä vaihtui laajaan syrjäytymisen käsitteeseen. Näin erityisesti siksi, Heikkilä pohtii, että erilaisiin tutkimushankkeisiin oli helpompi saada rahoitusta syrjäytymisen käsitteen alla, sen muodikkouden tähden.

2000-luvulle tultaessa syrjäytymisen on lähinnä katsottu koskevan nuoria, kouluttautumattomia ja työelämän ulkopuolella olevia miehiä. Pekka Myrskylä (2012) arvioi EVA:n raportissaan ”keitä ovat syrjäytyneet nuoret” tarkalleen syrjäytyneiksi 51341 nuorta, jotka ovat työelämän ja koulutuksen ulkopuolella, eivätkä omaa muuta kuin peruskoulutuksen. Tämän hämmäntävän tarkan luvun lisäksi kaikkien tilastojen ulkopuolella arvioidaan olevan 25000 nuorta, jotka eivät ole ilmoittautuneet työttömiksi työnhakijoiksi, ja erityisesti maahanmuuttajat mainitaan nuorten lisäksi erityisenä ryhmänä. Vuoden 2008 laman jälkeen juuri nuorisotyöttömyys ja siihen nivoutuvat ongelmat ovat olleet parrasvalojen alla. Nuorten työttömyyttä ja syrjäytymistä kitkemään on pantu toimeen muun muassa kuuluisa nuorisotakuu

-hanke, jonka tavoitteena on ollut saada jokaiselle nuorelle koulu- työ- tai oppisopimuspaikka (Larja 2013, 1; Oljemark 2013, 59). Tämän lisäksi käsitteeseen on nivoutunut tusina erilaisia uusia, mutta myös vanhempia sosiaalisia ongelmia, kuten työelämän muutos, lasten pahoinvointi, rikollisuus, tuloerojen kasvu, mielenterveysongelmat ja yksinäisyys (Sandbeg 2015, 94–95).

Tutkimuksessa on myös kiinnitetty huomiota enemmän ilmiön laadullisiin muotoihin, syrjäytyneiden omiin kokemuksiin ja näkemyksiin aiheesta. Nuorten näkemykset syrjäytymisestä koetaan tärkeiksi, eivätkä itse syrjäytyneiksi määriteltyjen kokemukset useimmiten kohtaakaan syrjäytymisen määrittelyiden kanssa (Oljemark 2013, 61; ks esim. Hargie ym. 2011; Popp & Schels 2008.) Ennen muuta, Euroopan Unionin vaikutusta syrjäytymisen käsitteeseen voidaan luonnollisesti nähdä myös 2000-luvulla, sillä käsitteen kautta perustellaan - ja on perusteltu jo 90-luvulta lähtien - erilaisia työttömien aktivointiin tähtääviä politiikkaohjelmia (Saari 2015, 238–239).

2.2. Perinteinen syrjäytymisen tutkimus

Tutkimuksen saralla ehkä yleisin syrjäytymistä mittaava menetelmä on syrjäytymisen tutkiminen prosessina. Tällöin syrjäytymistä tutkitaan prosessinomaisena kehityksenä, joka voi alkaa jo esimerkiksi kotitaustan ja varhaislapsuuden oloista lähtien. Kyse on sosiaalitieteissä yleisestä menetelmästä ja sitä on käytetty juuri köyhyyden, huono-osaisuuden sekä syrjäytymisen tutkimiseen runsaasti. Jyrki Jyrkämä (1986) teki Suomessa 80-luvulla tunnetuksi syrjäytymisen prosessina, erityisesti juuri lapsuuden ja nuoruuden näkökulmasta.

Jyrkämä pohti, että maatalousyhteiskunnasta siirtyminen moderniin on antanut nuoruuden vaiheelle enemmän sosiaalista tilaa, eli antanut nuorille itselleen vastuuta omasta elämästään ja näin ollen myös pitkittänyt aikuisuuteen siirtymisen vaihetta. Tämän takia nuoruuden vaiheesta on tullut yksi keskeisin portti syrjäytymiseen: Peruskoulutuksen epäonnistumisella on yhteys myöhemmän koulutuksen epäonnistumiseen, joka johtaa epävarmaan työmarkkina-asemaan ja työttömyyden suurempaan todennäköisyyteen. Kyseinen prosessi johtaa kokonaisuudessaan erilaisiin yhteiskunnan reunoille syntyneisiin vasta- tai alakulttuureihin. Tästä enenevä syrjäytyminen johtaa taas lopulliseen syrjäytymisen tilaan, jolloin alkaa ilmetä

elämänhallintaongelmia, riippuvuuksia ja muun muassa mielenterveysongelmia. Tämän elämänkaaren kautta voitaisiin siis päästä käsiksi syrjäytymiseen. (Järvinen & Jahnukainen 2001, 132–134; Emt. Jyrkämä 1986.)

Syrjäytymisen prosessin lisäksi, muun muassa sosiaalivirastojen yleisesti hyväksyttynä määritelmänä pidetään erilaisten sosiaalisten ongelmien yhtäaikaisuutta, kasautunutta huono-osaisuutta. Tällöin erilaisten poikkileikkaus-aineistojen kautta kerätyt tekijät lasketaan yhteen, joiden summa määrittää syrjäytymisen astetta. Syrjäytyminen voidaan tätä kautta toisaalta myös tulkita syrjäytymisen riskiksi, riippuen tekijöiden määrästä. Nähdään, että eri tekijät voivat myös vahvistaa toisiaan (Raunio 2006, 28–31). Esimerkiksi Sosiaali- ja terveysministeriö määrittelee syrjäytymisen olevan:

”Kasaantunutta huono-osaisuutta, jossa yhdistyvät pitkäaikainen tai usein toistuva työttömyys, toimeentulo-ongelmat, elämänhallintaan liittyvät ongelmat ja syrjäytyminen yhteiskunnallisesta osallisuudesta. Syrjäytymiseen voi liittyä sairautta tai vammaisuutta, poikkeavaa käyttäytymistä, rikollisuutta ja päihteiden käyttöä. Mikään yksittäinen ongelma ei sinänsä aiheuta syrjäytymistä, vaan kysymys on kasaantuvista ongelmista ja eräänlaisen huono-osaisuuden kehän muodostumisesta. Syrjäytymisessä on siten kyse moniulotteisista, pitkäaikaisista ongelmista.” (STM 2006, 85.)

Tällöin on kyse syrjäytymisen lopputuloksen ja riskin tutkimisesta poikkileikkausaineistojen kautta, ei niinkään syrjäytymisen prosessista, joskin prosessi ja ongelmien kasautuminen liittyvät yhteen. Suomessa eritoten 90-luvun laman pitkäaikaistyöttömyyden ja huono-osaisuuden periytymisestä voidaan sanoa, että ilmiöön liittyy myös ylisukupolvista ulottuvuutta. (Naumanen 2011, 26–30.)

Pienoiseksi ongelmaksi kuitenkin muotoutuu, kuinka vetää raja siihen, montako tekijää tarvitaan, jotta ihminen olisi syrjäytynyt. Tällöin syrjäytyneiksi saattaa muodostua huomattavan suuri tai pieni väestöosuus. (Raunio 2006, 29; Saari 2015, 240.) Onkin näin ollen kysyttävä, miten on syrjäytymisen käsitteen käyttöarvon laita, jos sen piiriin sisältyy joko liian pieni ryhmä tai koko sosiaalisten ongelmien kirjoa kattava ryhmittymä? Monissa eri tutkimuksissa kun syrjäytyneiksi on määritelty hyvin vaihteleva joukko: määrä vaihtelee 5000 ja 100000 välillä (Myrskylä 2012; Opetusministeriö 2008; Larja 2013). Kysymykseen siitä,

montako syrjäytynyttä suomalaisessa yhteiskunnassa on, voikin vastata sanomalla: montako haluatte?

Tomi Kiilakoski kirjoittaa (2014), että nykypäivän syrjäytymiskäsite nidoitiin 90-luvun puolivälin tienoilla tarkahkoon NEET-nuoren käsitteeseen, tämän tarkoittaen nuoria, jotka eivät ole työssä, koulussa tai harjoittelussa (not in education, employment or training). Tällöin syrjäytyminen muodostui kapeanlaisesti vain nuorten ja työn ja koulutuksen välisestä suhteesta. Näin voisi väittää, että perinteinen syrjäytyneiden paikantaminen yhteiskunnasta kehkeytyy edellä mainitusti tilastojen ja lukumäärien laskemiseen.

Syrjäytymisen prosessin ja kasautuneen huono-osaisuuden määritelmät eivät siis ole selviä, eivätkä niiden ole mahdollista tai tarkoitukseen olla. Määritelmät ovat ennen muuta teoreettisia viitekehyksiä, joiden kautta voidaan tarkastella syrjäytymistä eri näkökulmista. (Järvinen & Jahnukainen 2001, 136.)

2.3. Marginaalin tila – Sisällä, mutta reunalla

Syrjäytymisestä puhuttaessa, yleensä piirretään yhteiskunnan rajoja kuvaavat viivat. Näitä viivoja edustamaan voidaan jaotella keskuksen, marginaalin sekä syrjäytymisen tilat. Määritelmät ovat kuitenkin epäselviä, varsinkin marginaalin ja syrjäytymisen tapauksessa, jolloin termit voivat tarkoittaa välillä samaakin tilaa. Marginaalissa oleminen voidaan yleisesti nähdä lievempänä ulkopuolisuuden muotona, sen latinankielisen sanan tarkoittavan juuri reunaa ja rajaa, ollen näin niin sanotusti ”siinä rajoilla” (Järvinen & Jahnukainen 2001, 126; Helne 2002, 21–23). Marginaalin termi 1900-luvulla juontuu sosiologi Robert Parkin (1928) esseestä ”Human migration and marginal man”, jossa Park kuvasi Yhdysvaltalaisia maahanmuuttajia paradoksaalisesti yhteiskunnan sisäpiiriin integroituneina ”toisina”.

Marginaaliset tilat eivät siis ole kuitenkaan ehdottomia, vaan ryhmät ja yksilöt voivat piirteidensä ansiosta kuulua samalla yhteisyyden kuin myös marginaalin piiriin. Marginaaliin asettuminen voi tämän lisäksi olla vapaaehtoista. Jotkin ryhmittymät saattavat juuri tavoitella marginaalista asemaa, asettaa itsensä valtavirran ulkopuolella oleviin kulttuureihin, joissa olo tunnetaan kotoisammaksi. Toisaalta asettuminen marginaalisiin kulttuureihin, elämäntapoihin

ja asenteisiin suhteessa yhteiskunnan sisäpiiriin, voi todellisuudessa olla myös pakon sanelema suojautumismekanismi. (Jokinen ym. 2004, 10–16.)

Marginaalissa oleminen voidaan nähdä myös positiiviseksi, uusia näkökulmia maailmaan ja itseen avaavana kokemuksena. Toisaalta marginaalinen tila nähdään dynaamiseksi, ikään kuin sillaksi syrjäytymisen ja yhteiskunnan sisäpiirin välillä. Mitä kauemmin ulkopuolisuuden, sivullisuuden ja toiseuden kokemukset kestävät, sitä todennäköisemmin nähdään henkilön lipuvan marginaalisuuden tilasta syrjäytyneeksi. Tällöin voidaan puhua myös syrjäytymisriskistä. Helneen mielestä syrjäytymisen käsitteen voisikin korvata marginaalin käsitteellä, sillä usein syrjäytymisestä puhuttaessa on kyse enemmänkin syrjäytymisriskistä kuin siitä itsestään. (Järvinen & Jahnukainen 2001, 138–143; Raunio 2006, 55–58; Lämsä 2009, 159–160; Helne 1994, 47.)

Voidaan katsoa, että marginaalin ja syrjäytymisen tilojen määrittäminen ja ennen muuta paisuminen kertovat sosiaalityön universaalien periaatteiden epäonnistumisesta, eli hyvinvointivaltion ideaalin murtumisesta ja uusliberaalin, individualistiseen kuluttajuuteen perustuvan diskurssin esiintulosta. Toisaalta voidaan väittää jokaisessa yhteiskunnassa olevan normaalista piiristä poikkeavia tiloja, täydellisen universalistisen yhteiskunnan olevan näin ollen mahdottomuus, universalismin periaatteiden perustuessa suhteellisen suureen samankaltaisuuden vaatimukseen. (Juhila 2014, 11–13.)

2.4. Riskillä leimattu nuoruus

Lapsiin ja nuoriin on viime vuosikymmeninä kiinnitetty paljon huomiota sosiaalisista riskeistä puhuttaessa. Erityisesti varhaisaikuisuus, joka määritellään yleensä väljästi 20–30-ikävuodet kattavana vaiheena, nähdään tilana, jolloin ihminen joutuu tiiviisti sosiaalisen todellisuuden kanssa tekemisiin, jonka vuorovaikutuksessa alkaa rakentumaan persoonalliset valmiudet ja identiteetti. Ikävaihetta kutsutaan ”minuuden” kehitysvaiheeksi. Tällöin ihmisen nähdään olevan varhaisemman nuoruuden mukaisesti vielä herkkä erilaisille ulkoisille vaikutuksille. Tunneherkkyys on ominaista varhaisaikuisuudelle, juuri minuuden rakentumisen erilaisten virikkeiden avoimen vastaanottavuuden kautta. Varhaisaikuisuus nähdään kuitenkin sisältävän erilaisia riskejä, jotka toteutuessaan aiheuttavat vaikeuksia aikuisuuteen siirtymiselle ja pitkittävät prosessia. (Kelly 2007, 42; Turunen 2005, 145–150.)

Puhuttaessa sanaparilla ”nuori syrjäytynyt”, muotoutuu ihmisille kuva yleensä 20–30-vuotiaasta sosiaalitoimiston asiakkaasta, joka on avuton, työtä karttava sekä sosiaalista kontrollia ja holhoamista tarvitseva henkilö. Jorma Sipilä kuvasi vuonna 1982 nuoria ”syrjäytyjiä” seuraavanlaisesti:

”Nuorisokulttuurin rituaalisymboleja (esim. nahkatakkia) näkyvimmin kantavien leimattujen nuorten kapinassa yhtyvät syrjintä ja syrjäytyminen. Tähän väestöryhmään kuuluvat nuoret selviytyvät heikkoine lähtökohtineen huonosti yhteiskunnallisissa instituutioissa, ennen muuta koulussa, monet myös ikäisryhmissään (esim. suhde toiseen sukupuoleen) sekä ihmissuhteissaan yleensä. He ovat yleensä tietoisien välinpitämättömiä yhteiskunnan moraalista ja instituutioista...” (Sipilä 1982, 19.)

Köyhyydestä ja köyhistä puhuttaessa, on perinteisesti nähty kaksijakoisen jaottelun ilmaantuvan: nähdään työtä vieroksuvia ja työhön kykenemättömiä, ”kunniallisia ja kunniaattomia” köyhiä (Pohjola 2001, 189–193). Tällainen kuva on kuitenkin hyvin yksinkertaistava ja mustavalkoinen. Etenkin Anglo-Amerikkalaisissa maissa syrjäytymisen ympärillä on vallinnut keskustelua sosiaaliriippuvaisesta, epäsosiaalisesta ala-luokasta, joka on nähty nuoria leimaavana ja syyllistävänä, eritoten erilaisten poliittisten tahojen (kuten konservatiivipoliitikkojen) toimesta (Dwyer & Wyn 2001, 145–150). Varsinkin medialla on nähty olevan vahva stigmatisoiva vaikutus, sen yksinkertaistaessa ilmiötä (ks esim. Devereux ym. 2011; Maynard 1988, 322–325).

Sosiaalinen ja psyykinen todellisuus luovat yksilölle paineita, varsinkin kun on kyse ”paremmassa asemassa” olevien käskyistä ”huonommille”. Subjektiiivisessä syrjäytymisessä on kyse näistä stigmatisoivista rajoista, jotka saattavat luoda syrjäytymisen kokemuksista syyllistäviä sekä stigmatisoivia, esimerkkinä: Köyhillä ei ole oikeutta eikä varaa polttaa tupakkaa tai käyttää muita nautintoaineita. Jos näin kuitenkin tapahtuu, asiaan suhtaudutaan paheksuen, sillä nautintoaineiden ei koeta kuuluvan köyhyyttä kokevan henkilön elämään. Sosiaalitieteissä puhutaan myös yleisemmin empatiakuilusta tai solidaarisuusvajeesta, jota syntyy sosiaalisen etäisyyden kasvaessa huono- ja hyväosaisten kesken. (Sipilä 1985, 81–82; Saari 2015, 88–100).

Leimautumisessa on kyse yhteisön puolelta tapahtuvasta syrjinnästä, jolloin syrjittävä kohde määritellään kelvottomaksi yhteisyyteen. Toisaalta leimaaminen voidaan kääntää pääläelleen: ne, jotka menestyvät yhteisön sisällä, leimataan liian hyväosaisiksi ”älä luule olevasi jotakin” mentaliteetilla. Syrjinnässä ja leimaamisessa näin ollen on perinteisesti kyse samankaltaisuuden kautta tapahtuvasta poikkeavien yksilöiden leimaamisesta. (Sipilä 1982, 16–18; Garfinkel 1956.)

Klassikotutkimukseksi yhteisön ja yksilön välisestä suhteesta voisi mainita Emile Durkheimin ”Itsemurha” -teoksen (1979; alkup. 1897). Tässä sosiologisessa tutkimuksessa Durkheim pohti itsemurhaa yhteisöjen solidaarisen muodon kannalta, jossa hän tuli siihen tulokseen, että mitä tiukempi tai löyhempi sosiaalinen yhteisö on, sitä useammin ihmisyyhteisöissä esiintyy itsemurhaa. Tässä mielessä sosiaalisen paineen tukahduttama ihminen saattaa päätyä riistämään oman henkensä; vastaavasti taas yhteisön hylkäämä yksilö voi samalla tapaa menehtyä oman kätensä kautta.

Äärimmäisilleen vietyä leimautumisen voidaan jopa nähdä ihmisen toimintaa muuttavaksi tapahtumaksi. Sosiaalitieteissä yleisesti puhutaan leimautumis- tai leimaamisteoriasta, jota eritoten kriminologian saralla on sovellettu rikoksenteijöihin. Teoria perustuu pääosin Edwin Lemertin (1951) tutkimuksiin ja systemaattiseen teorian muotoon. Leimautumisteoriassa erotettiin rikollisuus ”primaareihin” ja ”sekundaareihin” poikkeavuuksiin, aiemman viitatessa vaiheeseen, jossa tekijä itse ei koe tekojensa olevan poikkeavia suhteessa muuhun yhteiskuntaan. Sekundaari poikkeavuus viittaa taas yhteiskunnan asettaman leiman vaikutukseen, jonka kautta teot leimautuvat rikollisiksi ja tekijä rikolliseksi. Tämä kaksivaiheinen prosessi tätä kautta myös luo rikoksen tekijän minuutta, näin ollen luo tekijälle rikollisen identiteetin. Prosessin voidaan nähdä myös, niin sanotusti ”luovan rikollisia”, poikkeavaa toimintaa, toisaalta konkreettisten tekijöiden, toisaalta minuuden rakentamisen kautta esimerkiksi: Rikollisen on vaikea saada työtä sosiaalisen vieroksunnan takia, siispä henkilö ajautuu rikoksen tielle. Toisaalta minuuden muuttuminen luo ihmisen itse toteuttamaan hänelle asetettua toimintaa, olemaan rikollinen. (Kivivuori 2013, 274–279; ks. Lemert 1951)

Kyseessä on identiteetin muokkautumisesta erilaisten kategorisointien mukaan. Pitkäaikaistyötön on oiva esimerkki – juuri työttömyyden pitkäaikaisuuden vuoksi – jolloin ihminen on jo hyvän aikaa ollut kategorisoivien instituutioiden kanssa tekemisissä. Leimautumista pyritään taas välttämään, joka esimerkiksi aktivointitoimien piirissä oleville

saattaa johtaa pahimmillaan karensseihin, tämän taas johtaen syvempään leimautumisen kierteeseen. (Karjalainen & Lahti 2005, 276–277; Välimaa 2011.)

Leimaamisvaikutukseen kiinnitetään myös paljon huomiota, mikä näkyy muun muassa erinäisten virastojen periaatteissa. Nuorista puhuttaessa pyritään esimerkiksi poliisin puuttuminen rajaamaan minimiin, korostaen ammattimaisten, leimautumisen huomioonottavia tahoja, kuten sosiaalityöntekijöitä ja psykologeja. (Harrikari 2008, 107–113.)

Timo Harrikari (2008) on tutkinut Suomen lapsiin ja nuoriin kohdistuvaa riskipuhetta ja pyrkinyt valaisemaan, onko angloamerikkalaisista maista adaptoitu lapsi- ja nuorisopolitiikkaan vaikutteita. Harrikari osoittaa, että 2000-luvulle tultaessa on nähtävissä uudenlaisen riskiin ja huoleen kiinnittyvän puheen, riskipolitiikan regiimin esiintuloa, joka kilpailee sen vastinparina toimivan puheen, hyvinvointipolitiikan regiimin kanssa. Riski ja huoli lasten ja nuorten pahoinvoinnista ja syrjäytymisestä näyttäytyy tällä tavoin perinteisten konservatiivisten piirteiden mukaisesti peloksi rikollisuuden ja muun epäsosiaalisen käytöksen lisääntymisestä, johon on puututtava. Tämä epäluottamus lapsuutta ja nuoruutta kohtaan saa Harrikarin mukaan lisäpontta iltapäivälehdistä, jotka ”kaatavat bensaa kytevään kipinään”. Tämän epäluottamuksen diskurssin vastaus ongelmaan löytyy nuorista puhuttaessa muun muassa tiukemmasta kriminaalipolitiikasta, periaatteella ”kriminaalipolitiikka on parasta sosiaalipolitiikkaa”. Kantavana periaatteena toimiikin ”varhainen, nopea ja tuntuva” puuttuminen, vahva sosiaalinen kontrollointi (Emt. 2008, 256–259).

Samanlaisen asetelman on Pirita Juppi (2011, 206–217.) havainnut syrjäytymispuhetta tutkiessaan. Syrjäytyminen näyttäytyy nuorten miesten ongelmana, josta puhuttaessa korostetaan jompaakumpaa edellä mainittua regiimiä. Tämän lisäksi, puheesta on erotettavissa syrjäytyminen riskipolitiikan kehikossa joko ”turvallisuusuhkana”, ”moraalisena rappiona” tai ”taloudellisen riskin kehyksenä”, jälkimmäisen viitatessa yhteiskunnalle aiheutuviin kustannuksiin. Kolikon kääntöpuolena, jota Harrikari kutsuu hyvinvointipolitiikan regiimiksi, Juppi jaottelee ”nuorten pahoinvoinnin”, ”hyvinvointijärjestelmän puutteiden” sekä ”sairaana yhteiskunnan ja kulttuurin” kehyksiin.

Kun modernissa yhteiskunnassa luodaan varallisuutta, samalla varaudutaan varallisuuden ja pääoman logiikan lieveilmiöihin: pitkälle kehittyneessä kapitalistisessa yhteiskunnassa sosiaalisia riskejä arvioidaan, lasketaan ja mitätöidään tieteen avulla. Ulrich beck (1992) väittää

tämän riskin kalkyloinnin olevan keskeinen tekijä yhteiskunnan logiikassa, joka omalta osaltaan luo riskejä laskevan ja pelkäävän – vertauskuvaannollisesti tulivuoren juurella asuvan – yksilön. Riskin kalkylointi ei Beckin mukaan modernissa yhteiskunnassa rajoitu ainoastaan näkyviin uhkiin, eikä myöskään pääoman logiikan aiheuttamiin lieveilmiöihin, vaan ne voivat olla juuri tulevaisuudessa vielä toteutumattomia sekä muilla tavoilla näkymättömiä tai globaaleja uhkia.

Harrikari (2012) herättää kysymyksen nuoruuden ”riskittämisestä” ja sen suhteesta kulttuuriseen ja sosiaaliseen kontrolliin: Onko niin, että yhteiskunnasta on tulossa yhä enemmän erilaisia nuoruuden riskejä kalkyloiva ja siten niiden torjumiseen ja ehkäisyyn keskittyvä kontrollikoneisto, jolloin nuoruuden ikävaihe nähdään juuri riskien leimaamana ikäkautena. Puhutaanko siis niin sanotusti ”nuoruuden vapauden” uudenlaisesta rajoittamisesta?

Syrjäytymisestä puhumisen voidaan siis nähdä mitä suuressa määrin vallankäytön kysymyksenä: ihmisten aktivoimisen ja syrjäytymisen torjumisen voidaan nähdä olevan yhteiskunnan keskuksen toimesta tapahtuvaa ”normaalistamista”, kuten Michel Foucault (2014) asian ilmaisi. Normaalistaminen, eli poikkeavan toiminnan kitkeminen 1700-luvulta asti on saanut – muiden muotojen rinnalla – mitä keskeisemmän roolin vallankäytön funktiona (Emt. 248–251). Foucault pohti laskelmoivan ja kategorisoivan hallinnon syntyneen edellä mainittuihin aikoihin, kapitalismin kalkyloivan luonteen myötävaikutuksesta. Nuoria koskevista riskeistä puhuttaessa, voidaan nähdä vahvasti kyseisen kalkyloivan kontrollin muoto (Kelly 2007).

Riskin käsitteen kautta, syrjäytymisen voidaan nähdä koskettavan nykypäivänä ei vain tiettyjä sosiaalisia ryhmiä. Syrjäytymisriskin nähdäänkin kattavan koko yhteiskunnan väestön (Sandberg 2015, 320). Kukaan ei siis ole turvassa syrjäytymisen, sosiaalisten siteiden löystymisen tai yhteiskunnan keltasta tippumisen riskiltä. Myös Ulrich Beck (1992, 29) pohtii modernin maailman globaalien sosiaalisten ja ekologisten riskien näköpiirin hämärtymistä tieteen kannalta: Näyttää siltä, että riskiyhteiskunta on kehittymässä suuntaan, jossa tiede ei omaakaan enää monopoliasemaa riskien arvioinnissa ja lievittämisessä, sillä ne ovat niin moninaisia ja laajoja, näin ollen mahdottomia käsittää tyydyttävästi. Tästä näkökulmasta voisi myös miettiä koulutuksen ja työelämän ulkopuolelle jääviin nuoriin suhtautumista: Kun NEET-käsitteen (not in employment, education or training) kautta nuorten syrjäytymisen ongelmaa tarkastellaan, rajoittuu usein ilmiö vain lukumääriin sekä työttömyyden, koulutuksen

ja työelämän suhteen määrittämiseen (Kiilakoski 2014). Tällöin käsite jättää varjoonsa monia muita tekijöitä, joita tieteen kapeahko ”riskirationaliteetti” ei kykene näkemään.

Edellä mainittua alaluokka-, riski ja syrjäytymiskeskustelua voi kenties ymmärtää paremmin juuri vanhemman sukupolven näkökulmasta. Thomas Ziehen (1991) mukaan nuoruus nähdään alati vanhempien sukupolvien kautta toisaalta myyttisenä, toisaalta myyttisyyden kautta jatkuvasti ulossuljettavana sukupolvena. Nuoruuden vapautta ja eroottisuutta – kaikessa sen ”henkeäsalpaavuudessaan” – kaivataan, sekä sen menettämistä surraan. Toisaalta sitä rajataan ja sanktioidaan, voitaisiin sanoa pelättävän nuorten sukupolvien ohimenemistä suhteessa vanhempiin. Tällä tavoin lapsuuden ja nuoruuden ikäluokkiin suhtautuminen voi itseasiassa ilmentyä vanhempien projisointina omasta elämästään.

2.5. Aktiiviparadigma, riski ja osallistaminen

Syrjäytyminen nivoutuu osaksi koko sosiaalipolitiikan vallannutta aktiiviparadigmaa, jonka tärkeimmäksi tavoitteeksi asetetaan työmarkkinoille integroiminen ”sosiaalisen investoinnin” kautta. Poliitiikan perusideana työttömät, huono-osaiset ja syrjäytyneet pyritään saamaan takaisin yhteiskuntaan sosiaalista pääomaa lisäämällä ja muun muassa moderneja kansalaisia uhkaavia riskejä ehkäisemällä sekä niitä sietämällä. Aktiivipolitiikka juontaa juurensa muun muassa Anthony Giddensin (1998) sekä Ulrich Beckin (1992) ideoihin tieto- ja riskiyhteiskunnan uusista uhkista, joita ei enää voida pelkällä tulonjakopolitiikalla ratkaista (Sipilä 2011, 359–364; ks myös. Sen 2001). Käsite ”welfare” vaihtui Angloamerikkalaisissa maissa hyvinvointivaltiopolitiikassa ”workfareksi” (Julkunen 2017, 71).

Giddens (1998) kirjoitti, että vanhojen keynesiläisten sosiaalidemokratioiden kuin myös uusliberaalin markkinafundamentalismin väliltä, on löydettävä kolmas tie, joka ylittää edellä mainitut perinteet, pelastaen ja uudistaen sosiaalidemokratian perinteen johdonmukaiseksi vaihtoehdoksi, ja joka vastaa uudensuuntautuneen modernin yhteiskunnan riskeihin ja haasteisiin. Tämä ”kolmannen tien” politiikka on ”socialismin kuoleman” jälkeen yhdistetty aktiivisen sosiaalipolitiikan keskiöön, jonka on nähty käytännössä kuitenkin kutistavan sosiaalipolitiikan tehtävän ”työssäpitämis- ja työhönpalauttamispolitiikaksi” (Julkunen 2017; 60). Sosiaalisen investoinnin, valtion yksilönohjauksen ja toisaalta

yksilönvapauden uudelleenmäärittäminen onkin Giddensin teorian ytimessä: tulojen uudelleenjaon sijaan kiinnitetään huomiota ”mahdollisuuksien uudelleenjakoon”, tällä tarkoittaen niitä toimia, joilla yksilöt saadaan osallistumaan kuin myös pysymään työmarkkinoilla. (Giddens 1998, 101).

Workfare, aktiiviparadigma ja työssäpito- ja palauttamispolitiikka voidaan tulkita yhdistettävän yhteensopivaksi työelämän joustavuuden ja talouden kilpailukyvyn vaatimuksille. Täystyöllisyyteen tähtäävästä keynesiläisestä hyvinvointivaltiosta on nähty näin siirryttävän kohti enemmän kilpailtua, markkinaehtoista uusliberaalia yhteiskuntaa. Tämän seurauksena työllisyyden vaade näyttäytyy paradoksaalisesti täystyöllisyyden tavoitteesta luovuttua poikkeuksellisen korkeana ja yksilöä erityisesti vastuuttavana politiikkana. Tällöin rakenteellisten tekijöiden ja muun muassa taloudellisten suhdanteiden vaikutus sekä niihin reagominen, on huomattavan pienemmässä roolissa, suhteessa yksilön omaan vastuuseen. Hyvinvointivaltioiden kehityksen kannalta voidaan taas käyttää termiä rekommodifikaatio, joka viittaa markkinariippumattomiksi (dekommodifikaatio) aiemmin julistettujen tilojen, toimintojen ja rakenteiden ottamista takaisin markkinalogiikan piiriin. Tämä käytännössä tarkoittaa sosiaalipolitiikan kontekstissa etuspainotteisuuden ohjaamista työhön, sillä ajatellaan ”työn olevan parasta sosiaaliturvaa”. (Julkunen 2017, 72–73, 78; Raunio 2009, 278–279.)

Käytännössä aktiivipolitiikan mukaiset toimenpiteet ovat suurilta osin näkyneet muun muassa erilaisten sanktioiden ja velvoitteiden lisäämisinä. Konkreettisia esimerkkejä aktivoinnin mukaisista politiikkatoimista Suomessa on muun muassa vuoden 1996 työmarkkinatuen määräaikainen pidättäminen alle 25-vuotiailta kouluttamattomilta nuorilta sekä toimeentulotuen määräaikainen alentaminen työstä kieltäytymisen seurauksena. Vuonna 1998 taas otettiin käyttöön työnhakusuunnitelma, 2001 aktivointisuunnitelma sekä 2006 työmarkkinatuen aktivointiehto (500 päivän työttömyyden jälkeen velvollisuus osallistua aktivointitoimiin). Edellä mainituista uudistuksista saakin kuvan, että monet toimenpiteet koskevat juuri nuorten aktivoinnista. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 14.)

Toisaalta esimerkiksi kuntouttavalla työtoiminnalla – jossa aktivoinnin ideat toteutuvat – on nähty olevan positiivinen vaikutus sen piirissä oleviin nuoriin, osallisuuden ja työelämään kiinnittymisen näkökulmasta. Ongelmaksi kuitenkin aktivoinnissa muodostuu vaikeasti aktivoitavien ryhmä, joka ei hyödy osallistavista toimista, vaan päinvastoin ”seuloutuu” astetta

vaikeammin työllistettävien ryhmään. Seulonnan kautta kuitenkin vaikeimmassa asemassa olevien tilanne saatetaan eri valoon, jolloin toisaalta voi tapahtua enenevää syrjäytymistä, toisaalta tiedon lisääntymistä kyseisestä ”uloslyötyjen” ryhmästä. Jälkimmäisen seikan puolesta, voi seuloutuminen olla myös positiivinen asia, sillä tällöin osallistavia toimia on mahdollista räätälöidä paremmin. Tällöin vaikeasti työllistyvien ryhmälle on mahdollista järjestää muuta kuin vain työelämäorientoitunutta palvelua, kuten ylipäänsä arvokkaan aktiivisen elämän kannustusta tai äärimmäisissä tapauksissa eläkejärjestelyjä. (Raunio 2009, 277–282.)

Aktiivipolitiikkaa ja sosiaalisen investoinnin ideologiaa voidaan kritisoida, sen ottaessa taloudellisen kasvun ja hyödyn tärkeimmäksi ja ylikorostuneeksi tavoitteeksi. Markkinat ovat tällöin se paikka, jossa ihmisten tahto ja halut toteutuvat parhaiten. Jokainen sosiaalipoliittinen toimi on näin ollen kohdennettava markkinoiden vaatimuksia ajatellen, ikään kuin kysyä aina, kuinka paljon mikäkin toimi tuottaa taloudellista arvoa. Näin sivuutetaan esimerkiksi ihmisen itsensä toteuttamisen ja yksioikoisen työmarkkinoille työllistymisen tai kulttuurillisten ja taloudellisten arvojen välillä vallitsevat ristiriidat (Sipilä 2011, 365–366). Rauno Perttula (2015) taas toteaa opiskelijahuoltoa koskevan syrjäytymispuheen hallinnan analyysin väitöskirjassaan, että syrjäytymisestä ja sen riskeistä puhuminen sitovat koulusosiaalityön juuri aktiivisuuden kautta sellaiseen vallan ja hallinnan apparaattiin, joka sivuuttaa liiaksi muut kuin koululäpäisyyn tähtäävät toimet. Näin ollen ”refleksiiviselle”, kriittiselle ja itsenäiselle sosiaali- ja kuraattorityölle ei jää tilaa.

Levitaksen (2006) mukaan Euroopan Unionin tasolla syrjäytymistä määriteltäessä, kiinnitetään liian paljon huomiota työmarkkinoiden ulkopuolella oloon ja köyhyyteen, jolloin sosiaalinen ulottuvuus, kuten sosiaaliset siteet ja osallistuminen muihin keskeisiin yhteiskunnan toimintoihin (yleisesti ”seurallisuus”) jää toissijaiseksi. Tämän lisäksi vain viralliseen palkkatyöhön huomion kiinnittäminen sivuuttaa epävirallisen, kuten kotitalouksissa ja kolmannella sektorilla tehdyn työn kokonaan. Kaikki työ ei myöskään nosta ihmistä köyhyysrajan yläpuolelle, eikä takaa tyydyttäviä sosiaalisia siteitä, köyhyys kun nähdään myös suurena tekijänä syrjäytymistä määriteltäessä. Atkinson & Davoudi (2000, 434–436) näkevät myös, että taloudellisiin tekijöihin on panostettu huomattavasti enemmän syrjäytymisestä puhuttaessa, kulttuuristen ja sosiaalisten tekijöiden kustannuksella, panostamalla esimerkiksi vain yksioikoisesti työttömien integroimiseen takaisin työmarkkinoille. Tällöin pahimmillaan

syrjäytyminen näyttäytyy vain kaikista vaikeimmin – jopa lainkaan – integroituneiden ryhmien epäsosiaalisena käyttäytymisenä ja alaluokkaisina tai kulttuurisina elämäntapoina.

2.6. Subjektiiivisten kokemusten ja huono-osaisuuden suhde

2000-luvulla on alettu enenevässä määrin kiinnittämään huomiota niin sanottuun koettuun huono-osaisuuteen. Tällöin tutkimuksen kohteena on objektiivisten, syrjäytymistä aiheuttavien tekijöiden sijaan henkilöiden subjektiiviset kokemukset. Usein tutkimuksissa kuitenkin yhdistellään näitä kahta ulottuvuutta: koettua huono-osaisuutta pyritään peilaamaan suhteessa objektiivisiin tekijöihin. (Ks esim. Hargie ym. 2011; Layte ym. 2010; Popp & Schels 2008.)

Subjektiiivisessä ”syrjäytymisessä” on kyse relationaalisesta tarkastelusta, eli syrjäytyneiksi määriteltyjen henkilöiden asemoitumisesta suhteessa normaalin piiriin ja sen tapohin. Taloudellisten tekijöiden lisäksi, vähintään yhtä tärkeää roolia näyttelisi sosiaalinen ja kulttuurinen ulottuvuus. (Madanipour ym. 2015, 724.)

Sosiaalitieteellinen tutkimus eroteltiin subjektiivisten ja objektiivisten tekijöiden mukaan jo varhain Ranskassa 1970-luvulla. Tuolloin etenkin poliittisesti vasemmalla olevat – ammentaen muun muassa Jean Paul Sartren eksistentiaalisesta filosofiasta – käsittivät syrjäytymisen vieraantumisenä sekä oman tahdonvapauden, ”autonomisuuden” häviämisenä kapitalistisissa yhteiskunnissa (Silver 1994, 20). Vieraantuminen eroteltiin sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa usein erilaisiin tekijöihin, jotka kuvaavat ihmisen mielenlaatua ja omaa koettua elämäntilannetta. Näitä tekijöitä ovat muun muassa voimattomuus, merkityksettömyys, normittomuus, kulttuurinen- ja itsestä vieraantuminen (estrangement) sekä sosiaalinen eristyneisyys (jälkimmäisen kuulostaen juuri syrjäytymisen käsitettä läheltä liippaavalta). Vieraantunut ihminen on näin ollen fatalistisen ja pessimistisen asenteen ja maailmankatsomuksen omaava henkilö. Vieraantumista mitattiin ottamalla huomioon tekijöitä, kuten sosiaalisten suhteiden laatu, sosioekonominen asema, uskonnollisuus, etnisyyss tai päihteiden käyttö. (Williamson & Cullingford 1998, 333–335.)

2000-luvun alussa subjektiiviseen näkökulmaan on alettu kiinnittämään huomiota myös yleisemmin tutkimuksen saralla, huono-osaisuuden, köyhyyden ja syrjäytymisen käsitteistä

puhuttaessa. Objektiivisen ja subjektiivisen välisen suhteen on nähty olevan jokseenkin ongelmallinen, sillä koettu huono-osaisuus, köyhyys tai syrjäytyminen sotii usein objektiivisia tekijöitä vastaan: kohteena olevat eivät välttämättä tunnista ongelmia tai koe olevansa huono-osaisia tai ”syrjäytyneitä”. Tämän vuoksi on alettu kiinnittämään huomiota näkökulmiin osittain erillisinä: subjektiivisiin kokemuksiin saattavat vaikuttaa eri tekijät kuin objektiivisiin, kuten masennus tai sosiaalisen aseman subjektiiviset arvostukset. Sosiaalitieteissä nähdään, että ”hyväosainen köyhä” saattaa kokea asemansa huonoksi, omien arvojen tavoittamattomuuden takia, kun taas todellinen ”köyhä” eli selvästi köyhyysrajan alapuolella ja monen eri huono-osaisuuden tekijän omaava, saattaa kokea asemansa hyväksi, sopeutuen tilanteeseensa. Tämä osoittautuu pienoiseksi ongelmaksi yhteiskuntapolitiikalle, koska hyvinvointia parantavien tekijöiden toimenpiteiden oikeutus on tällöin vaikea määritellä: kuinka lisätä hyvinvointia, jos mitään vajetta ei ole havaittavissa, muutoin kuin objektiivisten tekijöiden kautta? (Kainulainen & Saari 2014, 22–26.)

Kuten Hargie ym. (2011) totesivat: Pohjois-Irlannissa toteutetussa tutkimuksessa työttömiltä nuorilta syrjäytymisestä kysyttäessä, eivät nuoret nähneet esimerkiksi työttömyyttä syrjäyttävänä elementtinä. Sen sijaan sosiaaliset siteet nähtiin paljon tärkeämpinä. Nähdäänkin, että vaikka huono-osaisuuden monen eri tekijän vaikutuksella subjektiivinen kokeminen syrjäytymisestä lisääntyy, perhesiteet ja muut sosiaaliset suhteet lieventävät näitä vaikutuksia. Näin ollen hyvinkin ”huonosti voiva” voi tuntea itsensä osalliseksi perheen ja muun muassa kaveripiirien kautta. (ks. Myös Popp & Schels, 2008.)

2.7. Syrjäytymiskeskustelu ja sosiaalisen kriisi

Tuula Helne (2002) lähestyy syrjäytymistä konstruktionistisesta näkökulmasta, ottaen huomioon yhteiskunnan roolin syrjäytymiskeskustelun luomisessa. Helneen mukaan syrjäytymisestä on tullut politisoitunut termi, jota käytetään milloin mihinkin poliittisiin tarkoituksiin vallankäytön muotona. Tällä tavoin tarkasteltuna, syrjäytyminen nähdään käsitteenä ongelmallisena ja itsessään ristiriitaisena.

Helne esittää lähtökohdalleen tueksi lukuisia syrjäytymisen paradokseja, jotka hänen mukaansa osoittavat käsitteen ja sen piirissä käytävän keskustelun ongelmallisuuden: ei-syrjäytymisvaarassa oleviin jää vain pieni rajattu joukko, riskin piiriin kun sisältyvät nuoret, työttömät, ulkomaalaiset ym. Käsitteen kautta pyritään myös luomaan yhteiskuntaan staattista tilaa, samalla korostaen syrjäytymisen olevan jatkuvasti liikkeessä oleva prosessi. Syrjäytymiskeskustelussa siis kehoitetaan syrjäytyneitä hakemaan omaa paikkaa yhteiskunnasta, samalla kuitenkin pysyen liikkeessä (työurien katkonaisuutta pidetään syrjäytymisen merkinä, toisaalta työuralta oletetaan dynaamisuutta). Luetteloa voisi jatkaa loputtomiin. Pointtina paradoksien luettelemisessa on osoittaa, että käsite on ”sumeaa” ja epäselvä, jonka keskeisenä ilmiönä on erottaa ”me” ja ”he” joko tai kaavalla. Helne päätyykin pohtimaan aikamme ”sosiaalisen” tilaa ja sen katoavaisuutta. (Helne 2002, 77–99, 100–102.)

Erotuksena esimodernista – jolloin yksilöllisyyttä ei sallittu – sekä modernista – jolloin sitä edelleen pelättiin – jälkimoderniin aikaan siirtymistä pidetään yksilön aikakautena. Postmodernissa aikakaudessa ihmisen yksilöllisen identiteetin nähdään tärkeänä elämän merkityksellistäjänä, johon ammennetaan muun muassa kulttuurista, liikunnasta, tieteestä ja taiteesta. Erityisesti nuoruus on nähty aikakautena, jolloin erilaisten alakulttuurien kautta sitoudutaan pois aikuisuuden perinteistä ja auktoriteeteista, niistä irtautuminen kun nähdään postmodernille ajalle ominaisena piirteenä. (Hautamäki 1996, 35–38). Näiden perinteisten arvojen ja ”suurten kertomusten” (Bauman 1996) mureneminen sekä yksilöllisyyden vapautumisen on nähty luovan uudenlaista ”kulttuurillista vapautumista”, joka paradoksaalisesti ei välttämättä tarkoita vapautta sinänsä, vaan erilaisten unelmien ja yksilöllisten toiveiden laajentumista, riippumatta niiden toteutumisen mahdollisuuksista. Voidaankin myös puhua niin sanotusti ”vapaana leijuvasta”, kaikkialla läsnä, muttei koskaan ”kotonaan” olevasta ihmisestä (Ziehe 1991, 27–29).

Postmodernia aikaa voidaan myös tulkita uusyhteisöllisyyden näkökulmasta. Michel Maffesoli (1996) lähestyy postmoderniksi kutsuttua individualismin kulttuuria ”uusheimojen” näkökulmasta. Hänen mielestään atomisoituneessa, oletettavasti rationaalisessa maailmassa, joka globaalistuu sekä perinteiset arvot – yleisesti sanottuna ”sosiaalinen” – ajautuu kriisiin, luovat ihmiset luontaisesti erilaisia paikallisia uusia heimoja. Subjektiivisten huono-osaisuuden kokemusten liittyessä tiiviisti yksinäisyyteen ja sosiaalisten siteiden vähyyteen ja laatuun, antaa Maffesolin teesit näille tekijöille lisäpontta. Ihminen tosiaan kaipaa omaan ”kyläänsä” läheistensä pariin (keeping warm together), tunteakseen itsensä ja ympäristönsä merkitykselliseksi (Emt. 1996, 41). Tässä merkityksen ja lämmön kaipuussa Maffesoli näkee uusheimouden juuret, jotka voivat ponnistaa monista uususkonnollisista, alakulttuurisista tai muista tekijöistä, jotka pakenevat ”massojen yhteiskunnan hirvitystä” merkityksellisiin yhteisöihin.

Kritiikkiä muun muassa Helneen syrjäytymisparadoksien näkemykselle on kuitenkin esittänyt Seppo Ruotsalainen (2005, 51–73). Hänen mukaansa syrjäytymisen konstruktionistinen tarkastelu sivuuttaa niitä todellisia mekanismeja, jotka tuottavat syrjäytymistä. Ruotsalainen puhuu syrjäyttämistä, eritoten marxilaiseen teoriaan nojaten: kapitalistisessa yhteiskunnassa on mekanismeja, jotka välttämättä syrjäyttävät ihmisiä palkkatyöstä samalla, kun palkkatyö pysyy keskeisenä tuotannon muotona, kuolleen pääoman imiessä työvoimasta lisäarvoa ja näin kehittäen samalla tätä syrjäyttäviä teknologioita. Tämän lisäksi Ruotsalainen argumentoi Helneen syrjäytymistä koskevien paradoksien olevan vain konkreettisen syrjäytymisen seurausilmiöiden kuvaamista. Ruotsalainen kritisoi myös yleisesti yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa olevaa käsitteiden eriyttämistä taloudellisista lainalaisuuksista, jolloin uhkana on juuri Helneen tavoin termien hylkääminen käyttökelvottomina.

Syrjäytymiskeskustelun leimaavaa piirrettä korostavia ja sitä vastustavia tahoja Peter Kelly (2007) taas kutsuu ”uusiksi luokka-intellektuelleiksi”. Luokkaintellektuellit tähtäävät syrjäytettyjen emansipaatioon, syrjäytymiskeskustelut hylkäämällä ja näin luomalla tilaa, jossa nuoret saavat vapaasti reflektoiden tehdä elämänsä päätöksiä. Tällöin vaarana kuitenkin on, että todelliset sosiaaliset ongelmat sivuutetaan täysin, olettamalla syrjäytymisestä puhumisen riskinä olevan keinotekoinen ongelma. Yleiseksi ongelmaksi koetaan juuri kyseisen paradoksin ratkaisemisen vaikeus: kuinka puhua syrjäytymisestä ketään leimaamatta, kuitenkaan sosiaalisia ongelmia unohtamatta? Ongelman nähdään konkretisoituvan esimerkiksi

koulupudokkaiden ylimitoitettun holhoamisen ja itsenäistymisen, omatoimisen tukemisen rajan määrittämisessä (Ahola & Galli 2010, 141–142). Dwyer & Wyn (2001) ehdottavat ongelman ratkaisuksi muun muassa nuorisokulttuurien parempaa tuntemista ja nuorten oman äänen laajempaa huomioon ottamista.

Winlow & Hall käsittelevät teoksessaan ”Rethinking social exclusion – The End of the Social” (2013) syrjäytymiskeskustelun poliittisia vastakkainasetteluja. He argumentoivat syrjäytymiskeskustelun ajelehtivan tällä hetkellä uusoikeiston moraalipaniikin ja alaluokan yhteiskunnallisen uhan muodostavana, toisaalta liberaalin vasemmiston sosiaalisen konstruktionistisen näkökulman välillä. Uusoikeisto heidän mukaansa puhuu syrjäytyneistä sosiaalietuusriippuvaisina, rikollisuuteen ja muuhun epäsosiaaliseen toimintaan syyllistyvänä alaluokkana; vasemmiston tehtävänä on taas puolustaa syrjäytyneiden oikeuksia ja toisaalta argumentoida, että syrjäytymisestä puhuminen leimaa yhteiskunnallisesti vähäosaisempia ja äärimmäisilleen vietyinä leimatut ja ulossuljetut kuvataan uudenlaisena vallankumouksellisena luokkana. Hall ja Winlow argumentoivat, että syrjäytymiskeskustelussa syvemmät jälkimodernin yhteiskunnan rakenteelliset ja sosiaaliset ristiriidat jäävät keskustelussa paitsioon. Poliittikka on heidän mielestään ajautunut näköalattomaksi sekä vanhoihin rakenteisiin jumiin, yhteiskunnan kehittyessä yhä kompleksisemmaksi kulutusjuhlaaksi, eriarvoisemmaksi, sosiaalisen hävitessä ”sosiaaliseen mediaan” ja politiikan menettäessä merkitystään, luoden näin mitäänsanomattomuuden ilmapiiriä (luetellakseni vain muutaman pointin). Se mikä toisaalta paradoksaalisesti yhdistää sekä sosiaalisesti syrjäytyneitä, keskiluokkaa että aidattuihin yhteisöihin eristäytyneitä yläluokkaa, on kuluttamisen symboliikan normien jakaminen.

Kuten yllä käsitellystä debatista voi nähdä, syrjäytymiskeskustelun ympärillä käydään kiivasta väittelyä, jota Ian Hacking (2009) voisi kutsua ”tiedesodaksi”. Kysymys tällöin kuuluu, onko syrjäytyminen ilmiönä sosiaalisesti rakentunut vai objektiivisesti sosiaalisen rakentumisen kysymyksistä erillään oleva ilmiö. Tällöin väitellään tietoteorian tasolla siitä, mitä sekä minkälaisuista tietoa voimme maailmasta saada. Olipa vastakkainasettelu kuinka tarpeetonta tai tarpeellista tahansa, sosiaalisen rakentumisen kysymykset vaativat syvempää elaboraatiota.

3. KOKEMUS SOSIAALISEN TODELLISUUDEN RAKENNELMANA

Subjektiiiviseen ulottuvuuteen siirryttäessä, näkökulma siirtyy sosiaalisen konstruktionismin perinteeseen, jolloin tarkastellaan sosiaalisessa ja kielenkäytöllisessä vuorovaikutuksessa syntyvää ilmiötä. Tällöin oletetaan, että jokin ilmiö on seurausta ilmiön todellisten syiden lisäksi (tai äärimmäisyyksiin vietyinä niiden sijaan) sosiaalisista tapahtumista (Hacking 2009, 19–21). Näkökulma perustuu tieteenfilosofisesti relationaaliseen valintaan, jonka mukaan ”tosiasiat eivät olekaan tosiasioita”. Syrjäytymisen tarkastelu ja nimeäminen lähtisi katsojasta, olisi suhteellista, joka luodaan ja määritellään kielen käytön ja sosiaalisten tapahtumien kautta. Ennen muuta Tuula Helne juuri korostaa syrjäytymisen käsitteen olevan tästä näkökulmasta relationaalinen (Helne 2002, 19–20).

Tieteen piirissä on viime vuosisadalla nähty siirtyminen köyhyydestä, huono-osaisuudesta tai ylipäänsä normaalista poikkeavan toiminnan tutkimuksessa patologisesta ”sairauden näkökulmasta” sosiaalisen kanssakäymisen näkökulmaan. Yksi jälkimmäiseen käsitykseen tutkimusta siirtänyt merkkiteos on Howard S. Beckerin (1963) ”Outsiders – Studies in the sociology of deviance”: sen sijaan, että tutkisimme tai ottaisimme sosiaalisen poikkeavuuden vain jonkinlaisena tilastollisesti normaalista poikkeavana ilmiönä tai ”sairautena”, on poikkeavuutta tutkittava yhteiskunnassa vastavuoroisena, sosiaalisessa kanssakäymisessä syntyvänä sekä tuotettavana ilmiönä.

Subjektiiivisen ja objektiivisen – toisin sanottuna sisäisen ja ulkoisen – tiedon välinen jännite onkin perustavanlaatuinen filosofinen kysymys, jota Peter Berger ja Thomas Luckman (1966) pohtivat kirjassaan ”Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen” (The Social Construction of Reality):

”Se, mikä on todellista tiibetiläiselle munkille, ei kenties ole todellista amerikkalaiselle liikemiehelle. Rikollisen tieto eroaa rikostutkijan tiedosta. Toisin sanoen tietynlaiset ”todellisuuden” ja ”tiedon” kerrostumat kytkeytyvät tietynlaisiin yhteiskunnallisiin asemiin.” (Emt, 13.)

Thomas Ziehe (1991, 24–25) erottaa taas arkitietoisuuden kolmeen eri tekijään: Yhteiskunnan objektiivisten elinehtojen, symboliikan ja todellisuuden tulkintojen sekä ihmisten sisäisen subjektiivisen rakenteen tasoihin. Näiden tasojen kautta ihmisen ja yhteiskunnan tietoisuus rakentuu: objektiivisten tekijöiden muuttuessa, muuttuvat tulkinnat ja symboliset normit yhteiskunnassa, joiden kautta yhteiskunnassa olevien ihmisten subjektiiviset tulkinnat tietoisuudesta muuttuvat.

Palatakseni siihen, mikseivät alistetussa tai huono-osaisessa asemassa olevat välttämättä aina koe itseään huono-osaisiksi, ilmenee todellisuuden konstruktionistinen luonne ehkä selvimmin: koska he eivät paremmasta tiedä. Samaan ongelmaan on törmännyt Amartya Sen (2001, 62–63) tutkimuksissaan köyhyydestä ja onnellisuudesta: Sen käyttää esimerkkinä intialaista kylää, johon järjestettiin ensimmäisen kerran terveystalvet. Tämän tuloksena kylän koettu terveys päinvastoin huononi, koska kylän asukkaat huomasivat uusien kriteerien kautta oman tilansa. Tämä ei kerro siitä, etteikö koettua hyvinvointia voisi mitata, eikä myöskään siitä, etteikö subjektiivisilla kokemuksilla olisi merkitystä vaan juuri todellisuutemme rakentumisesta. Jonkun tahon on siis asetettava ”symboliset” normit toiminnalle, joiden kautta todellisuus tulee tulkinnalliseksi. Tästä on juuri sosiaalisen konstruktionismin näkökulmassa kyse: todellisuus määrittyy kielen ja sosiaalisen kanssakäymisen kautta.

Pointtina ei edellä mainitussa esimerkissä ole kuitenkaan sortua mustaan relativistiseen kuiluun, jossa mikään ei ole mitään muuta kuin miksi sen näemme: nälkään kuoleva ihminen epäilemättä kokee paha oloa enemmän kuin täysin ravittu. Se, mikä kuitenkin on oleellista, on huomata todellisuuden rakentuminen sosiaalisten tapahtumien kautta – konkreettisten tapahtumien lisäksi – sillä syrjäytymisellä on kiistämättä konkreettinen funktio sosiaalitieteissä. Subjektiivisen kokemisen ulottuvuus on kuitenkin mitä keskeisin tapa tarkastella syrjäytymistä, johon vaikuttaa epäilemättä myös sosiaalisen rakentumisen tapahtumat, erotuksena kokonaisia ilmiöitä kieltävästä totaalisesta konstruoinnista.

Berger ja Luckmann (1996) määrittelevät todellisuuden sosiaalista rakentumista instituutioitumisen ja reifikaation käsittein: Instituutioitumisessa tietty yhteisö luo tietyssä kontekstissa johdonmukaisen tavan toimia ja siirtävät tämän myös jälkipolville, jolloin syntyy totunnaistumista ja jatkuvuutta. Ihmisen sekä ihmisten välinen – kamppailun tuloksena hallitsevaksi ajattelutavaksi jäänyt – subjektiivinen kokemus siirretään näin objektiiviseksi,

kyseessä olevien ihmisten toimintaa muokkaamaan. Tämä insituutioituminen ei kuitenkaan tapahdu käden käänteessä, vaan yhteisesti hyväksytyt toimintatavat, symbolit ja merkitykset on ”esineellistettävä” todellisiksi, ei-inhimillistä tai jopa yli-inhimillistä: Tapa tai toiminta sepitetään esimerkiksi uskonnollisen auktoriteetin toimesta jumalalliseksi totuudeksi. Valtion byrokratian tuloksena myös esimerkiksi modernin valtion yhteisesti hyväksytyt tavat saattavat näyttäytyä kaiken läpäisevinä, muuttumattomina eli esineellistettyinä käytäntöinä. Tätä, voisiko sanoa ”todeksi tulemisen” äärimmäistä muotoa kutsutaan reifikaatioksi. Näin ihmisen sosiaalinen toiminta luo ”symboliuniversumeja”, joiden piirissä elävien ihmisten todellisuus on rakentunut järjestyneeksi ja merkitystä luovaksi kokonaisuudeksi, eli ihmiselle asettuu paikka maailmankaikkeudessa, joka suojaa ihmistä maailman sattumanvaraisuuksilta ja rajatilanteiden, symboliuniversumin reunoilla selittämättömiin jääviltä ilmiöiltä ja epäselvyyksiltä.

Berger ja Luckman määrittelevät tämän lisäksi todellisuuden rakentumista primääri- ja sekundaarisosialisaation muotoihin: Ihmisen todellisuus rakentuu syntyessään kunkin yhteisön sääntöjen mukaisesti puolipakolla. Lapsella ei ole mahdollisuutta valita vanhempiaan (primäärisosialisaatio). Sen sijaan koulun institutionaalisessa kontekstissa lapsen on aivan mahdollista unohtaa esimerkiksi aritmetiikkaa luokkahuoneesta poistuessaan (sekundaarisosialisaatio). (Eml. 1966.)

Olemme tottuneet näkemään syrjäytymisen aktiivipolitiikan oletuksien kautta, joka asettaa ilmiölle selvän viitekehyksen siitä, mitkä tekijät (mm. huono-osaisuus, köyhyys, sosiaalisten siteiden vähyys sekä niiden moninaiset muodot) vaikuttavat syrjäytymiseen, sekä miten (aktivoimalla ja osallistamalla) asia voidaan ratkaista. Tällöin kuitenkin juuri ihmisten subjektiivisiin tekijöihin liittyviä seikkoja saatetaan sivuuttaa, eikä kyseisen viitekehyksen ulkopuolelle osata ”kurkistaa”. Onko siis aktivointipolitiikka ja sen luomat oletukset yhteiskunnasta ”yhteisön luonnollista maailmankatsomusta” edustavaa (Berger & Luckmann 1966, 18)?

Kun esimerkiksi julkishallinto määrittelee huono-osaisuuden käsitteen, on se aina yhteiskunnan ”symboliuniversumin” virallista ja sen totuutta ilmentävää tietoa. Tästä erotuksena voidaan johtaa ”toisen” tai ”hiljaisen” tiedon mahdollisuus, joka pakenee ylhäältä päin annettua, laskelmoivaa tietoa ja joka voi ilmetä esimerkiksi itse huono-osaisiksi tai syrjäytyneiksi määriteltyjen ihmisten puheessa, haastaen näin virallista totuutta (Hänninen,

Karjalainen & Lahti 2005). Hiljaisen tiedon paikantaminen taas vaatii tarkkaavaisuutta, juuri siitä syystä, minkä takia edellä mainitussa intialaisessa kylässä ihmiset kokivat oman terveytensä huonoksi vasta terveyskriteerien valottaessa heidän elämäänsä: ylhäältä päin tuotettu tieto ja totuus muovaavat sen alaisuudessa olevia subjekteja (Hänninen 2005, 111).

Ian Hacking (2009) puhuu sosiaalisesta rakentumisesta vuorovaikutuksellisten luokkien kautta: Ne ovat luokkia, jotka rakentuvat sosiaalista todellisuutta merkityksellistämään niihin liittyvän kehävaikutuksen toimesta. Niiden syntyyn liittyy vastavuoroinen suhde niiden piiriin määriteltyjen asioiden välillä, eli luokkien rakentumisen ja määrittelyn prosessissa samalla ilmiöt tulevat todellisiksi sekä luovat ja ylläpitävät itseään. Berger ja Luckman (1966, 134.) puhuvat samasta prosessista instituutioiden sisäisen jäähmyden lisääntymisen käsitteellä. Tällöin vakiintuneet ”luokat”, ”instituutiot ja ”kategoriat”, eli totuttu tapa tehdä asioita vakiintuu ja sosiaalinen toiminta rakentuu hyväksi koetun tavan säilyttämiseen.

Kysymys sosiaalisen rakentumisen ja objektiivisten ilmiöiden suhteesta osuu oman tutkimukseni ytimeen. Voisinkin kiteyttää näkökulman toteamalla, että syrjäytymiseen liittyvät mitä moninaiset todelliset sosiaaliset ongelmat huono-osaisuudesta ja sen prosessinomaisesta kehityksestä. Toisaalta voidaan myös kysyä, liittyisikö syrjäytymisen käsitteeseen – erotuksena köyhyydestä ja huono-osaisuudesta – erilaista yhteiskunnallista funktiota, joka ilmenisi sosiaalisten tapahtumien ja konstruoinnin kautta; olisiko syrjäytymisestä puhuttaessa kyse myös sosiaalisista ilmiöistä, jotka olisivat erillään sinänsä konkreettisista ilmiöön liittyvistä ongelmista? Jos tarkastelemme ilmiötä sosiaalisen konstruktioismin näkökulmasta, painopiste siirtyy syrjäytymiseen ”ideana” (Hacking 2009, 30). Tämä idea voi saada erilaisen muodon kuin sosiaalitieteilijöiden näkemykset ongelmasta ja omata leimaavia sekä todellisuudesta erillään olevia piirteitä, jotka taas vaikuttavat syrjäytyneiksi leimattujen nuorten elämiin ja näkemyksiin.

Oma teoreettinen viitekehyseni ja tutkimuksellinen asetelma lähtee liikkeelle tästä jännitteestä. Seuraavaksi avaan tutkimuskysymykseni sekä aineiston analyysimenetelmän.

3.1. Kategoria-analyysi sosiaalisen todellisuuden tulkkina

Tutkimuksessani lähestyn sosiaalisten ongelmien tutkimista ihmisten puheen kautta, tarkemmin sanottuna siitä näkökulmasta, miten suomalaisessa yhteiskunnassa ihmiset mieltävät sosiaaliset ongelmat. Näihin kysymyksiin vastattaessa, piirtyy epäilemättä kuva suomalaisen yhteiskunnan sosiaalisen todellisuuden ymmärrys siitä, ketkä ovat ongelmien ja niiden riskien alaisina ja mitä ongelmapuheen kuvasta voidaan todeta. Tätä asetelmaa vasten on ominaista ryhtyä aineistoa analysoimaan siihen hyvin sopivalla menetelmällä. Tässä tapauksessa menetelmäksi valikoitui jäsenkategoria-analyysi.

Kategoria-analyysissä on kyse ihmiselle ominaisen kategorisoinnin ja kategorioiden tutkimisesta. Määrittelemme sosiaalista todellisuuttamme eri kategorioihin, olipa kyse ihmisistä, elottomista objekteista tai ilmiöistä. Näitä erilaisia kategorioiden muotoja saatamme ottaa hyvin pitkälti annettuina, tietämättämme oman todellisuutemme osasiksi, sitä jäsentämään ja muokkaamaan. Jos esimerkiksi tunnistamme sosiaalisessa kanssakäymisessä vastapuolen kuuluvan johonkin kategoriaan, ohjaa se valmiiksi ymmärrystämme ihmisestä ja tulkitsemme hänen toimiaan tämän kategorian läpi (Silverman 1998, 74–75). Kategoria-analyysin perinne on lähtöisin ja kuuluu etnometodologisen, diskurssianalyttisen sekä diskursiivisen psykologian tutkimussuuntauksiin (Välimaa 2011, 26; Juhila, Jokinen & Suoninen 2012a, 21a).

Outi Välimaa perehtyy väitöskirjassaan (2011) ansiokkaasti kategoria- ja keskusteluanalyysin muotoihin. Olenkin ottanut kyseisen väitöskirjan aineistomenetelmän teoreettisesta viitekehystä kuin myös sen soveltamisesta vahvasti vaikutteita omaan työhöni.

3.1.1. Sacksin jäsenkategoria-analyysi

Analyysimenetelmä pohjaa Harvey Sacksin (2010) New Yorkissa pitämiin luentoihin keskustelusta ja siinä esiintyvän vuorovaikutuksen kehittymisestä. Sacks pyrki luennoillaan analysoimaan arkeen kuuluvia keskustelun osia, alkaen jopa esittäytymisestä (hello, hello, this is Mr Smith). Se mitä Sacks pyrki avaamaan luennoillaan, oli näissä arkisissa selonteoissa esiintyviä oletuksia ja asetelmia, joiden kautta teemme itsemme tunnistetuiksi: kysymys ”What

do you do?” asettaa ihmisen valitsemaan erilaisista kategoriavalinnoista, tekemään itseään merkitykselliseksi kyseisten valintojen puitteissa. Nämä kategoriat, joilla kuvaamme itseämme ja tarkastelemme maailmaa, kattavat Sacksin mukaan sosiaalisesta todellisuudestamme suurimman osan. (Sacks 2010, 40–41.)

Sacksin tuotanto on jaettavissa jäsenyysskategorisoinnin (Membership categorisation analysis) ja keskustelun analyysin (Conversation analysis) osiin. Kahtiajako on kuitenkin keinotekoinen ja usein Sacksin tuotannon nähdään täydentävän toinen toistaan. Usein kategoriatutkimusta tehtäessä, analysoidaan myös keskustelua sekä hyödynnetään siihen soveltuvaa kirjallisuutta. (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012a, 25.) Toinen jaottelu rakentuu taas keskustelu- ja diskurssianalyttisen tutkimuksen välillä: tutkiako keskustelua esimerkiksi sekventiaalisuuden (keskustelun kulussa syntyvän vuorovaikutuksen) vai laajempien yhteiskunnan kokonaisuutta heijastavien ideologisten ja valtaa ilmentävien diskurssien näkökulmasta (Housley & Fitzgerald 2002; Suoninen 2012, 109–112). Kategoria-analyysi sijoittuukin näiden näkökulmien katveeseen, tutkijan omien valintojen mukaisesti

Analyysi perustuu näkemykseen, etteivät abstraktit teorit voi olla ihmisten toiminnan tutkimuksessa lähtökohtana. Sen sijaan on tutkittava sitä, miten ihmiset kuvaavat itseään, muita sekä erilaisia asioita arkielämän tasolla. Kuten Sacks kirjoittaa:

”All the sociology we read is unanalytic, in the sense that they simply put some category in. They may make sense to us in doing that, but they’re doing it simply as another member”
(Sacks 2010, 41–42).

Sacksin jäsenkategorianalyysissä on kyse niiden kategoristen valintojen tutkimisesta, joita ihmiset tekevät keskustelutilanteissa. Tämän kautta voimme esimerkiksi paneutua syvemmin sosiaalisessa todellisuudessa ilmeneviin ”lainalaisuuksiin” (Silverman 1998, 74–77). Näin ollen näkökulma siirtyy sosiaalisen todellisuuden rakentumisen tarkasteluun. Kategorianalyysin avulla voimme tutkia sitä, ”kuinka yhteiskunnalliset ja sosiaaliset rakenteet ovat läsnä ja paikallistettavissa ihmisten arkisessa toiminnassa.” (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012a, 18–27, 37.)

Sacks ei itse ollut kiinnostunut niinkään kulttuurista tai kielen rakenteista (Silverman 1998, 52). Sacks puhuu pikemminkin ”koneistosta” ja sen etsimisestä, jonka kautta voidaan päätellä,

miksi kukin tekee mitä tekee ja näkee asiat, miten näkee (Silverman 1998, 59; Pain 2009, 6). Olennaisena kysymyksenä on tällöin, kuvaavatko sanat itsessään mitään, vai onko kyse ihmisten antamista merkityksistä kielelle. Sacks taipui itse – monen muun kulttuurin- ja kielentutkijan tavoin – omassa tutkimuksessaan jälkimmäisen näkemyksen kannalle: lingvistisen käänteiden jälkeen kieli on kontekstisidonnaista, eli ihmiset jokapäiväisessä elämässään luovat kielenkäytölle merkitystä, suhteessa eri tilanteisiin. Sacks otti analyysissään myös ”prakseologisen” kannan: kategoriat ovat itsessään toimintaa ja tarkoituksellista sellaista (Pain 2009, 7–9; Watson 2015 29–31).

Menetelmäänsä varten, Sacks eritteli tiettyjä prosesseja ja tapoja, joilla sosiaalisen todellisuuden kategorisaatioita voidaan tulkita: Jäsenkategorialla kuvataan ihmisen tunnistettavuutta tietyissä kategorioissa (jalkapalloilija, anarkisti, opiskelija, työtön), jotka taas jäsentyvät kategoriapareiksi (nainen-mies, opettaja-oppilas, lääkäri-potilas ym.) sekä kategoriakokoelmiksi (esimerkkinä yliopiston kategorian sisällä professoriksi, kansleriksi, opettajaksi tai opiskelijaksi). Ihminen voi myös olla monen eri kategorian jäsen (tiimi) samanaikaisesti (esim. naisjalkapalloilija). Kategoriat kielivät erinäisestä niihin liittyvästä toiminnasta, esimerkiksi opettaja neuvoo, opiskelija oppii ja lapsi leikkii. Tätä taas kutsutaan kategoriasidonnaiseksi toiminnaksi (Sacks 2010; Nikander 2010, 244; Juhila & Jokinen & Suoninen 2012, 27–28). Kategorioissa ja niihin tunnistautumisen on siis ennen muuta kyse ”hiljaisesta” tiedosta, joka syntyy kategorioihin kuulumisen johtopäätöksistä: henkilö kuuluu ryhmään x, täten hän omaa ominaisuuden y (Silverman 1998, 83). Kategorioiden ja niiden ominaisuuksien välillä vallitsee siis tietynlainen johtopäätösten tekemisen kirjo.

Kategorioihin liittyy erinäisiä soveltamissääntöjä. Yhden kategorian käyttäminen jostain kokoelmasta riittää kuvaamaan jonkin ihmisen toimintaa (taloudellisuussääntö): Esimerkiksi 73-vuotiaan, eläkeläisen ja entisen opettajan kuvaukset kielivät tietystä ihmisestä, mutta tässä tapauksessa yksikin kategoria riittäisi. Yhden ihmisen saama kategoria voi johdattaa kategorisoimaan muut ihmiset saman kokoelman kautta (johdonmukaisuussääntö): Esimerkiksi sairaalassa lääkärikierrolla jaotellaan ihmisiä potilaiden tai sairaiden jaotteluihin. Tällöin, jos määrittelisimmekin potilaat vaikkapa harrastusten kautta, olisi se poikkeus johdonmukaisuussääntöön ja näin myös poikkeavaa toimintaa sairaalassa. Voi olla kuitenkin mahdollista, että uusi käytäntö vakiintuisi. Tällöin luotaisiin uusi johdonmukaisuussääntö. Sacks syvensi johdonmukaisuussääntöä vielä kuulijan maksimilla. Tämä tarkoittaa, että jos ihmisiä kuvatessamme käytämme useampia kategorioita ja nuo kategoriat ovat mahdollista

nähdä saman kokoelman jäsenyyksinä, ne yleensä nähdään näin: esimerkiksi, jos puhumme lapsista, isästä ja äidistä samassa lauseessa, kuulemme luonnollisesti edellä mainittujen kategorioiden olevan osa isompaa kategorista kokoelmaa eli perhettä. (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012a, 29; Lepper 2000, 17–22.)

Näistä kategoriakokoelmista ja päättelytavoista (päättelyrikkaudesta) Sacks loi jäsenyysskategoria-analyysinsa ytimen: Ihmiset kuvailevat, eli valitsevat laajoista kategorioiden kirjoista, tietyn lainalaisuuden kuhunkin tilanteeseen sopivalla tavalla. Tätä kokonaisuutta Sacks kutsui jäsenyysskategorisointivälineeksi (membership categorisation device) (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012a, 28–29; Lepper 2000, 15–16). Toisaalta jäsenyysskategoriat saattavat itsensä sisällä ”kopioitua” jäsenyysskategorisointivälineiksi, näin yksittäisistä kategorioista voidaan puhua laajempina, moninaisia yllämainittuja jäsentelyjen tapoja sisältäviä kategorioita: Esimerkiksi kategoriaan ”hippi” kuuluva ihmisryhmä on liitettävissä laajempaan alakulttuurityyppiin. Hipin kategoria voi kuitenkin monistaa itseään siihen liitettävien määreiden, esimerkiksi ”pilven polton” tai ”pitkien hiuksien” määreillä, jolloin myös hipin kategoriasta rakentuu laajempi jäsenyysskategorisointiväline. (Housley & Fitzgerald 2002, 62, 68).

Lena Jayysi on kehitellyt menetelmää edemmäs, esitellen ”tyyppikategorisaation” käsitteen. Jayysi erottaa kategorian ja kategorisaation käsitteet toisistaan, jolloin jälkimmäinen tarkoittaa kategorioiden rakentamista erilaisin keinoin. Tällöin kategoria voi rakentua monin eri tavoin. Kategoriat rakentuvat yleensä erilaisten hierarkkisten ja toisiinsa kytkeytyvien jäsentelyjen kautta, ja usein eri kategorioissa on monenlaista vivahdetta: Esimerkiksi rikollisia on monenlaisia, joista kaikilla määreillä on oma sosiaalinen paikkansa ja jotka myös vaihtelevat kontekstin mukaan. Nämä kategoriapiirteet voivat olla tarkkaan ja tiukasti määritteleviä, kuvaavia kuin myös tuomitsevia. Tyyppikategoriat ovat siis vahvasti tilannesidonnaisia (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012b, 69–72; Välimaa 2011, 26–27; Jayysi 1984; Järviluoma & Roivainen 2003, 74–75). Esimerkkeinä piirteistä käy vaikkapa ”väsynyt äiti” tai omaan tutkimukseeni sopivat ”passiivinen nuori” tai ”hylätty nuori”.

3.1.2. Itsen ja toisten toiminnan moraalinen kategorisointi

Kategorioiden kautta syntyvä vuorovaikutus ja niiden lukuisat eri muodot ja tyypit ilmentävät moraalista järjestystä ja toimintaa, kuten Bergman (1998, 280) asian ilmaisee:

”Morality is such a common and intrinsic quality of everyday social interaction that it is usually invisible to us, like glasses that provide a sharp sight of the area beyond although they themselves remain unseen”.

Moraali ilmentää itseään sosiaalisten normien kautta. Normien nähdään muovaavan ihmisten toimintaa kahdella eri tavalla: Ne asettavat ihmisille sekä velvollisuuksia, joiden puitteissa on toimittava, että olettamuksia, joiden kautta oletetaan toimittavan. Velvollisuuksia ja olettamuksia vasten – suhteessa niiden piirissä vaikuttaviin ihmisiin – voidaan taas määritellä syntyvän oikeuksia, kun normisto on kyseisen ihmisen kannalta toivottava. (Goffman 1971, 124–126.)

Kategoria-analyysissa on kyse ennen muuta moraalijärjestyksen ilmentymisestä, ikään kuin moraalisten mittapuiden ”tiivistymistä” kategorioiden sisällä. Edellä mainittua esimerkkiä mukaillen: ”passiivinen nuori” kantaa poikkeavaa työetiikan ja aktiivisen elämäntavan moraalisen järjestyksen sanomaa, eli ilmentää juuri aikamme työn yhteiskunnan moraalista järjestystä. Miten käytämme kieltä (mitä ilmaisuja ja sanoja valitsemme kategorioiden ”tarjottimelta”) kertoo jotain olennaista moraalistamme. Moraalisen järjestyksen voidaan nähdä syntyvän näin kuvailujen ja kielellisen toiminnan kautta. Asioiden kuvailu sekä moraalinen arviointi ovat yhteenkietoutuvia asioita. (Bergman 1998, 287; Jayysi 1991; Evaldsson 2007, 400–401.)

Tämän lisäksi kategoriat ja niissä esiintyvät moraaliset järjestykset voivat ilmentää sosiaalisia ongelmia ja niitä voidaan neuvotella ongelmapuheen kautta. Ongelmapuhe on mitä suuremäärin institutionaaliseen kontekstiin kietoutuvaa: Ongelmat saavat muotonsa määritellesämme niitä yhteiskunnan kontekstissa, eli mitä ne ovat ja mitä niille voitaisiin tehdä, olipa kyse sitten juridisesta, medikaalisesta tai muusta sosiaalisesta. (Jokinen 2012, 248–249; Maynard 1988, 320).

Ongelmapuheen kautta moraalinen järjestys juuri ilmenee kirkkaimmin: Kun jokapäiväinen elämämme ei operoidu tavanomaiseen tapaan, alkaa moraalilla ”nostaa päätään”. Sosiaalisen maailman voisi ilmaista ihannetilanteessa olevan kuin ongelmattomasti toimiva orkesteri, joka soittaa harmonista arkielämän tarinaa. Poikkeavan toiminnan ilmaantuessa, jokin orkesterin osa alkaa soittaa epävireisesti, ”sooloilemaan” sovituista raameista, jolloin asiat menevät jollain tapaa vikaan. Poikkeava toiminta taas vaatii selitystä suhteessa harmoniseen toimintaan. Näin syntyy selontekoa, syytöstä, oikeutusta, puolustusta ja ylipäänsä ongelman määrittelyä kyseisestä tilanteesta tai tapahtumasta. (Juhila 2012a, 133; Buttny 2004, 3–5.)

Lyman ja Scott (1968) määrittelevät selontekoja sen mukaan, millaisia vastuita niihin kytkeytyy: Puolustavassa selonteossa pyritään poistamaan vastuuta tuomitusta käyttäytymisestä: syntymäpäiväjuhlista pois jäämistä voidaan puolustaa auton hajoamisella. Oikeuttavassa selonteossa pyritään taas muiden silmissä mahdollisesti ilmenevä moraaliton toiminta selittämään moraaliseksi omasta näkökulmasta: En saapunut syntymäpäiväjuhliin, koska synttärisankari ei aikaisemmin vastannut omaan kutsuuni. Tällöin vedotaan itseä hyödyttäviin tai moraalisesti pätevimpiin tekijöihin, jolloin syyttävän tahon vaade pyritään kieltämään. Syyttävässä selonteossa moraaliton toiminta on toimijan vastuulla ja hänen syytään: olisi pitänyt saapua juhliin, en kuitenkaan viitsinyt ja nyt se kaduttaa (ks. myös. Juhila 2012a, 136–137; Hall & Slembrouck & Sarangi 2006, 18–19). Kategorisen toiminnan oikeuksia ja velvollisuuksia voidaan pyrkiä luomaan uusiksi, uudelleen määrittäen niihin sisältyvän uhriuden ja syyllisyyden roolit: On tapahtunut moraaliton teko, mutta kuka on vastuussa ja kuka syyllinen? On nähty, että yhteiskunnassa, jossa riskien hallinta ottaa avainaseman yhteiskunnallisessa toiminnassa, johtaa se aina syntipukin löytämisen etsimiseen (Hall & Slembrouck & Sarangi 2006, 20). Yhdessä ainoassa selonteossa voi olla myös jopa kaikkia edellä mainittujen selontekojen piirteitä, täten ne eivät ole täysin toisistaan eroteltavissa olevia tapoja tuottaa merkitystä (Juhila 2012a, 166–172; Matarese & Caswell 2014, 46–48, 57).

Erving Goffmannin (1971, 138–150.) käsite korjaavasta työstä (remedial work) on hyvin samankaltainen tapa nähdä selontekojen roolia sosiaalisessa vuorovaikutuksessa: Poikkeavan toiminnan ilmentyessä, asiaan osallisten on mahdollista kuvitella pahin mahdollinen tuomio moraalittomalle toiminnalle. Tällöin syytetyn penkillä istuvan on mahdollista toteuttaa

korjaavia toimenpiteitä (puolustuksia, anoomuksia, tekoa lieventäviä tai kieltäviä asianhaaroja).

Olellainen erottelu kategorioiden tutkimisessa on itsekategorisaation ja toisten kategorisaation välillä. Tämä jaottelu tarkoittaa, että ihmiset pyrkivät selittämään itsensä joko ulos tai sisään kuvattuun kategoriaan. Asetelma on ennen muuta erottelua tekijän ja toisten välillä, eli asetetaanko sosiaalisessa maailmassa toimiva kategoria ihmiselle vai asettuuko ihminen itse kategorian jäseneksi. Ulkoapäin asetettuihin normeihin, kulttuurisiin vihjeisiin ja kategorioihin voivat ihmiset taas suhtautua mitä moninaisin tavoin: kategorioita voidaan pyrkiä puhumaan pois eli vastustamaan. Toisaalta niihin voidaan samaistua tai luoda uusia vaihtoehtoisia kategorioita. Ihminen voi myös puhua samasta tilanteesta – suhteessa itseensä – monella eri tapaa, jopa ristiriitaisin jäsentelyin. Varsinkin silloin, kun on kyseessä poikkeavan tai ongelmallisen jäsentelyn määrittely, voi lopputulos olla ristiriitainen. Viime vuosina on myös alettu kiinnittämään huomiota ”hiljaiseen” ja ”vihjailevaan” tietoon kategoriamääreitä etsittäessä: mitä jätetään sanomatta, miten ja missä kohtaa hiljaisuus vihjaa jonkin kategorian ”läsnäolosta”? Näillä lukuisilla eri tavoilla asetamme itsemme ja toisemme erilaisten kategoristen roolien piiriin ja joiden määrittymiseen moraaliset normit vaikuttavat. Nämä edellä mainitut seikat muodostavat kategoria-analyysin ytimen, ja joita on tutkittu ja teoretisoitu runsaasti. (Välimaa 2011, 27; Buttny 2004, 5–8; Juhila, Jokinen & Suoninen 2012b, 60–66, 137; Silverman 1998, 30; Koskela & Piirainen-Marsh 2002, 262; Fitzgerald & Housley 2015, 13–14; Reynolds & Fitzgerald 2015; Maynard 1988, 312–314.)

Tiettyyn ryhmään itseään sisään tai ulos identifioimista Juhila (2012b, 176–178, 190–192.) taas kutsuu kategoriaryhmiksi. Tämä erotuksena Harvey Sacksin kategoriakokoelman ja -tiimin jäsentelyistä, jolloin kategorian piiriin tunnistetut ihmisryhmät näyttävät varsin samankaltaisina. Tämä antaa tilaa luoda stereotypisoivia kuvia erilaisista ihmisryhmistä. Tästä syntyy taas poikkeavuuden kategorisointi, joka voidaan liittää mihin tahansa ryhmään sekä sen jäseniksi määriteltäviin ihmisiin.

Kategoriat voivat jäsentää tietoisuuttamme ”meihin ja ”heihin” myös ei-personoitujen asioiden välityksellä: Nähdäänkin, että vain henkilöiden kuvailuun keskittyvä analyysi ei tee oikeutta kategorioiden kirjolle. Kategorioiden sisältä on mahdollista löytää myös muun muassa erilaisia paikkojen, aikojen ja toimintojen kuvauksia. Tällöin olennaista on havaita, miten jokin tietty

tyyppi tai piirre yhdistetään mihinkin kategoriaan. (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012b, 55–60; Watson 2015, 36–37; Lepper 2000, 33–34.)

3.1.3. Kategoriat, konteksti ja vuorovaikutus

Haastattelu-aineistosta puhuttaessa, vuorovaikutuksen tutkiminen haastattelijan ja haastateltavan välillä on mitä keskeisin lähestymistapa kategoria-analyysissa. Analyysissa ei siis ole kyse vain ainoastaan tuloksien raportoinnista, vaan vuorovaikutuksessa ja tietyssä kontekstissa syntyvien selontekojen tutkimisesta. Ilman näiden seikkojen huomioonottamista, voi analyysi jäädä liian laihaaksi. Analyysiin on siis sisällytettävä myös haastattelijan esittämät kysymykset. Kategoria-analyysissa ei kuitenkaan rajoituta vain ainoastaan perinteiseen keskustelun vuorovaikutuksen tutkimiseen, vaan tarkoituksena on nimenomaan pyrkiä tutkimaan sosiaalisessa todellisuudessa ilmeneviä kategorisointeja. Olennaista on osata analysoida tilanne vuorovaikutuksen kautta, jolloin itse haastattelijan kysymykset ovat myös kategorioita luovia. Tällöin kategoria-analyysin soveltaminen onnistuu. (Baker 2004, 131, 136–137; Watson 2015, 30; Nikander 2010, 215.)

Kontekstia ei pidä ymmärtää tilanteena, jossa kategoriat vain ainoastaan aktivoituvat, vaan itse kategoriat luovat myös kontekstia. Prosessi on siis luonteeltaan refleksiivinen. Kategorioiden ilmeneminen on siis ymmärrettävä myös keskusteluanalyysin – kuten keskustelutilanteissa tapahtuvan sekventiaalisuuden – termein: keskustelu on jatkuvasti kehittyvää vuorojen sarjaa, eli aikaisempi puhe vaikuttaa keskustelussa seuraavaan vuoroon. Erityisesti keskustelun aloittaja nähdään normatiivisten mittapuiden esiinnyttäjänä (Watson 2015, 30–33; Juhila, Mäkitalo & Noordegraaf 2014, 17–18). Keskustelun sekventiaalisuuteen taas liittyy moninaisia lainalaisuuksia sekä rituaaleja, kuten tervehdyksiä ja hyvästejä (Goffman 1971). Konteksti muodostuu haastattelun puitteissa. Haastattelijan ja haastateltavien piirteet, esimerkiksi roolit, sosiaalinen ja etninen tausta, sosiaalinen asema tai ikä ovat asioita, jotka rakentavat kontekstia myös yhdessä haastattelun toteuttamiseen käytetyn paikan kanssa. Konteksti, ikään kuin sitoo sen vaikutuksen alaisena olevia ihmisiä toimimaan ja puhumaan sen viitoittamalla tavalla (Lepper 2000, 56–59).

Jos käytämme vertauskuvana ihmiselle avautuvaa valintojen tarjotinta (päätelyrikkautta), jolta on mahdollista valita tiettyyn kysymykseen vastaus lukuisista tavoista ja kategoriavalinnoista, eli jos otamme kysymykseen ja vastaukseen vaikuttavan viitekehysten (kontekstin) huomioon, niin voidaan kuvitella tarjottimella olevien vastausten vähenevän kontekstin rajoitusten mukaisesti.

Itse tehty haastatteluaineisto luo oman haasteensa kategoria-analyysille. Sacks esimerkiksi suosi luonnollisia aineistoja, joissa ei ole ollut tarkoitus tutkia itsessään sosiaalista maailmaa (Silverman 1998, 60–61). Baker (2003) taas osoittaa, että haastattelujen analyysi etnometodologisten ja kategoria-analyyttisten menetelmien kautta voi osoittautua hedelmälliseksi, mikäli vuorovaikutustilanne otetaan huomioon. Tämän pointin tietäen, tutkimuksessani on kyse kategorioiden tutkimisesta itse tekemien haastattelujen perusteella, sillä uskon niillä olevan annettavaa kategorioita tutkittaessa, mikäli tilanteeseen suhtaudutaan kriittisesti. Olisi myöskin ylipäättään mahdotonta tutkia mitään sosiaalitieteellistä aihetta, avaamatta aluksi siihen liittyviä määreitä ja tulkintoja. (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012b, 83–84.)

Kategoria-analyysille ei löydy yksittäistä tapaa tehdä tutkimusta, vaan menetelmä on jopa sovitettava jokaiseen tutkimukseen erikseen. Tämä on herättänyt osakseen kritiikkiä tahoilta, joita Watson (2015, 43–45) kutsuu metodologi-konservatiiveiksi: etnometodologisten analyysimenetelmien väitetään olevan epätieteellisiä, niiden hajanaisuuden ja oikullisuuden takia. Toisaalta, voidaan väittää kategoria-analyysin sovittamisen olevan parhaimmillaan juuri yksi tarkin, ”väsyttävän naturalistinen” menetelmä tutkia sosiaalitieteitä. Otettaessa huomioon vuorovaikutuksen ja kontekstin, voi kategorisoinnin tutkimus osoittautua todella työlääksi, mutta hedelmälliseksi analyysimenetelmäksi.

Kategoria-analyysin lähtökohdat tiivistetysti omaa tutkimustani vasten voisi listata seuraavanlaisesti:

- Sacksin jäsenkategoria-analyysin ”konventiot” (jäsen, pari, kooste, kategoriasidonnainen toiminta ym.)
- Selontekojen tutkiminen pelkän raportoinnin sijaan.
- Vuorovaikutuksen kehittyminen haastattelun analyysistä ja suunnittelusta puhuttaessa.
- Kategorioiden moraalijärjestys, erityisesti ongelmapuheen kautta.

Näillä kategoria-analyysin perinteestä johdetuilla lähtökohdilla lähdän omaa aineistoani analysoimaan tutkimuskysymysteni valossa, jotka ovat:

-Miten koulun ja työn ulkopuolella olevat nuoret tekevät asemaansa ongelmapuheen kautta merkitykselliseksi?

Sekä syvempää luotaava, edellä mainitusta kysymyksestä juontava:

- Minkälaisia moraalikategorisia asetelmia aineistosta ilmenee esiin?

4. HAASTATTELUT, TOTEUTUS JA EETTISET KYSYMYKSET

Kategoria-analyysia varten keräsin kolmesta ryhmähaastattelusta koostuvan aineiston. Sen kerääminen ja arvioiminen muodostavat tutkimuksestani toisen keskeisen kokonaisuuden ja prosessin. Ryhmähaastatteluista puhuttaessa, on otettava huomioon tiettyjä, yksilöhaastatteluista eroavia seikkoja. Aineiston keruun prosessi on myös käytävä läpi perusteellisesti ja siihen liittyy myös erinäisiä tutkimuseettisiä kysymyksiä. Tässä kappaleessa käyn läpi nämä edellä mainitut kysymykset.

4.1 Ryhmä- ja puolistrukturoidun teemahaastattelun teoriaa

Ryhmähaastattelu menetelmänä poikkeaa yksilöhaastatteluista tietyin tavoin. Jotkin tutkijat painottavat, ettei yksilö- ja ryhmähaastatteluita voida analysoida samoin oletuksin, niiden erilaisen vuorovaikutuksen, dynamiikan ja tiedon tuottamisen muodon vuoksi. Ryhmähaastatteluiden analyysissa on korostettu enemmän juuri ryhmän sisäisen dynamiikan – jonka kautta ihmiset ryhmänä muodostavat käsityksiä – sekä tutkijan erilaisen roolin tuottamia vaikutuksia (Pietilä 2010, 179). Ryhmähaastattelun etuina on pidetty muun muassa sen tehokkuutta, sillä ryhmässä on mahdollista haastatella montaa henkilöä samaan aikaan. Ryhmässä haastateltavien välinen vuoropuhelu auttaa asioiden muistamisessa, sekä väärinymmärtäminen on vähäisempää. Ryhmähaastattelu on koettu tehokkaana menetelmänä myös, kun tutkittavan ryhmän nähtäisiin jännittävän tai muuten karsastavan yksilöhaastattelutilanteita sekä, kun tutkitaan marginalisoituja tai muutoin sivuun jääviä ihmisryhmiä. Ryhmän jäsenten välinen yhteisymmärrys ja tuki myös edes auttaa vaikeiden aiheiden läpikäyntiä (Barbour 2007, 19–22).

Mikäli ryhmä omaa jonkin yhteisen asian, aseman tai kokemuksen, aktivoituu ryhmän sisäiset normit tilanteessa. Ryhmähaastatteluissa saattavat haastateltavat kertoa hyvinkin erilaisia asioita, kuin mitä kahdenkeskisessä haastattelussa äidytettäisiin kertomaan. (Eskola & Suoranta 1998, 95–96; Pietilä 2010, 181). Keskeistä onkin tehdä pesäero yksittäisiin haastatteluihin, vaikka haastattelutilanteessa esiintyisikin yksittäisiä mielipiteitä ja kommentteja. Ryhmähaastatteluissa on kyse ryhmän toiminnasta ja siitä, miten keskustelussa päädytään

lopputulokseen. Ryhmässä voidaan luoda myös yhteistä identiteettiä. Ryhmädynamiikka voi olla väittelevää sekä yleisen ryhmän mielipiteen haastavaa puhetta. Lopputulos voi olla konsensukseen pyrkivää tai erilaisiin näkemyseroihin jakautuvaa. On nähty, että ryhmähaastatteluissa on usein myös helpompaa esittää kriittisiä näkemyksiä, esimerkiksi yhteiskunnan instituutioita tai ilmiöitä kohtaan. (Pietilä 2010, 182–183.)

Ryhmähaastatteluja tehdessä on päätettävä, tähdätäänkö tilanteessa haastatteluun vai keskustelunomaiseen tuokioon, jälkimmäisen ollessa vapaampaa ryhmän väliseen keskusteluun sekä haastattelijan roolin minimoimiseen tähtäävää. Tämä saattaa osoittautua kuitenkin haastavaksi, sillä osallistujat saattavat varsin harvoin käydä vuoropuhelua. On nähty, että ryhmässä usein esiintyy ilmiö, jolloin yksittäinen ryhmän jäsen erottautuu joukosta muita puheliaampana ja tällä tavoin alkaa myös johtaa haastattelutilannetta. Tämä voi osoittautua ongelmaksi, jolloin muiden ryhmäläisten ääni jää johtajan varjoon. (Eskola & Suoranta 1998, 97).

Ryhmähaastattelujen haasteena on muun muassa tilanteiden litterointi ja päällepuhunnan ongelmat. Ryhmässä voi olla vaikea tunnistaa yksittäisiä haastateltavia. Tällöin on hyvä purkaa aineisto jo heti haastattelujen jälkeen, jolloin tilanteet ovat tuoreena mielessä (Eskola & Suoranta 1998, 98).

Haastattelujeni toteutus sekä runko ovat lähimpänä puolistrukturoitua teemahaastattelua (Eskola & Suoranta 1998, 86). Tällöin haastattelurunko perustuu teemoista, joista kaikki tullaan jokaisessa ryhmässä käymään erikseen läpi, joskin valmiita kysymyksiä ei välttämättä ole ennalta määrätty.

Sulkunen (1990, 264–265.) luettelee viisi erilaista lähestymistapaa, joilla ryhmähaastatteluja voidaan lähteä analysoimaan: Faktuaalisen informaation, yhteisten normien tai ihanteiden, ryhmän sisäisen vuorovaikutuksen, sosiolingvistisen näkökulman sekä ryhmähaastattelujen kulttuurisena tekstinä tutkimisen. Oman tutkimukseni näkökulma sijoittuu jonnekin jälkimmäisten lähestymistapojen väliin.

4.2. Tutkimusaineiston esittely

Aineistoni koostuu yhteensä kolmesta ryhmähaastattelusta, joissa nuoria oli mukana yhteensä 16. Aineiston ikähaarukka vaihtelee 18-vuotiaasta aina 29-vuotiaaseen. Yleisin ikä aineistossa on kuitenkin 20–25-vuotiaat. Yksi haastateltava ei kertonut omaa ikäänsä haastattelun alussa, mutta arvioisin henkilön olleen juurikin 20–25 ikävuoden väliltä. Haastateltavista naispuolisia oli yhdeksän (9) ja miespuolisia seitsemän (7). Sukupuolijakauma on siis lähes tasainen, joskin haastatteluryhmien välillä oli eroa. Lyhyin työttömyysaika oli puoli vuotta, pisimmän ollen yli kuusi (6) vuotta. Yleisin työttömyysaika vaihteli puolen vuoden ja kahden (2) vuoden välillä. Osalla haastateltavista oli ollut myös erilaisia työttömyysaikoja aiemmin elämässään.

Yleisin koulutustaso aineistossa on keskiasteen koulutus (11). Peruskoulun käyneitä oli kolme (4) ja korkea-asteen oli käynyt yksi (1) nuori. Aineiston nuoret olivat opiskelleet muun muassa ylioppilaaksi, merkonomiksi, kokiksi, liiketaloutta, tietoliikennetekniikkaa, lastenohjaajaksi ja kosmetologimaskeeraajaksi. Osa oli tehnyt valmistuttuaan töitä jonkin aikaa, osalla oli työkokemusta aikaisemmilta vuosilta monenlaisista töistä. Osa taas oli tehnyt satunnaiskeikkaa omassa ammatissaan. Osalla oli takanaan ajanjakso tai ajanjaksoja, joissa omien sanojensa mukaan ”ei ole ollut missään”. Aineistosta kaksi nuorta oli sairauslomalla haastatteluhetkellä, yksi taas kävi iltalukiota. Aineistoni on kokonaisuudessaan siis hyvin kirjava.

Taulukko 1. Haastateltavat ryhmän, iän ja sukupuolen mukaan.

Ryhmä	Haastateltava Nro. Ikä ja Sukupuoli
Ryhmä 1	H1 19 N H2 24 M H3 25 M H4 22 N H5 21 N H6 23 M H7 24 N
Ryhmä 2	H8 26 M H9 20 M H10 26 M H11 29 M H12 24 N
Ryhmä 3	H13 24 N H14 20 N H15 ?? N H16 18 N

Taulukko 2. Haastateltujen taustatietoja.

<u>Koulutustaso</u>	<u>Työttömyyden kesto</u>
Perusaste: 4	0 – 1v: 7
Keskiaste: 11	1.5 – 2v: 8
Korkea-aste: 1	2.5 – v: 1

Litteroitavaa tekstiä kertyi yhteensä 74 sivua (Times New Roman, fontti 12, riviväli 1.15). Haastatteluiden kesto vaihteli tunnin ja kahden tunnin välillä. Litteroinnin suoritin sanatarkasti niin, että kirjasin ylös myös naurun ja muita sanattomia eleitä ja äännähdyksiä, kuten naurua tai hymähdyksiä.

Kvalitatiivisen aineiston edustavuuden arvioimisessa käytetään ohjenuorana saturaation, eli kylläntymisen käsitettä. Tällöin laadullinen aineisto on riittävä, kun voidaan osoittaa aineiston keruun vaiheessa piste, jonka jälkeen uutta tietoa ei tutkimuskysymysten kannalta ilmene. Tällöin jää itse tutkijan kontolle osoittaa aineiston kylläntymisen piste (Hirsjärvi & Remes & Sajavaara 1997, 182). Koen, että kerätty aineisto ei ole täysin mitattavissa kylläntymisen kautta, sillä aineistoni on hyvin rajallinen ja uusia asioita olisi voinut vielä ilmaantua, mikäli haastatteluja olisi ollut enemmän analysoitavana. Voidaan kuitenkin pohtia, että laadullisessa aineistossa ei voida koskaan puhua yleistettävästä tutkimusaineistosta (emt, 182). Ottaen huomioon tutkimukseni diskursiivisen lähtökohdan, väittäisin tutkimusaineistoni antavan kuitenkin hyödyllistä tietoa sosiaalisesta maailmasta, tutkimusongelman ja aineistomenetelmän viitoittamana.

4.3. Ryhmähaastattelujen toteutus

Olin aineiston keruuta varten yhteydessä kahteen eri erään kaupungin nuorisopisteeseen, aluksi sähköpostitse ja sen jälkeen puhelimitse. Esittelin aluksi graduni idean ja kysyin, voisiko kyseisistä paikoista saada haastateltavia kiinni. Ensimmäisestä paikasta suostuttiin yhteistyöhön, jonka jälkeen päädyimme jakamaan tekemääni haastattelupyynnöitä nuorisopisteen kautta mahdollisille haastateltaville. Haastattelupyynnöt ripustettiin nuorisopisteen ilmoitustaululle. Tämä ei kuitenkaan tuottanut yhtäkään haastateltavaa tutkimukselleni.

Tämän jälkeen olin yhteydessä kuntouttavaa työtoimintaa tuottavaan tahoon. Paikan työntekijöiden palaverauksen jälkeen hankkeeseeni suostuttiin. Haastateltavien suostuminen tuli puheeksi, sillä nuorisopisteestä vastaava taho mainitsi, että yksittäisiä haastateltavia voi olla vaikea saada kiinni. Hän ehdottikin ryhmähaastattelujen mahdollisuutta. Kyseessä olivat työpajaryhmät. Tässä vaiheessa ajattelin, että se muuttaisi hieman tutkimusasetelmaani, mutta ottaen huomioon haastateltavien saamisen vaikeuden, suostuin ryhmähaastattelujen ideaan. Sovimme vastaavan työntekijän kanssa, että haastattelupyynnöitäni jaettaisiin työpajaryhmissä.

Kävikin niin, että jo samana päivänä, kun sovimme ryhmähaastatteluideasta, löytyi jo yksi ryhmä haastateltavaksi. Ensimmäisen ryhmähaastattelun jälkeen haastateltavaksi suostui vielä

kaksi muuta työpajaryhmää. Koska haastattelut toteutettiin työpajoilla niiden ollessa käynnissä, helpotti se suuresti haastattelujen tekoa, sillä haastateltavien kesken olisi ollut hankalaa sopia haastatteluaika erikseen.

Olin tehnyt ennen varsinaisia haastatteluja myös yhden koehaastattelun epävirallisesti, testatakseni silloista haastattelurunkoa. Koin kuitenkin, että yksittäisen haastattelun sisällyttäminen ryhmähaastatteluiden jatkeeksi ei olisi järkevää, yksilö- ja ryhmähaastattelujen vuorovaikutuserojen sekä muun muassa anonymisoinnin kysymysten vuoksi, sillä kyseessä oli itselleni tutumpi henkilö.

Haastattelutilanteiden alussa jaoin erikseen haastattelupyynnöt jokaiselle sekä kirjallisen haastatteluosuuslomakkeen. Kerroin jokaisessa työpajaryhmässä vielä erikseen haastattelun idean, korostaen haluani kuulla haastateltavien omia mielipiteitä ja näkemyksiä. Lisäksi kävimme suostumuslomakkeen läpi, jonka jokainen ryhmän jäsen allekirjoitti erikseen. Keräsin myös haastateltavilta yhteystietoina sähköpostiosoitteen tai puhelinnumeron, mikäli olisi tarve ottaa jälkepäin yhteyttä. Vain yksi henkilö jätti kummankin yhteystietokohdan täyttämättä.

Haastatteluiden alku lähti liikkeelle ensin perustietokierroksesta, jolloin kysyin kaikilta erikseen heidän ikäänsä, viimeisintä koulutusta ja työttömyyden kestoa. Haastattelutilanteissa pyrin etenemään haastattelurunkoni kanssa niin, että kun uusi teema ilmeni tilanteessa, pyrin ottamaan siitä kiinni, esimerkiksi lausahduksella ”tästä päästäisiinkin tällaiseen teemaan kuin”. Tämä osoittautui kuitenkin monessa kohtaa haastavaksi ja monesti päädyin käymään suuren osan haastattelun teemoista rungon viitoittamassa järjestyksessä. Mikäli teemojen pääkysymys ei synnyttänyt keskustelua kovin paljon, päädyin myös esittämään apukysymyksiä, joita olin laatinut pääkysymysten lisäksi. Haastatteluissa ryhmän jäsenet olivat toisilleen ennestään tuttuja työpajan kautta ja kahdessa kolmesta ryhmähaastatteluissa olivat mukana pajojen vetäjät kuuntelemissa, sillä he kokivat tärkeäksi kuulla pajalaisten näkemyksiä. En nähnyt tälle ongelmaa, joten annoin ohjaajien tulla tilanteeseen mukaan.

Yleisesti arvioituna, kaikkiin haastattelutilanteisiin kuului aiheista vitsailemista sekä naurua, joka omalta osaltaan myös osoittaa tiettyä vapautuneisuutta tilanteissa, toisaalta jännittyneitä tilanteita ja arkuutta. Osassa tilanteista haastattelijan kysymyksiin suhtauduttiin myös hieman

huvittuneesti, joka varmasti liittyy myös haastattelijan ajoittaiseen hermostuneisuuteen, mutta myös joidenkin kysymysten tavanomaisuuteen.

Haastatteluissa äidytettiin puhumaan aiheista yleisemmällä tasolla, joskin aika-ajoin myös osa haastateltavista lisäsi omaan näkemykseensä henkilökohtaisia kokemuksia omasta elämästään. Henkilökohtaisten kokemusten ilmeneminen osoittautui myös olevan jopa melko yleistä. Aineistossani näkyikin kyseinen yleisen ja henkilökohtaisen tason välinen vaihtelu suuresti, mikä omalta osaltaan monimuotoistaa aineistoa. Tutkimuksessani esiintyi myös sekä haastattelunomaista kuin myös ryhmien välistä vuoropuhelua; joissain tilanteissa haastattelu eteni omalla painollaan, joissain taas haastattelijan rooli on tilanteissa aktiivisesti ohjaava.

Jokaisessa haastattelutilanteessa ilmeni olevan puheliaita sekä hieman vetääntyviä haastateltavia. Koin haastattelutilanteissa, että puheliaammat henkilöt monessa kohtaa, ikään kuin johtivat haastattelun kulkua. Puheliaammat henkilöt usein rentoutuivat haastattelujen ilmapiiriä niin, että myös vetääntyvät haastateltavat uskalsivat sanoa jotain. Toisaalta joissain kohdin puheliaammat henkilöt ottivat liiaksikin tilannetta haltuun, jolloin pyrin kysymään hiljaisimmilta henkilöiltä myös näkemystä keskusteltuun asiaan.

Haastatteluni teemat olivat seuraavanlaiset: työelämä, koulutus, vapaa-aika, toisten suhde itseen, suhde yhteiskuntaan, tulevaisuus sekä syrjäytymiskeskustelu. Haastattelurunkoa laatiessani, mietin usein tutkimuskysymyksiäni sekä päämäärää saada haastateltavien sosiaalisen maailman kokonaisvaltainen käsitys siitä, minkälainen on yhteiskunta ja sen sisä- ja ulkopuolella oleminen. Aiheista vapaa-ajan sekä tulevaisuuden teemat herättivät vähiten keskustelua ja vapaa-ajan teema jäikin kahdessa kolmesta haastattelutilanteesta pääosin käsittelemättä.

Päädyin käymään haastattelurunkoni teemat yleisemmin läpi, joskus alkaen samanlaisella kysymyksellä kaikissa haastattelutilanteissa, joissakin taas hieman eri järjestyksessä sekä erilaisessa muodossa kysymyksen kysyen. Tämän lisäksi laadin muutamia apukysymyksiä, mikäli keskustelua ei nousisi kustakin aiheesta esiin. Apukysymyksiä kysyin tilanteen määräämällä tavalla vaihtelevasti.

Kerroin haastattelutilanteissa myös itsestäni: ikäni ja opiskelujeni lisäksi kerroin, että saman sukupolven edustajana olen miettinyt paljon sitä, mitä tulisin yliopiston jälkeen tekemään.

Monet haastateltavat näkivät tulevaisuutensa hyvin epävarmana, tällöin esimerkiksi ilmaisain yhdessä haastattelussa myös omaa epävarmuuttani tulevaisuuden suhteen. Tulkitsisin näin ollen oman positioni haastatteluissa olleen jossain saman sukupolven edustajan ja opinnäytetyötä tekevän roolin välillä.

Haastattelut sujuivat mielestäni pääosin hyvin, ottaen huomioon haastattelijan kokemattomuuden sekä hermostuneisuuden tilanteissa. Haastattelujen tekeminen olikin itselleni todella haastavaa ja voimia vaativaa. Nämä seikat huomioon ottaen, koen haastatteluiden kuitenkin antaneen analysoitavaksi riittävästi tutkimuskysymysteni kannalta oleellista tietoa.

Litteroinnin kanssa pyrin etenemään niin, että aloitin aineiston purkamisen yleensä jo haastattelun jälkeisenä päivänä. Litteroiminen onnistui mielestäni pääosin hyvin, lukuun ottamatta muutamia sekaannuksia ja epäselvyyksiä Haastateltavien esittäytyminen alussa edesauttoi myös litterointiprosessia, sillä tällöin äänenpaino oli yhdistettävissä nimeen.

Tutkimusmenetelmäni huomioon ottaen, haastattelutilanteista on tarve analysoida myös itse haastattelijan rooli ja kysymykset vuorovaikutuksena. Haastattelutilanteissa päädyin myös itse haastattelijana luomaan ja aktivoimaan kategorioita, joissain kohdin osin hermostuneisuuteni takia jopa melko selvästikin. Kyseinen seikka liittyy keskeisesti vuorovaikutuksen kysymykseen kategorioita tutkittaessa. Haastattelutilanteessa haastattelijaa aktivoi ja luo kategorioita, haastaa haastateltavaa vastaamaan kysymyksiin. (Silverman 1998, 60; Baker 2003, 395–396). Haastattelutilanteet olivat, ikään kuin ongelman määrittelyä ja kysymistä. Tätä vasten on siis otettava huomioon, että myös haastattelijan esittämät kysymykset sekä rooli haastattelutilanteissa sisältävät ja ilmentävät moraalisia ja kulttuurisia elementtejä. Roolini haastattelijana muodostui ikään kuin kyseleväksi haastajaksi, joka pyrkii saamaan vastauksia, yllyttämään selontekoon suhteessa yhteiskunnan keskeisiin instituutioihin ja niiden ulkopuolella olemiseen liittyviin mahdollisiin ongelmiin. Näin ollen roolini ja kysymyksenasetteluni muodostuivat myös jokseenkin ryhmän puolelta vastustettavaksi ja vastapuhetta synnyttäväksi asetelmaksi.

4.3. Tutkimuseettiset kysymykset

Tutkimuksessani nousi esiin tiettyjä tilanteita sekä seikkoja, joita olen tutkimuseettisestä näkökulmasta pohtinut paljon. Tieteen tekemisen eettiset kysymykset voidaan jakaa perinteisesti tiedonhankinnan ja tiedon käytön kysymyksiin. (Eskola & Suoranta 1998, 52). Tutkimuksen eettiset kysymykset liittyvät omassa tutkimuksessa ennen muuta haastateltavien huomioon ottamiseen sekä haastattelutilanteisiin. Toisaalta koko tutkimusprosessi on alusta loppuun eettisten valintojen tekemistä, aiheen valinnasta alkaen. Erityisesti tutkimuseettiset kysymykset nousevat esille, kun on kyse sensitiivisemmistä aiheista sekä haavoittuvassa asemassa olevista ryhmistä (Kuula 2011, 135–136).

Haastateltavia on informoitava riittävästi tutkimuksen aiheesta, sillä vain oikein tiedoin voi haastateltava tehdä päätöksen osallistumisestaan (Kuula 2011, 99–102). Kerroin haastateltaville tutkivani nuorten ihmisten työ- ja kouluelämän ulkopuolella olemista ja sitä, mitä he siitä itse ajattelevat sekä olemisesta yhteiskunnassa ja maailmassa. Tämän lisäksi, informoin haluavani kuulla haastattelutilanteessa hieman haastateltavien koulutaustasta, arjesta ja kaverisuhteista. Sitä, että tutkin gradussani sosiaalisen maailman kategorioita, en kokenut olevan tarpeellista kertoa, sillä se olisi saattanut pikemminkin hämmentää kuin selventää haastattelujen ideaa.

Jaoin ennen haastattelua kaikille osaa ottaville haastattelupyynnön, sillä paperille oli kirjattuna myös yhteystietoni, mikäli jälkeenpäin tulisi jotain kysyttävää tai halua kieltäytyä haastattelusta. Haastattelupyynnössä oli myös maininta haastattelun nauhoittamisesta. Pyysin haastateltavilta suostumukset kirjallisesti paperilla, jolla oli myös selitettynä haastateltavien oikeudet kieltäytyä haastattelusta milloin vain, anonymiteetin ja luottamuksellisuuden kysymykset sekä maininta oikeudesta keskeyttää haastattelutilanne milloin vain. Lomakkeessa mainitsin, että aineisto tullaan hävittämään kokonaisuudessaan tutkimuksen jälkeen. Nämä kaikki seikat kävin myös ennen haastattelutilannetta suullisesti läpi.

Haastattelujen toteutuksessa oli hieman informaatio-ongelmia vastaavan ohjaajan ja pajojen välillä. Eräässä haastattelutilanteessa kävi niin, ettei kyseisessä pajassa oltu tiedetty haastattelusta mitään ennalta, vaikka vastaavan ohjaajan kanssa näin sovimme. Tämä aiheutti hämmennystä ja epäilin vahvasti, voisinko haastattelua näin ollen toteuttaa. Tilanne asetti

itselleni eettisen haasteen, sillä lähtökohta oli, että ryhmissä oltaisiin ennalta tiedetty ja alustavasti suostuttu haastateltaviksi. Päädyimme kuitenkin tilanteessa läsnä olevien ohjaajien kanssa käymään haastattelun idean ja toteutuksen läpi, korostaen osallistumisen vapaaehtoisuutta ja oikeutta keskeytykseen milloin vain. Tämän jälkeen pajalaiset kuitenkin suostuivat haastateltaviksi ja täytimme kirjalliset suostumuslomakkeet. Haastattelukerrassa pajalaiset saivat myös jatkaa askareitaan kuten ennen ja vastata oman halunsa mukaan kysymyksiin. Voi pohtia, vaikuttiko pajaryhmässä suostumuksen saaminen yksittäisten haastateltavien kannalta niin, että haastattelusta oli ryhmäpaineen vuoksi vaikea kieltäytyä. Tutkittavien suostumuksen saamisessa, kun ei ole kyse vain virallisen suostumuksen saamisesta, vaan se on jatkuvasti muuttuva ja tutkijan arvioitavana oleva seikka. (Kuula 2011, 142–144.)

Toisessa haastattelussa taas haastateltavat eivät olleet saaneet haastattelupyyntöä luettavaksi, mutta tiesivät tutkimukseni aiheen ja haastattelun idean. Jälkeenpäin miettiessäni, olisi ollut myös hyvä esimerkiksi laittaa haastattelurunko kiertämään ryhmässä ennen haastattelujen alkua. Eräs haastateltava kuitenkin totesi haastattelun jälkeen, että haastattelukysymykset eivät olleet yllättäviä, vaan yleisesti ennalta-arvattavia. Tämän tulkitsen niin, että haastateltavat olivat riittävästi informoituja.

Olen myös miettinyt, painostinko haastateltavia liikaa vastaamaan mahdollisesti heidän mielestään arkoihin kysymyksiin, sillä ajoittain saatoin esimerkiksi ryhmän hiljaisemmilta osanottajilta kysyä erikseen mielipidettään johonkin aiheeseen. Pyrin tulkitsemaan kuitenkin näissä tilanteissa vastaukset, kuten ”kaikenlaista, jotain sinnepäin tai emmä tiie” merkeiksi siitä, että henkilöillä ei joko ollut asiasta sanottavaa tai halua vastata kysymykseen, jonka jälkeen haastattelutilanteessa siirryttiin eteenpäin.

Joissain tilanteissa kävi niin, että pyrin saamaan keskustelua aikaan antamalla itse pienimuotoisen vastauksen kysymykseen, ikään kuin yrittämällä eläytyä haastateltavan kokemukseen. Saatoin esimerkiksi kertoa tulevaisuudesta kysyttäessä, että itselläni tulevaisuuden suunnitelmat ovat hyvinkin epävarmoja. Tämä ei ollut suunniteltua. Haastateltavaan samaistuminen saattoi kääntyä itseään vastaan, sillä haastattelijalla on valtaa ja auktoriteettia tilanteessa suhteessa haastateltaviin. Toisaalta valta-asetelmat voivat muuttua vuorovaikutustilanteissa. Virallisuus tutkijan ja tutkittavan välillä ei välttämättä ole aina luontevaa (Kuula 2011, 139–141). Itse saman sukupolven edustajana pyrin osoittamaan, että

en poikkeaa haastateltavien elämäntilanteista kovinkaan paljoa ja näin myös haastattelutilanteissa vahvasti koin. Hyvänä esimerkkinä tilanteesta vallitsevasta erosta haastattelijan ja haastateltavan välillä on, että ryhmässä oli myös saman koulutustason, alemman korkeakoulututkinnon omaava henkilö kuin haastattelijalla itsellään. Tämän takia itselleni oli hieman hankala omaksua ”puolueettoman” haastattelijan roolia, eikä täydellinen puolueettomuus mahdollista olekaan.

Haastattelut ovat olleet rationalisoivan kontrollin työkaluja jo monta vuosisataa, olipa kyse sitten lääkäreiden ja psykiatrien, potilaiden, oikeustuomioistuinten ja rikollisten tai pro gradu -työtä tekevän ja työpajanuorten välisestä keskustelusta; jokaisessa vuorovaikutustilanteesta on löydettävissä kullekin ajalle ominaiset diskurssit ja totuudet (Briggs 2003; Foucault 2014). Voitaisiin siis väittää, että myös virallinen haastattelijahaastateltava roolipari – ottaen huomioon tutkimukseni kontekstin (ongelmapuheen ja moraalin) – sisältää vahvan moraalisia, eli puolueellisia diskursseja ja kategorioita. Voi myös olla, että oma roolini saman sukupolven edustajana teki tilanteista hieman vapautuneimpia, verrattuna tavalliseen tutkijan ja tutkittavan väliseen vuorovaikutukseen.

Eräässä haastattelussa osa haastateltavista koki hieman olevansa yhteiskunnan ulkopuolella. Ulkopuolisuuden kokemuksista käytiin myös keskustelua syrjäytymisen käsitteen kautta. Olen pohtinut, olisiko kyseisessä tilanteessa ollut tarve jättää syrjäytymisteema pois haastattelusta, asetinko turhan päiten keskusteluun mukaan käsitteen, joka koetaan negatiiviseksi ja näin ollen leimaten ulkopuolisuuden tunnetta kokeneet syrjäytyneiksi? Ennakko-oletukseni oli, että haastatteluissa syrjäytymisestä alettaisiin puhua ilman haastattelijan aloitetta. Näin ei kuitenkaan ollut, vaan aiheesta käytiin keskustelua vain ainoastaan haastattelijan aloittamana. Tämä kysymys on aiheuttanut itselleni jonkin verran sitä, mitä voisi mahdollisesti kutsua sosiaalityöntekijöiden työssä ilmeneväksi eettiseksi kuormittumiseksi (Metteri & Hotari 2011, 69–70).

Asetelmaa voisi pohtia myös osallistumisen ja suojelun välisen ongelmanasettelun näkökulmasta, eli kuinka antaa haavoittuvassa asemassa olevien kokemuksille ja näkemyksille heitä koskevissa aiheissa tilaa niin, ettei samalla aiheuta vahinkoa tutkittaville (Kannasoja & Svenlin 2011). Keskustelua syrjäytymisestä ja syrjäytyneistä käydään kuitenkin yhteiskunnassa koko ajan. Tämän takia voisi pohtia, että negatiivisten leimojen läpikäynti, vastustaminen ja myös vastapuheen tuottaminen voi taas osoittautua positiiviseksi ja

voimaannuttavaksi asiaksi. Arkaluontoisten asioiden tutkimatta jättäminen voi olla tieteen kannalta myös vastuutonta. (Kuula 2011, 136). Melkein kaikissa tilanteissa, joissa syrjäytymiskeskustelu nousi esille, haastateltavat osasivat kertoa mielipiteensä, eikä kukaan samaistunut kuvatun ihmisryhmän osaksi haastatteluhetkellä millään tapaa. Eräs haastateltava myös kertoi tutkimuksen aiheen olevan tärkeä ja on hyvä, että haastattelussa esiin tulleita aiheita käsitellään. Mahdollisen haitan aiheuttamista tutkittaville on mahdotonta tietää täydellisesti ja tämän seikan kanssa tutkijan on monesti jouduttava elämään. Suojelun ja äänen antamisen välinen ristiriita onkin pohtimisen arvoinen ja toisaalta ratkaisematon tutkimuseettinen ongelma (Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2006, 314–315).

Haastateltavien henkilöllisyyksien on myös pysyttävä salassa ja anonymisointi on suoritettava niin, että tunnistettavia elementtejä anonymisoidaan aineistosta niin paljon kuin tarve vaatii (Eskola & Suoranta 1998, 54–57). Tämä tarkoittaa luonnollisesti nimien, mutta myös paikkojen, muun muassa oppilaitosten sekä mahdollisten tarkkojen elämäntilanteiden kuvausten anonymisoinnista. Lopullisessa työssäni on tärkeää harkita tarkkaan, minkälaisia lainauksia aineistostani käytän esimerkkeinä. Aineistoa säilytän Jyväskylän yliopiston yksityisen käyttäjätunnuksen takana tutkimuksen ajan. Olen sitoutunut haastateltavien kanssa siihen, että tutkimuksen jälkeen kerätty aineisto hävitetään kokonaisuudessaan.

En hankkinut aineistoni keruuta varten virallista tutkimuslupaa kaupungilta. Nuorisopisteen työntekijät – ennen suostumustaan – palaveerasivat kuitenkin graduni ideasta keskenään. En myöskään tutki itse kaupungin palveluja, eli työpajatoimintaa gradussani, vaan vain kyseisten nuorten näkemyksiä yleisellä tasolla. Näin ollen koen, että tutkimusluvan anominen ei ole tutkimukseni kannalta välttämätöntä, joskin näin jälkeinpäin mietittynä olisi se ollut varmuuden vuoksi hyvä hankkia.

5. AINEISTON TULOKSET – KATEGORISET SELONTEOT

Aloitin analyysin ensin lukemalla aineistoa moneen kertaan, merkiten siinä ilmeneviä toistuvuuksia ja pikkuhiljaa värittäen niitä eri teemoihin. Katteoria-analyysin soveltaminen tuotti kuitenkin aluksi hieman hankaluuksia, sillä analyysitapa vaati virittäytymistä diskursiiviseen luentatapaan. Pikkuhiljaa aineistosta alkoi kuitenkin ilmaantua esiin erilaisia sekä yhteneviä ja toistuvia että myös yksittäisiä teemoja, joiden kautta moraaliset ja kategoriset selonteot tulivat esiin. Aineistosta alkoi nousta, ikään kuin eräänlaisia kategorisia ”hahmoja”, joiden avulla haastatteli ja haastateltavat yhdessä merkityksellistivät keskustelun kulkua. Nämä ”hahmot” ovat analyysini keskiössä.

Aineiston analyysissa olen pyrkinyt katteoria- ja keskusteluanalyttisen kirjallisuuden kautta, ikään kuin repimään aineistosta irti se olennainen aines, jonka kautta tutkimuskysymyksiini löytyy vastaus. Olen myös pyrkinyt analysoimaan sellaiset huomiota kiinnittäneet aineiston kohdat, joissa erityisesti aineiston vuorovaikutussuhde ja konteksti nousevat esiin.

Nuorten puhe on aineistossani läpeensä selontekojen luomista, oman aseman selittämistä erilaisten itsen, toisten, ei-personoitujen objektien, tilojen ja ongelman määrittelyjen kategorisointien kautta. Tämä ei tietenkään yllätä, sillä suurin osa sosiaalisesta maailmastamme voidaan sisällyttää erilaisiin kategorioihin (Sacks 2010). Aineistosta ilmenee erityisesti tiettyjä teemoja, jotka ovat edellä mainittujen kategorisoinnin tapojen kautta määritettyjä ja tutkimuskysymyksen kannalta olennaisia. Kiinnitinkin analyysissa huomiota erityisesti kategorioiden moraalisen ja siitä poikkeavan toiminnan ulottuvuuteen.

Aineistossa esiintyy puhetta, jonka kautta nuoret kuvaavat työpajan sekä työ- ja kouluelämän ulkopuolista tilaa. Puhe on heijastusta tätä kyseistä tilaa ja elämäntilannetta määrittelevistä jäsenyksistä sekä sen piirissä elävistä ihmisistä. Työn ja koulun ulkopuolella oleminen nähdään aineistossa pääosin ongelmallisena. Sitä kuvataan toisaalta työpajalla olon näkökulmasta, eli siitä erillään. Toisaalta siitä voidaan kertoa menneessä muodossa. Jossain määrin työpajalla olo ja työ- ja kouluelämästä ulkopuolella oleminen taas limittyvät nuorten puheessa.

Oman ja muiden aseman kategorisoinnit määrittyvät ongelman tunnustavien ja syyttävien, puolustavien ja oikeuttavien selontekojen kautta. Näissä selontekojen muodoissa kategorioihin sisältyvät oikeudet ja velvollisuudet sekä uhriudet ja syyllisyydet määrittyvät. Kategoriajäsenyys – eli sen määrittelevätkö haastateltavat itsensä jonkin kategorian jäseneksi vai ei – rakentuu näiden yllämainittujen moraalisia mittapuita ilmentävien tekijöiden kautta.

Analyysi jakautuu kahteen osaan: ensimmäinen osa ilmentää kategorioita, joissa ongelmia tunnustetaan ja toisaalta niitä yritetään selittää ulkoisin tekijöin (puolustuksin). Toinen osa kuvaa vastaan puhumisen tapoja, jolloin oletettua poikkeavuuden ongelmaa pyritään kieltämään, omaa asemaa oikeuttamaan (vastarinta) ja toisaalta mukautumaan keskivertoon (tavallisuus). Analyysin keskeinen anti on jälkimmäisessä vastaan puhumisen ja negatiivisten kategorioiden torjumisen osiossa, sillä haastatteluryhmissä oli ominaisempaa, että keskustelu pysyttelee yleisimmillä urilla, jolloin henkilökohtaisemmat ja aremmat asiat jäävät vähemmälle huomiolle (Pietilä 2010, 182–183)

Aineiston suurin yllätys oli syrjäytymisen käsitteen käytävän ongelmapuheen vähyys, mitä tulee sen ilmenemiseen itsenäisesti: Alun perin oletin vahvasti, että käsite nousisi aineistosta itsestään keskustelunaiheeksi, sen ollessa nykypäivänä niin yleinen ja ajankohtainen sekä aika-ajoin laajoja keskusteluja yhteiskunnassa herättävä. Näin ei kuitenkaan ollut, vaan syrjäytymispuhe nousi lähes yksinomaan keskustelunaiheeksi haastattelijan itsensä alullepanemana.

Haastateltavat puhuvat masennuksesta, yksinäisyydestä, tekemisen puutteesta ja passivoitumisesta, rutiinin menettämisestä, lannistumisesta ja altavastaajan asemasta suhteessa yhteiskuntaan haastateltavien omaa elämää jäsentävinä ongelmapuheen osina. Samalla melkein kaikista edellä mainituista ongelmista puhutaan myös syrjäytymisen käsitteen kautta: syrjäytyminen nähdään näiden moninaisten sosiaalisten ongelmien kasautumisena ja pitkittymisenä.

Samaan aikaan aineistossa syrjäytyminen tilana ja elämää jäsentävänä tekijänä selitetään täysin itsen ulkopuolelle ja korkeintaan jotain mennyttä elämänvaihetta mahdollisesti käsittävänä. Niinpä syrjäytyminen nähdään jonkin muun ryhmän tai yksilöiden ominaisuutena ja ongelmana. Tämä tulos muodostuu yhdeksi keskeisimmistä aineiston analyysiosion tuloksista,

ja jonka kautta myös omalta osaltani päädyin tutkimuksen kannalta keskeisiin johtopäätöksiin. Syrjäytymisen kategorian käyn läpi aineiston analyysin jälkimmäisessä osassa.

5.1. Yleispätevät kategoriat ja aineiston vuorovaikutussuhde

Kategoriat voivat olla yleispäteviä (omnirelevant), jolloin ne ovat keskustelua kontrolloivia – ja toisaalta mahdollistavia – vuorovaikutuksen ja kontekstin yhteisvaikutuksesta syntyviä. Tällöin yleispätevyys kontrolloi keskustelun vuorovaikutusta, sitoo sitä tiettyihin raameihin. Jotkin yleispätevät kategoriat ovat niin vahvoja, ettei niitä voida sivuuttaa tietyissä tilanteissa. (Sacks 2010, 312–318, 515–523; Fitzgerald & Smith 2015, 124–126.)

Aineistossa on kohtia, joissa reagoidaan tiettyihin teemoihin ja kysymyksiin tavalla, joka ilmentää haastattelun vuorovaikutukseen ja kontekstiin ikään kuin sisäänkirjoitettuja tekijöitä. Nämä kohdat haastattelussa ilmentävät yleispäteviä kategorioita ja samalla ilmentävät haastatteluihin liittyntä vuorovaikutustilannetta.

Erityisen mainioiksi, yleispätevien kategorioiden paljastaviksi tilanteiksi aineistossa esiintyy kohdat, joissa käytetään muun muassa huumoria retoriikan keinona, vastattaessa tiettyyn kysymykseen:

R: joo-o, et onks se tota, tota kysytään nyt vaikka näin, että koettekste tällä hetkellä olevanne mukana tässä yhteiskunnassa?

H14: no vain siltä kannalta, että nostetaan yhteiskunnan rahoja.

(heheheh)

Tässä kohtaa haastattelun kontekstissa ylläpidettävä yleispätevä kategoriapari (tutkimusta tekevä haastattelijahaastateltavat työpajanuoret) ja siihen limittyvä kategoriakokoelma (työpajaan liittyvät toiminnot ja henkilöt) tunnistetaan ja kyseenalaistetaan huumorin keinoin. Kysymykseen on liitettyä – kuten kaikkiin keskusteluihin – sisäisesti tietynlaiset kategoriooletukset. Katkelmassa on paikannettavissa kyseistä haastattelua hallitseva oletus, että kyseiseen haastatteluun suostuneet nuoret ovat työn välttelijöitä ja sosiaalietuuksien hyväksikäyttäjiä. Tämä negatiivisesti latautunut kategorinen oletus mitätöidään naurua retorisenä keinona hyväksi käyttäen.

Toinen hyvä esimerkki haastattelussa määritellyistä rooleista ja yleispätevyyksistä tuli ilmi seuraavassa katkelmassa työn ja oppimisen muodoista puhuttaessa:

H11: monesti se menee mun mielestä väärinpäin se oppiminen tai emmätiie voiko puhua et siinä tapahtuu ees mitään oppimista vielä siinä kouluvaiheessa, koska sulla ei oo todennäkösesti mitään kokemuspohjaa sille, mitä sä opettelet.

R: et sä oot vähän käytännönläheisempi?

H11: nii ehkä se on just se, sekin, mut en oo ehkä sit semmone tutkijatyyppi (hehhe) mut käytännön työssä jotenkin.

R: ei kyllähä sekin on käytännön työtä, usein on jollain tapaa ainakin.

H11: nii mun mielestä, nii mä ite nään, että tut- tutkimuskin itsessään perustuu kuitenkin aika paljon myös olemassa olevaan kokemukseen, et ei mikään toimi ilman kokemusta.

Haastateltava ja haastattelija rakentavat kohdassa käytännön ja teorian välistä eroa, liittäen edellä mainitun (käytännönläheisyyden) haastateltavaa sekä jälkimmäisen (teoreettisen lähestymistavan) taas haastattelijaa jäsentäväksi piirteeksi. Tällä tapaa katkelma ilmentää kyseisen haastattelun vuorovaikutussuhdetta ja muodostaa haastattelulle puitteet. Yleispätevyys määrittyy siis haastattelijan ja haastateltavien virallisten kategoristen roolien kautta, jota katkelma niin mainiosti kuvaa.

Tämänkaltaiset kategoriset oletukset määrittävät suuresti sen, mitä analyysiosiossa läpikäyn. Tämän kautta haastattelujen vuorovaikutuksessa aktivoituneet ja vaikuttavat yleispätevät kategoriset oletukset ovat keskeinen osa aineiston tuloksia.

5.2. Sosiaaliset ongelmat ja niiden jäsentelyt

Analyysin ensimmäisessä kappaleessa käyn läpi aineistosta nousevat poikkeavan toiminnan ongelmalliset kategoriat. Tämä tarkoittaa niitä kategorioita, joiden kautta omaa asemaa haastattelutilanteen vuorovaikutuksen ja kontekstin kautta määritellään sosiaalisia ongelmia sekä poikkeavaa toimintaa kuvaaviksi. Ongelmia määritellään ja hyväksytään omaa asemaa kuvaaviksi, jolloin oma asema määrittyy yhteiskunnallisesti poikkeavaksi suhteessa keskivertoon. Ongelmapuhe rakentuu aineistossa mielekkään tekemisen puutteen, passiivisuuden, yksinäisyyden, masennuksen, muiden suhtautumisen sekä työpajan ympärille. Se on myös sosiaalisessa kanssakäymisessä syntyvää altavastaajan sekä stigman saastuttamaa puhetta, jolloin ongelmaksi muodostuu ikään kuin muiden ihmisten suhtautuminen ja syyttävät oletukset. Puheen muotojen kautta rakennetaan yhteiskunnallisia vastuita ja velvollisuuksia ja jotka näin määrittävät kullekin ongelmalle sekä sen piirissä olevalle ihmiselle toimintaa: Otettaessa jokin elämää haittaava ongelma omaa elämää kuvaavaksi, rakentuu näin aineistossa vastuu ihmiselle itselleen kyseisestä ongelmasta. Poikkeavan toiminnan tunnustaminen toisaalta synnyttää puolustuspuhetta, jolloin kyseistä toimintaa pyritään selittämään suotuisampaan valoon, kuitenkin niin, että ongelma tunnustetaan. Näin analyysiosuus rakentuu Lymanin ja Scottin (1968) syyllisyyden, syyttävien ja puolustavien selontekojen ympärille (kts. myös Juhila 2012a, 136–137; Hall & Slembrouck & Sarangi 2006, 18–19).

5.2.1. Mielekkään tekemisen puute – Mitä on olla ei mitään?

Aineistossa yksinkertaisin jäsenitys työn ja koulun ulkopuolella olemisesta rakentui passiivisen työttömän kategorian ympärille. Tällöin työttömyydestä puhutaan mielekkään tekemisen puutteena. Tällöin työttömän ihmisen toiminta on jotain, mikä määrittyy ongelman kautta, toisin sanottuna työttömyyden negatiivinen jäsentely hyväksytään annettuna.

Seuraava aineiston katkelma on ensimmäinen haastattelutilanteessa syntyvä jäsenitys, joka ilmentää jotain merkityksellistä työn ja koulun ulkopuolella olemisesta:

R: sit tää iha ensimmäine aihe nyt ois tämmöne et totaa, osaatteko kuvailla teidän elämäntilannetta muutamilla sanoilla tällä hetkellä siihen justiisa suhteessa, että ootte

tällä hetkellä työmarkkinoiden ja kouluelämän ulkopuolella. et niiku iha muutamilla sanoilla sitä, että millä te kuvaisitte teiän elämäntilannetta.

H5: piristi elämää päästä johonki tekemään jotain.

H1: nii kyl se kävi vähän pitkäks se aika, ku jos se, ku ei oo mitää niiku tekemistä päivisin.

R: nii tänne työpajalle justtiisa?

H1: nii.

Haastattelija aloittaa ensimmäisen teemansa muotoillen kysymyksessään työ- ja kouluelämän ulkopuolisuuden haastateltavia koskevana tilana, kysyen kuvailua elämäntilanteesta. Haastateltava H5 vastaa työpajalle pääsemisen olleen piristävä tekijä, että pääsi ”johonkin tekemään jotain”. H1 lisää ajan käyneen pitkäksi, kun ”ei oo mitää niiku tekemistä päivisin”. Tässä kohtaa voisi sanoa olevan aineistoni ensimmäinen ja kyseistä ryhmähaastattelutilannetta määrittävä jäsenitys.

Mitä tarkoittaa ”päästä johonkin tekemään jotain?” Lausahdus ilmentää sen vastinparin kautta jäsenyyttä tilasta, ”jossa ei ole mitään tai ei ole missään” tai H1:n määritelmää mukaillen, ”ei oo mitää niiku tekemistä päivisin”. Kyseisellä jäsenyksellä on jokin suurempi funktio aineistossa, sillä se ilmenee lukuisia kertoja. Työn ja koulun ulkopuolella oloon siis yhdistetään kaksi erilaista jäsenyyttä, joilla selitetään tilaa ongelmalliseksi. Täten työpajalle päästessään ihmisestä ”tulee jotain tekemällä jotain” ja ”on jotain tekemistä päivisin”. Yksi yleisimmistä tavoista kuvata työn, koulun ja työpajan ulkopuolista asemaa onkin aineistossa käsitteet ”paljoo mitään” tai jäämisellä ”tyhjän päälle”.

Mitä on olla ”ei mitään”? Se on kategoria, jonka päältä on riisuttu kaikki yhteiskunnallisesti merkittävä aines, olipa kyse sitten työstä, koulutuksesta tai työpajasta ja niiden mukanaan tuomista jäsenyksistä.

Työmarkkinoiden ja kouluelämän ulkopuolella oloon näin rakentuu kuitenkin työpajatoiminta kompensoimaan ”tyhjän päälle” jäämistä, eli kuromaan umpeen syntyvää kuilua yhteiskunnan ja nuoren aseman välillä. Näin työpajaan vetoamista myös käytetään, ikään kuin suojana työn vaadetta kohtaan.

Seuraavassa katkelmassa puhutaan työn ja koulun ulkopuolisesta toiminnasta seuraavanlaisesti:

H5: voi olla just ton kanssa sillee, että jos on tiettyyn aikaan töissä ja tiettyyn aikaan vapaana nii pystyy erottaa ne paljon helpommin, sillee että jos tekee jotain työtä sillee et se ei tiedä millon ne työajat on, nii sit se on koko ajan mielessä ja sit siitä voipi johtua sellasta stressaamista ja sillee, et se työ on koko ajan kiinni sussa, vaikka ei haluais.

R: nii et ei oo sitte semmosia selviä-

H5: nii

R: selviä rajoja-

H5: nii eikä osaa rentoutua.

R: nii, aivan, et rytmi on se yks mikä tulee mieleen.

H3: se rytmi on siinä mielessä tärkeä ehkä tällä hetkellä itellä siinä, just ku on ollu työttömänä nii pitkään, että sitte ku ne päivät on nii sisällöttömiä, että kun ei oo mitään tekemistä, eikä sitte ei saa mitään syytä, että miks herätä tai vastaavaa.

R: aivan.

Ennen katkelmaa haastattelussa keskusteltiin työajoista ja niiden erilaisista muodoista. Keskustelu äityi tässä kohtaa vapaa- ja työajan väliseen erottelun määrittelyyn. Haastatteliija ohjaa keskustelun rytmiin, jonka jälkeen H3 pohtii rytmin häviämistä ollessaan pitkään työttömänä. Tässä kohtaa haastatteliija jäsentää työttömyyttä, jolloin päivät ovat ”sisällöttömiä”, ”ei ole mitään tekemistä”, eikä ”saa mitään syytä, ”että miks herätä tai vastaavaa”.

Katkelmassa muodostetaan työttömän kategorialla, johon liitetään passiivisuus. Myös tässä kohtaa mielekkään tekemisen toiminta siis puuttuu ihmisen elämästä. Työttömyyteen liitettävät jäsenyydet, sen pitkäaikaisuus, päivien sisällöttömyys ja aamulla heräämisen vaadittavan syyn häviäminen luovat ongelman, joka vaatii vastausta.

Ajan viettäminen kotona ilmentää aineistossa jotain laajempaa kokonaisuutta ja se ilmenee aika ajoin nuorten puheessa. Useimmiten se määritellään ongelmalliseksi, puhuttaessa

työttömyydestä. Koti paikkana heijastaa samalla myös monia siihen liittyviä toimintoja ja määreitä:

R: joo, no tuota, öö vähä siitä että, huolettaako tulevaisuus sitten jollain tavalla, että toiveita on ja toiveikkuutta siitä, että tota menee asiat niiku on suunniteltu ja näin, mut että onks sitte sellasta sitten, että huolettaa että mitä jos on että näin ei sit menekään?

H6: kyllä.

H3: kyllähän se tietysti huolettaa, melkee mulla on oikeestaan paljon isompi se huoli siitä, että homma menee päin mäntyä ku se, että niiku oisinkin oikeesti valmistunu tai niiku päässy opiskelemaan tai jotain, että enemmän niiku stressaa vähä niiku ahistaa sillee, että tässä sitte taas joutuuki moneks vuodeks istumaan työttömäks kotiin tai jotain että.

H3 kertoo huolestaan, että ”homma menee päin mäntyä”, joka tässä tapauksessa tarkoittaa sitä, että tulevaisuudessa kouluun pääseminen epäonnistuu ja ”joutuukin moneks vuodeks istumaan työttömäks kotiin”. Haastateltava siis kategorisoi itseään mennessä muodossa työttömäksi ja pelkää työttömyyden uusiutuvan myös tulevaisuudessa.

Tässä kohtaa merkityksellinen jäsennys kotona olemisesta on ”istumaan”. Miksi kotona on istuttava? Miksei voisi seistä tai vaikka polkea juoksumattoa? Istua sanavalinta kieliä tässä tapauksessa käsityksestä työttömyyden passivoivasta vaikutuksesta. Tällöin työtön istuu kotona, ei ole aktiivinen, ”eikä tee mitään”, aikaisempia lainauksia siteeraten. Tämän kautta työttömyys rakentuu ongelmaksi. Haastateltavat myös vastaavat haastattelujen kontekstissa johdonmukaiseen tapaan selonteon vaatimuksesta tyyliin: ”Olen yhteiskunnallisesti keskeisten instituutioiden ulkopuolella ja täten se on myös ongelmallinen asia”. Tällöin haastattelun kontekstissa ongelmapuhe aktivoituu ja sen kautta rakennetaan passiivisen työttömän kategoria. Voisi sanoa, että tällöin juuri loogista on hakeutua esimerkiksi aktivoivaan työtoimintaan, eli passiivisen työttömän kategorian kautta ihmisen velvollisuus rakentuu näin aktiivisuutta parantaviin toimintoihin hakeutumisen ympärille.

Harvey Sacks kiinnitti huomiota itsemurhakeskuksiin tulevissa puheluissa siihen, kuinka soittajat kuvasivat itseään ”ei minään”. Tällöin ihminen – käydessään läpi lukemattomia kategorisia identiteettejä – tuntee olevansa erillään kaikista kullekin ihmiselle ominaisista kategorioista, olipa kyse mistä jäsentelyistä hyvänsä. Tällöin ihminen on erillään kaikista niistä

kategorisista tavoista kuvata ja samaistua jonkin ryhmän osaksi. (Sacks 2010, 66–71.) Aineistossa esiintyy vastaavanlaista puhetta työttömyyden tilasta, jolloin tilaa kuvataan mitäänsanomattomuuden jäsentelyin. Tämä osoittaa vahvasti siis siihen suuntaan, että työn ihanne on edelleen vahvasti tänä päivänä läsnä, työttömyyden tilan tässä tapauksessa kategorisoituessa kaikkien jäsentelyjen ulkopuolelle.

5.2.2. Yksin ”muissa maailmoissa”

Aineistossa ongelmapuhetta yleisesti määrittävä kategoria rakentuu yksin olemisen ympärille. Puhetta yksinäisyydestä tuotetaan selitykseksi omalle ongelmalliselle tilalle, mutta se myös rakentaa ymmärrystä sosiaalisista ongelmista yleisemmällä tasolla. Yksinäisyyden kokemus on omalta osaltaan myös erillään olemisen kokemusta normaaleiksi totutuista kategorisista tavoista olla maailmassa. Näin se rakentuu ongelmalliseksi tekijäksi haastateltavien puheessa.

Seuraavassa katkelmassa H10 pohtii työn merkitystä tasapainon ja sosiaalisuuden näkökulmista ja samalla tulee kertoneeksi omasta elämästään:

H10: mä oon ihan samaa mieltä, lisäksi vielä, että tasapaino ois hyvä saaha elämään työn kautta, että toki se raha on tärkeä ja se, että saa ruokaa ja tällee mutta että se osa työn mielekkyyttä on varmasti tai nyt etenkin nykyään se, että saa olla ihmisten kanssa tekemisissä enemmän. Että kyllähän mäki rahaa pystyn ja pystyn vieläki tekemään itekseni ku oon yksin koneella, mutta ku sitä on aikasa tehny nii ei se, se ei enää motivoi vaan se toimii itteään vastaan.

R: joo, nettipokeria?

H10: nii.

R: jo.

H10: kaipaa jotain tasapainoa sillai, että ois niinku myös sosiaalisia suhteita, aikatauluja.

R: nii se on varmaa aika yksinäistä hommaa kuitenkin, kuitenkin sitten.

H10: mm. oon vuosia eläny sillai ihan omilla rytmeillä ja kaikkee että se ihan sillai nooh, ihan sillee muissa maailmoissa.

Haastateltava yhtyy aikaisemmin keskusteltaviin asioihin siitä, mitkä asiat elämässä ovat tärkeitä ja lisää siihen muiden seikkojen ohella ”että saa olla ihmisten kanssa tekemisissä”. Tähän haastateltava kuitenkin huomauttaa pystyvänsä tekemään rahaa ollessaan ”itekseeni kun oon yksin koneella”, jota aikansa tehneenä ”se ei enää motivoi vaan se toimii itteään vastaan”. Tässä kohtaa ongelmaksi jäsenyvä toiminta ei suinkaan ole siis rahan, vaan seuran puute. Haastateltava listaa kaipaavansa ”tasapainoa sillai, että ois niinkun myös sosiaalisia suhteita, aikatauluja”. Haastateltava vielä lisää, että ”oon vuosia eläny sillai ihan omilla rytmeillä” sekä ”ihan sillee muissa maailmoissa.

Katkelmassa sosiaalisen ongelman vaikutus näyttäytyy seuraavanlaisesti: Ensinnäkin ongelmapuheen ympärille rakentuu melko perinteinen aihe, yksinäisyys ja sen tuoma harmi elämässä. Toisaalla katkelmassa rakennetaan ongelman ympärille samalla yhteiskunnasta poikkeavaa kategorista identiteettiä. Yksinäinen ihminen tässä kohtaa elää yhteiskunnan totutusta rytmistä erillään ja ”ihan sillee muissa maailmoissa” ja ”itekseen yksin koneella”. Aineistossa sosiaalisten ongelmien hyväksyminen omaa elämää jollain tapaa määrittäväksi tekijäksi luokin juuri ”omia maailmoja”; haastateltava tunnistaa elämässään yksinäisyyden ja normaalien rutiinien puuttumisen elämää haittaaviksi ongelmiksi ja tämän tunnustaen näin samalla määrittää toiminnan yhteiskunnallisesti poikkeavaksi. Tämän tunnustuksen kautta ihmisen velvollisuus rakentuu tämän ongelman lievittämiseen tähtäävään toimintaan hakeutumiseen.

5.2.3. Mielenterveys koetuksella

Nuorten puheessa mielenterveyden häiriöt, sekä niiden ympärille rakentuva puhe ilmenivät yhtenä keskeisimmistä ongelmapuheen muodoista. Masennuksesta puhuminen on tapa tehdä selontekoa suhteessa omaan tilanteeseen, se toimii ikään kuin suojana syyttäviltä tahoilta ja selityksenä omaan tämänhetkiseen tilaan. Masentuneen kategorian kautta työhön liittyvät oikeudet ja velvollisuudet väljentyvät. Samalla psyykkisesti sairaan kuitenkin oletetaan haluavan parantua hakemalla apua, sairauden vähentäen ihmisen omaa määrittelyvaltaa. Voitaisiin sanoa, että elämämme ovat suurelta osin määritelty psykologisten käsitteiden kautta,

mielenterveyden ammattilaisten toimesta. Tällöin puhe vihjaa institutionaalisen sosiaalisen järjestyksen roolista. (Jokinen 2012, 230–231; Miller 2003, 195–196, 201).

H15: ää mun mielestä on ihan niiku oikein, että ihmisen täytyy tehdä töitä et se ansaitsee elantonsa, mutta se, mitä niinkun ihmiseltä ootetaan nykypäivänä suoriutumista niinii ku ei kaikki pysty siihe, se on nii yksilöllistä.

H14: juuri näin.

H15: et tyyliin, no mun isälle se on keino purkaa tai siirtää stressiä et se tekee töitä yötä päivää, mut toinen joutuu siitä hullujenhuoneelle, jos se tekee nii kauheesti töitä, koska ei vaan, niiku ei mielenterveys kestä.

Katkelmassa haastateltava kertoo mielipiteensä työn tekemisen tärkeydestä ja velvoittavuudesta, erottaen sen kuitenkin nykypäivän vaatimuksista ja asian olevan yksilöllistä. Haastateltava viittaa isäänsä – rakentaen vanhempi-lapsi kategoriaparin – jolle hän viittaa työn olevan ”keino purkaa tai siirtää stressiä”. Tässä hän ei kuitenkaan viittaa kaikkiin ihmisiin, vaan lisää toisten joutuvan kyseisestä tavasta tehdä työtä ”hullujenhuoneelle”, ”koska ei vaan niiku mielenterveys kestä”.

Katkelmassa kuvataan myös vastakohtien, voisiko sanoa ”hullusti” töitä tekevien ja siitä ”hullujenhuoneelle” joutuvien määritelmät työn tekemisen tavoista. Paikkana katkelmassa esiintyy ”hullujenhuone” eli mielisairaala. Hullujenhuone kuvaa tässä paikkakokoelmaa jonne joudutaan, kun omat resurssit ylittyvät ja ”mielenterveys ei kestä”. Tässä suhteessa hullujenhuone kuvataan paikkana, johon luonnollisesti yhdistyvät vakava mielenterveyden romahdus, mutta toisaalta myös paikka, joka on työelämän, koulun ja työpajan ulkopuolella. Hullujen huoneen kautta haastateltava kuvaa kategoriakokoelmaa (mielisairaalaan liittyvät toiminnat ja jäsenet), joka sijaitsee työpajan ja, voisiko sanoa ”normiston” mukaisen työttömyyden kannalta hierarkisesti astetta alempana. Tätä kautta haastateltava rakentaa erontekoa, toisaalta suhteessa mielisairaalan kokoelmaan, toisaalta tiukan työmoraalin omaavaan isän kategoriaan. Näin haastateltava tekee selkoa omasta tilanteestaan, puolustaen omaa asemaansa, ensin rakentaen moraalisen kategoriaparin (vanhempi-lapsi) ja sen jälkeen siihen vastaten mielenterveydellistä kategoriakokoelmaa (mielisairaala) käyttäen.

Seuraavassa katkelmassa haastateltava puhuu omasta asemastaan ja kategorisoi itseään mielenterveydellisen puheen kautta:

H12: joo, mut mulla on niiku ehkä tällä hetkellä prioriteettina se oma hyvinvointi ja sillai, että siitä on vähän huono lähtee opiskelee tai työelämää, et sit pitäs se niiku omat asiat hoitaa kuntoon, että jaksaa sitten sitä työelämää, koulua.

R: joo.

H12: on se kuitenkin sit sen verran stressaavaa ja siihen se vähän kaatuki se opiskelu ku ei jaksanu.

R: nii et se on se oma hyvinvointi tällä hetkellä tärkeempää et sen jälkee?

H12: mm. mä oon nyt aatellu sillai et mun pitää ajatella itteenikin eikä ottaa liikaa paineita just siitä et pitäs heti saaha joku koulutus ja näin ja mun mielestä tää on aika iso kehitys, että mä oon ollu aina hirveen suorituskeskeinen ihminen nii sillain, et tällee antais itellee aikaa toipua ja sillai.

Haastateltava vastaa tämänhetkisen prioriteettinsa olevan ”oma hyvinvointi”, jolloin ”omat asiat hoidetaan kuntoon, että jaksaa sitten työelämää”. Katkelmassa rakentuu selvästi mielenterveysongelmaisen kategoria, jonka kautta omaa asemaa puolustetaan. Näin mielenterveysongelmaisen oikeudet laajenevat työn ja koulun ulkopuolelle, toisaalta velvollisuudet siirtyvät ”omasta hyvinvoinnista” huolehtimiseen. Katkelmassa haastateltava rakentaa myös mielenterveydellisen ulottuvuuden lisäksi ahkeran ihmisen kategoriaa, kun ”on ollu aina hirveen suorituskeskeinen ihminen” (tästä enemmän kappaleessa 5.3.7). Suorituskeskeisyys on kuitenkin tässä tapauksessa johtanut mielenterveyden järkkymiseen, joten on suotava ”itselleen aikaa toipua”. Näin mielenterveydellisen puheen ja sen ympärille rakentuvan kategorian kautta on mahdollista perustella itselleen omaa asemaansa.

Mutta onko masennus näin stigmatisoiva ja alentava tekijä? Sen kelvatessa selitykseksi omalle tilalle, sekä sen ilmeneminen aineistossa useita kertoja, antaa osviittaa siitä, että mielenterveyden häiriöiden ympärille rakentuvat identiteettikategoriat voivat olla yhteiskunnassamme yleisesti hyväksytyjä syitä olla työn ja koulun ulkopuolella, siitä huolimatta, että työn ja koulun ulkopuolella oleminen kuitenkin näyttäytyy aineistossa mielenterveydellisen puheen kautta ongelmallisena ja stigmaa ilmentävänä tilana. Sosiaalisen rakentumisen kautta on mielenkiintoista pohtia mieleltään terveen ja järkkyneen välistä rajan

vetoa: missä vaiheessa ihminen on mieleltään tarpeeksi sairas ollakseen oikeutettu olemaan työn ja koulun ulkopuolella?

Kuten yllä olevissa katkelmissa tulee ilmi, mieleltään järkkyneen velvollisuudet eivät suinkaan häviä olemasta, vaan ihmisen kontolle näin astuu velvollisuus parantua ja pitää itsestään huoli. Tähän voi aineistoni pohjalta kuulua toimintoja, kuten terapiassa käyntiä, tai olemaan muuten aktiivinen. Itsessään työpajalla käynti on juuri yksi tekijä, jonka avulla ihminen kuntoutuu ja toteuttaa tässä tapauksessa mieleltään järkkyneelle ihmiselle ominaista toimintaa. Toisekseen mielenterveyden määrittäminen on erilaisten organisaatioiden, asiantuntijoiden sekä asiakkaiden välistä ”yhteistoimijuutta”. Mielenterveydelliset ongelmat määrittyvät siis moninaisessa vastavuoroisessa suhteessa. (Värynen & Lindh 2013, 407–408.) Voisi väittää, että mielenterveydellisiin syihin vetoaminen onkin näin hyvin yhteiskunnallista ja suhteellisen hyväksytty tapa omaksua omaa elämää kuvaavaksi kategoriaksi silloin, kun jokin menee pieleen.

5.2.4. Huonoa tuuria – Itsestä riippumattomat tekijät

Työn ja koulun ulkopuolella olemista saatettiin selittää aineistossa isojen, makrotason kategorioiden avulla, kuten työmarkkinoiden huonoilla suhdanteilla. Tällöin työttömyys asetettiin ihmisestä riippumattomaksi asiaksi. Ongelmapuhetta ja sen kehyksissä muodostuvien kategorioiden ja niihin liittyvien vastuun ja syyllisyyden ulottuvuudet voidaan määritellä sosiaalisiin ja yksilöllisiin tekijöihin: onko kyse esimerkiksi sosiaalisesta, yhteiskunnan tasolla tapahtuvasta rakenteellisesta ongelmasta, vaiko ihmisen yksilöllisiin piirteisiin palautuvasta, ongelmallisesta toiminnasta (Jokinen 2012, 248–254)? Aineistossa vedotaan edellä mainitun sosiaalisen ulottuvuuden kautta työttömyyteen yhteiskunnallisena, suhdanteisena ilmiönä. Tällöin vastuuta ongelmasta siirretään muille, itsestään riippumattomille tahoille.

Seuraavassa katkelmassa äidytettiin pohtimaan työttömyystilannetta, sen syklisyyttä ja samalla pohdittiin omaa asemaa. Katkelmassa pyritään työttömän kategoriaan liitettäviä oikeuksia ja vastuuta neuvottelemaan uusiksi:

H5: emmä tiie ei se musta tunnu et se on tollasta, niiku iha vähän aikaa sitten niiku tai siis lähiaikoina tullu paljon semmosia positiivisia uutisia tosta, et emmä tiie se varmaan vaihtelee ja on aina vaihdellu sillee vähän niiku joku talouslaskelmat ja näin, että millon on talous kasvussa ja millon laskussa, millon on työpaikat nousussa ja laskussa, et ei se tunnu nii pahalta tällä hetkellä.

R: joo.

H7: mäkin mietin sitä, et onkse oikeesti sillai niiku, että nykyään on asiat huonommin kuin ennen et mulla on vähän semmonen olo, se on aina menny vähä sillee tällee vuoristorataa, että kautta aikain, siis kaikki asiat yhteiskunnassa ja-

H6: mut se ainaki miks mää koen, että asiat on huonosti, nii se nyt vaan johtuu justii siitä jos nyt, ja jos ku se menee tollee noin tarkasti toi homma, et sitä nyt on vaan sattunu syntymään ehkä sinne pohja, pohjalle.

H7: mm, tuo voi olla.

H6: ehkä?

H6: nii sitä ei osaa funtsia nytte, sitä on asennoitunu nyt vaan jotenki sinne pohjalle, en tiie.

R: asennoitunut pohjalle? että sattunut syntymään väärään aikaan vai?

H6: joo, kyllä, jotain semmosta.

Katkelmassa haastateltavat pohtivat työttömyyden syitä. H6 peilaa omaa elämäänsä työttömyystilanteeseen ja H7:n pohdintaan työttömyyden syklisyydestä ”et sitä nyt on vaan sattunu syntymään ehkä sinne pohja, pohjalle”, antaen ymmärtää, että pohja tässä tapauksessa tarkoittaa korkeaa työttömyyden aikaa. H6 vielä lisää pohdinnan olevan vaikeaa, koska on ”asennoitunut nyt vaan jotenkin sinne pohjalle”, lisäten empivästi ”en tiie”. Haastattelija kysyy tarkentavasti, kooten jäsenelmän muotoon ”sattunut syntymään väärään aikaan?”, johon haastateltava yhtyy. Minkälainen paikka tai tila on syntyä pohjalle?

Ensinnäkin pohja sanana kieli jostain hierarkisesti järjestyneen systeemin alimmasta tilasta. Pohjaan liitetään vastentahtoinen, ihmisestä itsestään riippumaton työttömyys. H6:n pohtien, ettei ”osaa funtsia nytte, sitä on asennoitunu nyt vaan jotenkin sinne pohjalle”, ilmentää jonkinlaista lannistavuuden tilaa, jolloin ei osaa miettiä selvästi. vastentahtoinen työttömyys ja hierarkian pohjapäässä oleminen, yhdistettynä lannistavuuden tekijään liittää pohjassa olemiseen kolme erilaista jäsenystä. Se kuvaa työmarkkinoiden ja koulu-elämän ulkopuolista tilannetta, jossa ollessaan ihminen on epäonnissaan joutunut työttömäksi, joka johtaa

lannistumiseen ja on jouduttu altavastaajaksi yhteiskunnan hierarkiassa. Tällä asetelmalla haastattelija kuvaa ”pohjalla” olemista, jonka haastattelija myös jokseenkin omaksuu omaa tilannettaan kuvaavaksi.

Katkelmassa tapahtuu puolustavan selonteon kautta ongelman määrittelyä ”pohjalla olon” asemasta: Haastateltava määrittää katkelmassa asemansa ongelmalliseksi – täten tunnistaa ongelman – mutta samalla ”pohjalle syntyneen” työttömän itsensä rooli työttömyyteen on pieni. Tätä kautta ongelman syytä siirretään muualle ja puolustetaan omaa asemaa. Katkelmassa työttömyydestä muodostuukin ilmiö, joka vain on olemassa ilman sen kummempaa syytä.

Samanaista puhetta esiintyi aineistossa myös yleisempien asiointilojen kautta:

H11: se on varmaa, se on varmaa, monella on kokemus siitä, että pystyy vaikuttaa paljon niihin omiin asioihin, et se on jotai itellä ei oo semmone kokemus ajatella sitä tavallaa niinku ajatuksen kautta et mäpä nyt tässä suunnittelen mitä tässä tulee tapahtumaan.

R: nii et se on sitten-

H11: tavallaa se myös poistaa semmosen halun ees hirveesti miettiä semmosia unelmia tai semmosia tavalaa suuria tavallaa toiveita sen suhteen että.

R: joo.

H11: että mitä enemmän on toivonu asioita nii (heheh) karkeesti ottaen, että aina jos erehtyy toivomaan, nii sitten niinkun menee päinvastoin.

R: onks se aina aina sitten menny nii, että aina menee sitten-

H11: kyl se on. et se on varmaa sitä huonoa tuuria tai sit sen toiveajattelun syytä, en tiie.

Ylipäänsä huonoon tuuriin vedottiin omaa ongelmallista asemaa selitettäessä. Näissä kyseisissä selonteoissa keskeisenä tapana selittää omaa tilaa on ensinnäkin, että oma ongelmallinen asema tunnustetaan, mutta ongelmaa lievittävä toiminta jää puolitiehen. Se on antautumista joidenkin suurempien, usein selittämättömien tekijöiden armoille.

Katkelmassa rakennetaan huono-onnisen kategorian kautta erillistä asemaa suhteessa muihin, joilla ”on kokemus siitä, että pystyy vaikuttaa”. Huono onni ei siis ole tekijä, joka koskettaa

”monia”. Valtavirta on näin hyväonnisten paikka, jolloin hyväonnisten asema ei myöskään riipu heistä itsestään. Näissä kyseisissä katkelmissa pyritään näin mitätöimään (kuromaan umpeen) kategorioihin liittyvää velvollisuutta ja vastuuta ja täten myös tekemään omasta asemasta siedettävämpää.

Kyseisen epäonnisen ihmisen kategorian – olipa kyse työttömyyssuhdanteista tai yleisesti ”kohtalon arpapelissä” hävinneestä – kautta ihmisen oma velvollisuus toimia raukeaa tyhjiin, sillä ei ole mitään tehtävissä, eikä jäljelle jää suhdanteiden kiertessä ja epäonnissa loogiseksi toiminnaksi kuin melankolinen toivottomuus.

5.2.5. ”Lusmuja, vätyksiä ja sossupummeja”

Aineistossa ilmenevä puhe työmarkkinoiden ja koulun ulkopuolisesta tilasta ilmentää monessa kohtaa tilan saastuttavaa stigmaa. Tällöin kyse on stigmasta, joka ei ole ihmiskehossa välttämättä näkyvänä, vaan juuri kyseiseen elämäntilanteeseen liittyvä piirre. Sen kautta peilataan omaa suhtautumista muihin ihmisiin, toisaalta kuvataan ja kuvitellaan muiden ihmisten suhtautumista. Kyse on stigmasta, joka ottaa muotonsa sosiaalisen kanssakäymisen edetessä (Goffman 1986). Toisaalta kyse on yhteiskunnallisen moraalien kannalta kyseenalaisesta toiminnasta, joka vaatii selontekoa poikkeavan toiminnan motiiveista. Tällöin vastuu poikkeavasta toiminnasta määrittyy syytöksen muodossa yksilölle itselleen, jolloin omaa asemaa myös pyritään puolustuksen muodossa selittämään.

Seuraavassa katkelmassa neuvotellaan leimatusta kategoriasta ja tehdään samalla selkoa omasta asemasta:

R: nii, et onks se siinä yhteiskunnassa oleminen sitte tosiaa sitä työelämää vai onks se sitte tota, mm, et tuntuuks se siltä, että jos nostaa etuuksia, että kuuluu sitten yhteiskuntaan tavallaan tais?

H3: se tuntuu enemmän siltä niiku, että käyttää sitä enemmän vaan hyödyksi ja mutta-

H4: yhteiskunnan taakka.

H3: nii.

R: tuntuuks se siltä et te ootte yhteiskunnan taakkoja?

H7: no riippuu mitä tukia, et jos vaikka jotai toimeentulotukea nii silloin kyllä joo, varsinkin sitä on nostanu vähän pidempäänkin, nii tulee vaa semmone, että niiku on vaa yhteiskunnan pohjasakkaa et.

Kohdassa haastattelija kysyy haastateltavilta, mitä heidän mielestään kuuluu yhteiskunnassa olemiseen, tarkentaen kysymystä työelämän ja sosiaalietuuksien kontekstiin. H3 vastaa kysymykseen, että sosiaalietuuksien käyttö tuntuu enemmän yhteiskunnan hyväksikäytöltä. Tästä kohtaa katkelmaa aletaan keskustella sosiaalietuuksien vastaanottamisen merkityksestä. H4:n lisäämänä H7 pohtii, että taakkana olo riippuu siitä, mitä etuuksia vastaanottaa. Toimeentulotukea pidempiaikaisesti nostavana haastateltava kertoo, että ”tulee vaa semmone, että niiku on vaa yhteiskunnan pohjasakkaa”. Tässä kohtaa esiintyvällä jäsenyyksellä ”pohjasakkaa” kategorisoidaan tietty ihmisryhmä, lisäten pohjalla olemisen intensiteettiä sanavalinnalla ”sakka”. Katkelmassa haastateltavat rakentavat syyllisten kategorian, jotka näyttävät muiden silmissä ”taakkana”, eivätkä osallistu yhteiskunnallisesti hyödylliseen toimintaan. Tällöin moraalisesti oikea toiminta murtuu, työtön ei täytä velvollisuuksiaan, vaan lunastaa vain oikeudet. Syyllisyys ja tuomio lankeaa työttömien itsensä kontolle, ihmisestä tulee ”yhteiskunnan pohjasakkaa”.

Sen lisäksi, että katkelma ilmentää erilaisten sosiaaliturvan muotojen hierarkisuutta, ilmentää se yhteiskunnan hierarkiassa olevaa alhaista olemisen tasoa, ”pohjasakkaa” ja sen piiriin kategorisoitua ihmisryhmää. Sen piiriin liitetään toimintana toimeentulotuen pitkäaikainen nostaminen. Toimeentulotuen nostaminen liitetäänkin tässä kohtaa vain oikeuksiaan harjoittavien ihmisten tueksi, joiden velvollisuudet yhteiskuntaa kohtaan eivät täyty. Juuri tämä seikka piirtää toimeentulotuen käyttäjät yhteiskunnan taakoiksi, pohjasakaksi.

Se tapa, jolla ryhmässä keskustellaan leimaavista ja stigmatisoiduista yhteiskunnallisista tiloista, on luonteeltaan yleinen ja välttävä. On huomattava, kuinka haastattelijan kysymykselle ”tuntuuks se siltä, että te oisitte yhteiskunnan taakkoja?” asetetaan melko tiukat ehdot, ”mikä riippuu”, (mm. toimeentulotuen pitkäaikainen käyttäjä) ollakseen sinne kuuluva.

Seuraavassa katkelmassa leimattu syyllisen kategorian esiintyy muiden ihmisten suhtautumisen kautta ja samalla haastateltavat rakentavat kategoriaparin:

H5: nii ei se sillee arkena se jatkuvasti oo mielessä mut sitte, ku jos just ympärillä on muita sellasia niiku ehkä, no miten, ei se nyt normaalia välttämättä, voi käyttää sitä sanaa mutta sillee niiku, työelämässä tai missä ikinä sillee, et tuntuu, että ei ehkä ite oo saanu nii paljoo aikaan tai mut ei sitä sillee ajattele kovin aktiivisesti, jos on muuta tekemistä.

R: nii, aivan, joo tosta päästäänkin yhteen teemaan, et tota, miten te ajattelette et noin, suhteessa toisiin ihmisiin, et miten te ajattelette muitten ajattelevan teidän asemasta?

H4: et me ollaan lusmuja.

R: ajattelekko, että toiset ihmiset ajattelis nii?

H4: nii.

H6: vätyksiä, sossupummeja, niin ne tulee vähä päin näköä huutamaanki tuolla välillä.

H5: varmaan niiku nuoremmat ihmiset kyllä ymmärtää sillee, mistä on kysymys, mutta sitte vanhemmat ei ehkä, ajattelee että ”pakko mennä töihin, että niiku mitä tahansa työtä voi tehdä ja että ”minä ku olin nuori nii minä sain töitä, menin vaan kysymään joltain isännältä, että saanko tulla nostamaan perunat maasta”, mutta sitte nykyä se ei ehkä mee nii helposti, mutta nuoremmat ymmärtää yleensä paljon ja hyväksyy sen, että on välillä työtön.

R: että vanhemmat ihmiset on vähä sillee, että-

H5: nii että-

R: tai voi olla vähän semmosta-

H5: et ei voi olla työtön.

H5 pohtii työttömyyteen liittyvää ongelmaa muiden ihmisten, ”sellaisten” ja ”ei se nyt normaalia, voi käyttää sitä sanaa, mutta työelämässä tai missä ikinä sillee” kautta ja kertoo tällöin kokevansa, ettei itse ole ”saanu nii paljon aikaan”. Tämän jälkeen haastattelija ohjaa keskustelussa kertomaan omasta asemasta toisten ihmisten kautta. Keskustelu työn ja koulun ulkopuolella olemisesta määrittäyty näin ongelmapuheeksi ja itsestä puhuminen sen kautta on ongelman värittämää: H4 pohtii muiden kategorisoivan itseään ja ryhmässä olijoita ”lusmuiksi”, vedoten näin koko haastatteluryhmään. H6 lisää tähän jäsenyykset ”vätyksiä” ja ”sossupummeja”. Katkelmassa on ehdot sille, kuka syyllistävän työttömän kategorian rakentaa: H5 piirtää vastinparin ”vanhemmat” ja ”nuoremmat”, joista vanhempi sukupolvi näyttäytyy juuri syyllistävänä osapuolena, lähinnä juuri nuorempia kohtaan ja jotka ajattelevat, että ”pakko mennä töihin, että niiku mitä tahansa työtä voi tehdä” ja ”et ei voi olla työtön”.

Vanhemmalle sukupolvelle työttömyys näyttäytyy hyväksymättömältä tilalta, jota ei ole käytännössä olemassa vanhempien ihmisten kategorian kautta kuvattuna. Tällöin nuorten ihmisten työttömyys rakennetaan vain nuorista itsestään johtuvaksi. Näin nuoret ovat selonteollisesti syyllisiä – ”lusmuja, ”vätyksiä” ja ”sossupummeja” – omaan tilaansa. Vanhempien sukupolvien kategoria näin rakentuu työmoraalin edustajaksi, vastakkain nuorempaa sukupolvea kohtaan, joka taas rakentuu moraalittomaksi, vastuita ja velvollisuuksia täyttämättömäksi sukupolveksi.

Vanhempien sukupolvien näkökulmasta nuoruus perinteisesti voidaan nähdä toisaalta romanttisen vapauden, toisaalta moraalipaniikin näkökulmasta (Ziehe 1991). Tässä tapauksessa jälkimmäinen näkökulma ilmenee esiin ongelmaa määriteltäessä nuoremman sukupolven näkökulmasta: vanhemmat pelkäävät nuorison turmelusta, joka taas heijastuu nuorten elämään leimaamisena. Vanhemman sukupolven kategorian kautta työttömyydestä rakentuu ongelmallinen kategoriajäsennys, joka liittyy nuoruuden ikäpolven kategoriaan, sillä vanhemmat ajattelevat ”et ei voi olla työtön”. Näin hallitseva vastakkainasetteleva nuorten ja vanhempien kategoriapari rakentaa jälkimmäisen parin kautta syytöksen edellä mainittua kohtaan. Katkelmassa pyritään myös selittämään syytöstä alentavien kategorioiden jäsenyyksistä juuri tätä vastakkainasettelevää kategoriaparia hyödyntäen: emme ”me” nuoret ajattele näin vaan ”ne” vanhemmat. Omaa nuoruuden kategoriajäsenyyden kautta pyritään näin myös puolustamaan omaa asemaa, vetoamalla nuoren ikäpolven väliseen ymmärrykseen.

5.2.6. Työpajalla ”leikkiminen”

Aineistossa työpaja esiintyy nuorten kannalta positiivisena, mutta muiden ihmisten silmissä taas ongelmallisena paikkana. Näin ollen työpajatoimintakin vaatii poikkeavan toiminnan selontekoa suhteessa muihin ihmisiin ja yhteiskuntaan:

R: mitäs muut on mieltä, et onko semmosta jonkinlaista painetta siitä?

H14: no onhan se, kun se on, miten tää yhteiskunta toimii.

R: niinii sähän sanoitkin-

H14: vaikka se ei ooka, tällä hetkellä ei oo niin sanotusti yhteiskunnalta paineita, mutta niinkun on kaikilta ihmisiltä, on se sosiaalinen paine, se on vähän se odotus, että olisi koko ajan opiskelemassa tai työssä tai tälleen.

H13: vähän kaikki sukulaiset kyselee, tai kaverit kyselee.

H14: nii kyselee ja sit pitää selittää kauheesti, niikö tämä pajakin on kauhee ongelma mulla ollu se, että kaikki sukulaiset kyselee, et mikä se on olevinaa, se kuulostaa sellaselta mistä ei oo mitään hyötyä ja kuulostaa sellaselta, et se on vaa niinku leikkimistä.

Haastateltavat kertovat yhteiskunnan ja muiden ihmisten puolelta syntyvästä paineesta ja oletuksesta, että ”olisi koko ajan opiskelemassa tai työssä tai tälleen”. H14 vetää keskusteluun mukaan työpajalla olon ja kertoo sen olevan ”kauhee ongelma” ja josta sukulaisten mielestä ei ole ”mitään hyötyä” ja ”et se on vaa niinku leikkimistä”.

Työpaja osoittautuu katkelmassa ongelmalliseksi paikaksi, joka ei täytä yhteiskunnallisen moraalien vaatimuksia. Täten työpajalla oloa joudutaan selittelemään, tekemään selontekoa muille ihmisille. Selonteon vaatimuksesta H15 jatkaa:

H15: et se on tärkeintä, nii ei oo sitten sitä kautta sitä painetta, mut kyllähän niiku tuolla kadulla sattuu juttelee jollekin ja kysyy, että no mitä sä teet elämässä, oon kuntouttavassa työtoiminnassa, nii on vähän semmone olo, et niiku muuttuu todella pieneks siinä tilanteessa, et en ole oikein missään mikä hyödyttäisi ketään muuta.

H15 kuvaa tuntevansa itsensä ”todella pieneks” tilanteessa, jossa joutuu toisten ihmisten kanssa ”tuolla kadulla” kertomaan työpajalla olostaan. Haastateltava kuvaa asemaansa, ettei ”ole

oikein missään mikä hyödyttäisi ketään muuta”. Työpajasta puhuminen jatkuu edelleen seuraavassa katkelmassa:

H14: sukulaiset ne on aina ne, ketkä kysellee siitä, et mitäs se H14 nytten tekee ja sitten pitää selittää kauheella vaivalla, ku ei ne ymmärrä, että se on vaa nii vaikee ymmärtää, että joku on missä mennää vaa ja neuvotaan.

(hehheh)

H14: et se on joku oikee asia, että se kuulostaa vaa semmoselta feikkiasialta.

R: joo.

H14: et ei se voi semmone, se on varmaa joku harrastus vaa (heh).

H13: joo, kuulostaa tutulta.

H14 tässä kohtaa kertoo työpajan selittämisen sukulaisille olevan hankalaa, että he ymmärtäisivät, että on ”joku paikka missä mennää vaa ja neuvotaan”. Haastateltava jatkaa työpajan kuulostavan muiden korvissa ”vaa semmoselta feikkiasialta” ja kuvittelee muiden ajattelevan sen olevan ”varmaa joku harrastus vaa”.

Katkelmissa haastateltavat muodostavat konsensuksen työpajatoiminnasta, joka vaatii jatkuvaa moraalista selontekoa suhteessa muihin ihmisiin. Työpajatoimintaa jäsenellään ”leikkimiseksi”, ”feikkiasiaksi”, ”harrastukseksi” ja paikaksi, ”josta ei ole mitään hyötyä”. Jäsentelyt rakentavat toimintaa, joka asettuu vastakkaiseksi ja alistaiseksi virallisen palkkatyön määritelmän kanssa, ja jota ”muut” ihmiset eivät pidä oikeana asiana. Moraalisesti alemmassa asemassa työpajalla oltaessa, jäsentyy ihminen ”leikkijäksi,” ”feikiksi” ja ”harrastajaksi” eli ”todella pieneksi”.

On huomioitava, että katkelmissa haastateltavat puhuvat työpajasta ongelmallisena paikkana muiden ihmisten kautta. Töissä käyvät sukulaiset, kaverit ja muut ihmiset ”tuolla kadulla” muodostavat yhteiskunnan moraalisen selkärangan. Katkelmissa esiintyy kategoriakokoelma ”sukulaiset” kahteen kertaan, joka ilmentää tässä tapauksessa moraalialia: suku on ihmisryhmän yksikkö, jonka kesken kokoonnutaan tietyin väliajoin viettämään kulttuurisia toimintoja. Tällöin on myös esittädyttävä suvun muille jäsenille, kerrottava mitä on saanut elämässään aikaan. Tätä moraalisen ryhmän kategorialia vasten työpajalaiset peilaavat omaa elämäänsä ja näin kategorisoivat taas oman toimintansa työpajalla moraalisesti selontekovelvolliseksi ja

yhteiskunnallisesti arveluttavaksi. Katkelmissa muodostuu näin vastakkainasettelu yhteiskunnallisesti päteviin ja kyseenalaisiin ihmisiin ja toimintaan.

On korostettava, että aineistossa vain muiden ihmisten ja yhteiskunnallisen moraalien luoman paineen kautta työpaja määritellään ongelmalliseksi ja hyödyttömäksi paikaksi. Oman elämänsä kannalta, aineistoni nuoret kuitenkin kuvaavat työpajatoimintaa positiivisena – kuten eräs haastateltava määritteli – jopa pelastavana tekijänä.

5.3. Negatiivisten kategorioiden vastustaminen – Vastapuhe ja tavallisen ihmisen kategoriat

Tähän mennessä olen kuvannut analyysissä aineistosta piirtyviä altavastaajan asemasta lähteviä jäsentelyjä. Entä jos yhteiskunnan keskuksen valta ja siitä piirtyvä moraalitavallisuus kyseenalaistetaan, jopa käännetään päinvastoin? Minkälaisia kategorioita ja niihin liitettäviä jäsentelyjä syntyy silloin?

Sosiaaliseen maailmaan liittyy tietynlaisia kategorisia oletuksia, joiden jäsenyyksiä oletamme ihmisryhmien ja yksilöiden piiriin. Usein ulkoapäin oletetut ja asetetut määritelmät saattavat muuttaa muotoaan kyseisiltä määritellyiltä tahoilta itse kysyttäessä. Erityisesti asia on näin, kun on kyse negatiivisesti leimatuista kategorioista. Tällöin kategorioita pyritään vastustamaan, jolloin tämän prosessin tuloksena syntyy uudenlaisia, kilpailevia kategorioita. (Välimaa 2011, 27; Buttny 2004, 5–8; Juhila, Jokinen & Suoninen 2012b, 60–66, 137; Silverman 1998, 30; Koskela & Piirainen-Marsh 2002, 262; Fitzgerald & Housley 2015, 13–14; Reynolds & Fitzgerald 2015; Maynard 1988, 312–314.)

Bergerin ja Luckmannin (1966, 60–61, 149–151.) mukaan ihmisen sosiaalistuminen tapahtuu ”merkityksellisten toisten” kanssa. Voisi siis tulkita, että torjutut kategoriat ja niiden piiriin määritellyt ihmiset eivät ole aineistossani ”merkityksellisiä toisia”, vaan ”he” ovat ”heitä”. Näin ollen sosiaalistuminen ja samaistuminen kyseisiin kategorioihin ei tapahdu haastattelutilanteen kontekstissa.

Moraalisissa selonteoissa poikkeava toiminta saatetaan kääntää pääläelle, ikään kuin määrittää poikkeavan toiminnan määrittäjät poikkeaviksi tai esimerkiksi vedoten suurempiin, ylempiin moraalisiin ihanteisiin ja näin haastaen perinteisiä moraalisia mittapuita. Kyseisenlaisen toiminnan funktio voidaan nähdä näin mikrotason poliittisena tekona. (Nachman 1990). Kun syyllisestä tulee uhri ja edelleen uhrista syyllistäjä, voidaan historian saatossa nähdä tapahtuneen yhteiskunnallista levottomuutta, jopa vallankumouksen kaltaisia tapahtumia. Tästä hyvänä ja äärimmäisenä esimerkkinä julkisten kidutusteloitusten speaktaakkeliin kääntyminen vallanpitäjää vastaan. (Foucault 2014).

Sosiaalityön puolella vastapuhe näyttäytyy usein sosiaalityön ammattilaisen ja asiakkaan näkökulmasta pulmallisena: perinteisesti on nähty asiakkaiden vastarinnan kumpuavan vastentahtoisuudesta hyväksyä ja tunnustaa ongelmia. Toisaalta vastarinta voi olla sekä ammattilaisen että asiakkaan päämäärä, vastustettaessa huonoja käytäntöjä ja epäoikeudenmukaiseksi ja leimaaviksi koettuja rakenteita. (Juhila & Caswell & Raitakari 2014, 117–118, 123–124.)

Aineistossa vastaan puhumisen voidaan nähdä rakentuvan kahdella eri tapaa: Vastaan puhumisen kautta rakennetaan kategorioita, joiden avulla ihminen erottuu yhteiskunnan valtavirrasta, vedoten itse määriteltyihin korkealaatuisempiin moraalisiin mittapuihin. Aineistossa äidytettiin monessa kohtaa kritisoimaan yhteiskunnan eri osa-alueita ja peilaamaan omaa elämää kyseisen kritiikin kautta. Tällöin vastuun, velvollisuuden, uhriuden ja syyllisyyden kentät, ikään kuin siirtyivät haastateltavien puhumana erilaisille urille, suhteessa yhteiskunnan keskukseen ja tavanomaiseen moraalisiin. (Hall & Slembrouck & Sarangi 2006, 20; Lyman & Scott 1968).

Toisaalta negatiivisesti leimattuja kategorioita oletuksia vastaan voidaan puhua myös tavallisuuteen vedoten, rakentaen tavallisen ja ahkeran ihmisen mukaista toimintaa mukailevia kategorioita. Sacks viittaa useasti erilaisten ”näyttämöillä” omaksuttujen roolien, kategorioiden ja muiden kulttuuristen mittarien epävarmuuteen ja alati muuttuvuuteen: kategorioita neuvotellaan jatkuvasti uusiksi, sekä erilaisia rooleja sosiaalisessa maailmassa kyseenalaistetaan, ikään kuin alkuoletuksena olisi aina ennen sosiaalista tapahtumaa tieto niiden teennäisyydestä. Epätavanomainen toiminta sosiaalisissa tilanteissa kuitenkin saattaa ihmisen usein epäilyksenalaiseksi, niinpä sosiaalisen toiminnan sääntöjä noudatetaan.

Tavallisen ja ahkeran ihmisen kategorian kautta puhuminen näyttäytyy siis kahtia jakautuvaksi asiaksi. (Sacks 1984, 414–419; Juhila 2004, 28–31; Silverman 1998, 32–39.)

Vastaan puhumiseen liittyy aineistossa poikkeuksellisen paljon vitsailua ja naurua, joka antaa osviittaa siihen, etteivät haastateltavat täysin kokeneet omalle asemalleen ominaiseksi esimerkiksi yhteiskunnallisten ongelmien kritisoimista. Tämä viittaa siihen, että haastattelun kulussa oli läsnä oletus siitä, että työttömien nuorten ihmisten ei haluta tai oleteta toimivan kritiikin äänitorvina tai laittavan yhteiskunnallisille normeille vastaan. Naurun on nähty retorisena keinona olevan tapa, jonka kautta puheessa ilmeneviä aiheita voidaan mitätöidä tai vähätellä (Sacks 2010, 12–20). Juuri tämän takia vastaan puhumisen taktiikat on otettava vakavasti sekä suotava sitä tuottaville ihmisille puheenvuoro.

Vastapuheen keinojen kautta aineistossa rakentuu syrjäytymisen kategoria, joka osuu suurelta osin yksin laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun: Syrjäytyminen nähdään aineistossa erityisesti päihdeongelmien, yksinäisyyden ja masennuksen (vrt. Sandberg 2015, 94–95;) sekä työttömyyden pitkäaikaisuuden ja pääosin edellä mainittujen sosiaalisten ongelmien yhteisvaikutuksena eli kasautuvana huono-osaisuutena. (vrt. Raunio 2006, 28–31; STM 2006, 85) Tämän lisäksi syrjäytymisen käsite kääntyi vastaan puhumisen kautta syrjäyttämiseksi, joka sekään ei ole ennenkuulumaton tapa puhua asiasta (Ruotsalainen 2005; Sipilä 1979, 74).

Omassa aineistossa on kuitenkin myös otettava huomioon ryhmädynamiikan vaikutus. On niin, että ryhmässä keskustelun on nähty helpommin äityvän yleisellä tasolla yhteiskunnallisten asioiden kritisoimiseen kuin yksittäisissä haastatteluissa (Pietilä 2010, 182–183).

Tämän analyysiosion kategoriset selonteot jäsentyvät yhteiskunnan moraalisen kyseenalaistuksen, ihmisen sisäisyyden ja sairaan yhteiskunnan, syrjäytetyn, tavallisen ja ahkeran ihmisen, erakon sekä syrjäytymisen torjuvan kategorian osioihin.

5.3.1. Yhteiskunnan moraalien kyseenalaistus

Aineistossa on hetkiä, jolloin yhteiskunnan normaalit moraaliset mittapuut kyseenalaistuvat. Tällöin kyseisissä kohdissa piilee moraalien uudelleenmäärittelyn, normaalin ihmisen kuvan uudelleen rakentumisen mahdollisuutta.

Seuraavassa katkelmassa yhteiskunnallisista paineista puhuttaessa, haastateltava äityy merkillisellä tavalla kyseenalaistamaan ja laajentamaan yhteiskunnan moraalisia mittapuita:

H12: et jos nyt mietitään sitä, et se ihanne elämä ois sellane, että heti suoraan lukiosta yliopistoon ja sitten, sitten hankitaan jo, päästään suoraan töihin siitä ja sitten hankitaan jo asuntolainan ja kultainen noutaja ja auto siihen pihaan ja tällasia asioita, nii kyllähän se luo vähän niinku paineita sitten, että.

R: paineita tuo.

H12: tuntuu että se oma oma elämän on mennä nii erilailla, kun, kun niinkun mikä ois tarkoitus, et menis niinkun sillai, et vähän väliinpuotoaja olo jossain määrin.

R: joo.

Haastateltava pohtii yhteiskunnan painetta toimia normiston mukaisesti rakentamalla ihanne-elämän kategorian: Siinä ihminen suoraviivaisen koulutusjakson jälkeen siirtyy kitkattomasti työelämään, hankkii ”asuntolainan”, ”kultaisen noutajan” ja ”auton siihen pihaan”. Katkelmassa on satiirin piirteitä, jäsentelyjen lisääntyessä naurettaviin määrin, määritettäessä jopa koiran hankkiminen normaalin yhteiskunnallisen elämän piiriin. Tämä antaa viitteitä piilevästä vastarinnasta katkelmassa.

Se, mikä on merkityksellistä tässä tapauksessa, on kuinka haastateltava jopa hieman satiirisen ihannemallin määrittelyn jälkeen kategorisoi itsensä mallin ulkopuolelle, koska ”oma elämä on mennä nii erilailla”, ”mikä ois tarkoitus”, kategorisoiden itsensä ”vähän väliinpuotoajaksi”. Toisaalta voisi kysyä, onko kuvailtu ihanteellinen elämänsä haastateltavan oletusten mukainen, sen humorististen ja liioiteltujen piirteiden takia?

Näyttäisi siltä, että tässä kohtaa rakentuu kaksi erilaista kategorista puheen tapaa: jos normin mukainen elämä rakennetaan liioitelluksi, niin miten siitä poikkeaminen voisi olla ”väliinpuotoamista”? Toisaalta sanavalinta ”vähän” lieventää väliinpuotoamisen määrittelyn

astetta, joten tässä tapauksessa voidaan puhua hieman lievemmästä väliinputoamisen kokemuksesta. Tämä myös vahvistaa katkelmaan sisältyvää vastapuhetta, normaalin elämän kyseenalaistamista. Ikään kuin tavanomaisen vastauksen (väliinputoajan kategoria) antaminen kysymykseen (onko suorituspainetta) lievenee liiallisten ja epärealistisen ihanteen kuvan rakentamisen jälkeen.

Sillä kuinka moni suomalainen todella omaa yhtä suoraviivaisen elämänkaaren, omistaa edellä mainitun statuksen symboliset tekijät, jotka haastateltava katkelmassa kuvaa? Tämän kautta ihannekuva järkkyy, normaalin ihmisen kategorian rajautuessa hyvin etuoikeutetulle ihmisryhmälle. Tästä näkökulmasta, katkelmassa on vastarinnan siemen (olkoonkin myös niin, että siihen liittyy poikkeavan toiminnan kategorisointia, ihanne-elämän kategoriaan suhteessa peilaten).

5.3.2. Ihmisen sisäisyys vastaan yhteiskunta

Ainestossa esiintyi puhetta, jonka kautta rakennettiin korkeampaa moraalista toimijuutta, ihmisen ”sisäisyyteen” vedoten ja sen kautta taas yhteiskunnasta rakennettiin tätä sisäisyyttä vastaan oleva kategoria:

H12: jos sä et käyttäydy sen niinku mukaan mitä pitäis, nii sit sä oot vääränlainen ja jäät kaiken ulkopuolelle, ja sillai niinku sun pitää sopia siihen.

R: mm.

H12: normiin ja tosin paljon on niinkun yhteiskunnassa sellasia, nään tosi paljon epäkohtia yhteiskunnassa ja sit tällasia asioita, niiku mitkä ei tue omaa arvomaailmaa yhtään ja sillai niinku, et se ei vaan niiku tunnu hyvältä asioiden tekeminen ja tavoittelu mitä niiku, mulla on ihan erilainen, niiku tai sillai, nii esimerkiks musta ei oo hirveen niinku hieno asia, et me niinku vaa kulutetaan ja tuhotaan samaan aikaa maapalloa, koska pitää olla talouskasvua ja tällästä muun muassa.

Tässä kohtaa H12 kuvailee yhteiskunnan tiukkoja vaatimuksia ja niiden ulkopuolelle jäämistä, joita haastateltava samalla alkaa kritisoimaan ja jotka eivät tue haastateltavan ”omaa arvomaailmaa yhtään”, lisäten ”mulla on ihan erilainen niiku tai sillai”, viitaten ”maapallon

kuluttamiseen”, tuhoamiseen” ja ”talouskasvuun”. Haastateltavaa tekee erontekoa ja uutta moraalista kategoriaa suhteessa erillään kuvattuun ”yhteiskuntaan”.

Vastapuhe rakentuu siis keskustelun kulussa yhteiskunnan vaatimusten kritisoimiseksi sen jälkeen, kun poikkeava – jälkeensä tarkemmin määrittyvä toiminta – on suljettu yhteiskunnan mukaisen toiminnan ulkopuolelle.

Pohdinta jatkuu seuraavanlaisesti:

H12: mm. pitää aina vaan saada lisää.

H11: se tulee kyllä, se tulee tossa todella voimakkaasti kyllä, vois ajatella yhteiskunnasta, että jos miettii mediaa ja somea ja varmaa vois kyllä väittää, että ku jotain koulukirjoja rupee kattoo nii sekin opetus perustuu aika paljon siihen semmoseen kehitykseen ja eteenpäin menemiseen ja kasvuun ja tavallaa, että jotenkin ei oo semmosta kohtuullisuutta eikä semmosta lupaa jotenkin pysähtyä oikeen missään tavallaan, että sitä jotenkin pidetään pahana ja vähän takapajuisena ajatuksena, että jos sä nyt vaan niinku, jos sulla on joku asia mikä toimii, nii se ei nyt vaa riitä, et sun pitää kehittää sitä ja sun pitää tehdä siitä tehokkaampi ja sun pitää tehdä siitä halvempi ja pitää tehdä siitä tavallaa, niinku et siinä on tämmöne tosi kummallinen.

R: joo.

H12: sit ku se niiku tehokkuus ja tällanen, niiku nii se tulee niiku taas sellasia sivussa sellasia ongelmia, että kyllähä se, että jos halutaan tuottaa vaikka tosi halvalla vaatteita, nii kyllähän se aina joku maksaa siitä sen hinnan, taikka joku se lapsi siellä hikipajassa väentää jotain siks, että joku länsimaalainen halua jonkun, kerskakuluttaja voi (heh) sitten tyydyttää sen jatkuvan kulutuksen tarpeen, joka ei ees lähe ihmisestä itestään, vaan se tulee niinkun ulkopuolelta se. pitäis pitää, kuluttaa, pitää pyörät pyörimässä, jotta tää niiku talous toimii ja tietysti, no nii tota vähän hankalaa, että ei tunnu olevan semmosta mikä toimis tai sillai, et se niiku et kaikki tollaset utopiat on ihan mahdottomia (heh).

H11 ilmaisee tyytymättömyyttään yhteiskunnan loputtoman talouskasvun vaadetta kohtaan, ”että kun jotain koulukirjoja rupee kattoo nii sekin perustuu siihen...”. Tässä kohtaa haastateltava rakentaa kategorisen paikan koulusta, jossa lapset ja oppilaat oppivat, luetaan kirjoja, jotka perustuvat moraalisesti kyseenalaiseen loputtoman kasvun ideaaliin ja jonka haastateltava kokee moraalisesti kyseenalaiseksi toiminnaksi. Näin haastateltava käyttää pohdinnassa lapsen tai koululaisen kategoriaa hyväkseen. Tällöin toiminta vain osoittautuu moraalittomaksi, jolloin yhteiskunnan velvollisuus opettaa oikea ja väärä eivät toteudu. H12

jatkaa pohdintaa, luoden ”jonkun lapsen hikipajassa” ja ”länsimaalaisen kerskakuluttajan” kategoriaparin. Tässä kohtaa kategoriaparin voisi nimittää riistetty-riistäjä vakiopariksi.

Kulttuurisissa stereotyyppioissa yleensä on nähty rakentuvan vastakkainasetteleva kuva valkoiseen sivistyneeseen länsimaalaiseen sekä muihin, eksoottisiin tummaihoisiin luonnon kansoihin (Juhila 2004, 25, ks. myös. Hall 1999). Katkelmassa H12 rakentaa kyllä tätä vastakkain asettelevaa kuvaa, mutta hieman eri jäsennyksin: Länsimaalainen rakentuu ”kerskakuluttajaksi”, joka riistää heikompaansa, ”tuolla” jossain ”hikipajassa” työskentelevää ”lasta”. Länsimaisen yhteiskunnan ihmisen ihannekuva näin rakennetaan irvikuvaksi, joka on kaiken vastustamisen arvoinen kategoria. Tällä tapaa moraalisia rooleja rakennetaan päälaelleen ja samalla myös omaa, kyseisen yhteiskunnan näkökulmasta selontekovelvollista asemaa siirretään muualle: sillä miksi olisi syytä elää yhteiskunnan normiston mukaisesti, jos yhteiskunta itsessään on sairas?

Yhteiskunnassa tyydytetään ”jatkuvan kulutuksen” tarvetta, ”joka ei ees lähe ihmisestä itestään vaan se tulee niinkun ulkopuolelta se”. Tässä kohtaa tehdään selvää erontekoa ”meihin” ihmisiin ja ”heihin” yhteiskuntaan. Yhteiskunta rakentuu katkelmassa joksikin, joka sotii ihmisen sisäisyyttä vastaan. Ihmisestä ”itestään” lähtevä toiminta vihjaa yhteiskunnasta erillään olevasta, voisiko sanoa luontaisemmasta (luonnollisesta) tavasta toimia ja olla moraalinen toimija. Prosessia voisi kuvailla myös ensin poikkeavan toiminnan neutraloinniksi (syytökset poikkeavan toiminnan kategorian jäsenyydestä kielletään), sen jälkeen syyttäjien vastakkaiseksi syyttämiseksi (Nachman 1990). Tämän kautta moraalisia vastuita ja velvollisuuksia pyritään rakentamaan uusiksi, jopa kääntämään päälaelleen.

Katkelmassa esiintyy vastarintaa ”ihmisen sisäisyyden” kategorian kautta, joka rakentuu vastakkaiseksi yhteiskunnan vaatimusten ja toiminnan kanssa. Ihmisen sisäisyys on korkea, moraalisia ihanteita ilmentävä kategoria, jonka kautta taistellaan sortoa ja pahaa vastaan. Katkelmassa vedotaan siis ihmisyyteen, ihmisen kuvaan, vastustettaessa yhteiskunnan kapeita ja kyseenalaiseksi määriteltyjä vaateita. Ihmisen sisäisyyden kategoria on luonteeltaan essentialistinen (Hacking 2009, 33–35), sillä sen kautta pyritään luomaan ihmisen ”sisälle” olemassaolevaksi jonkinlainen ikuinen ja muuttumaton ominainen tapa olla ja elää.

5.3.3. Sairaana yhteiskunnan uhrina

Ensimmäisessä analyysiosiossa tuli ilmi, että mielenterveydelliset seikat ovat keskeinen osa aineiston ongelmapuhetta. Pajalaisten puheessa on nähtävissä myös toisenlaista mielenterveyteen liittyvää puhetta, jossa sairaana ja terveen kategoriat kääntyvät pääläelleen. Terve yhteiskunta näyttäytyy tällöin sairaalta, mielenterveydellisesti järkkynyt yksilö taas terveeltä, mutta lääkkeillä turrutetulta.

H12: miettiny sitäkin, että missä määrin se niinku yhteiskunta vaikuttaa yksilön kokemukseen ja siihen niinkun mielenterveysongelmia, että niinkun onko lisääntyny vai vähentyny vai diagnosoidaanko niitä enemmän ja jotenkin herkemmin niinku tuntuu, että tosi herkästi kyllä saa masennusdiagnoosin, melkein valitit sä mitä vaivaa tahansa. niiniin tota ja sit ei ees lähe- tutkita tarpeeks tai lähetä niinkun miettiin sitä, et tuntuu jotenkin tosi paljon se niinku, et sekin on niinku bisnestä se lääkkeiden määrääminen ja sit se tuntuu jotenkin hirveen sairaalta, että se tuntuu et se yhteiskunta on se sairas tässä, koska se niinku haluaa tehdä musta vaikka minusta yhteiskuntakelposen sillä, että syöttää mulle lääkkeitä, et mä voin sit tuottaa lisää kasvua yhteiskunnalle (heheheh H12 sekä H11) niin se tuntuu mun mielestä aika sairaalta kuviolta, että näin toimitaan.

R: sehän kuulostaa tosi, tosi niinkun tuota, se on jostai tuota scifitrilleristä tai jostai (hehhe) ehkä.

H11: jotta voit olla yhteiskuntakelpoinen, nii tulee olla sairas-

H12: (heh)

H11: tai niinku jotenkin voida huonosti, huonosti voiva on yhteiskuntakelpoinen.

H12: mm.

H11: ku sitä vaa alistuu-

R: yhteiskuntakelpoinen?

H12: nii tai sitten se, että ehkä se ei, no enhän mä nyt sillee, jos mä oon masentunu enkä jaksa käydä töissä, nii en koe itseäni yhteiskuntakelposeks, vaa mä koen itteni epäonnistuneeks yksilöks. mutta sitten, et jos mä nyt vaikka lääkkeillä turrutan mun tunteet ja sitten paahdan sellasena zombina työelämässä, nii no en tiä.

Katkelmakohdassa haastateltavat keskustelevat masennusdiagnoosin saamisesta, ja siitä, onko diagnoosin saaminen yleistynyt vai ei. H12 pohtii, että ”tosi herkästi kyllä saa masennusdiagnoosin melkein valitit sä mitä vaivaa tahansa” ja liittää tähän ”ei tutkita tarpeeks” ja ”sekin on niinku bisnestä se lääkkeiden määrääminen”. Näin ”sairas yhteiskunta tekee ”yhteiskuntakelpoisa”, jotta ”mä voin sit tuottaa lisää kasvua”.

Katkelmassa yhteiskunta rakentuu ”sairaaksi” tahoksi, joka asettaa masennusdiagnooseja, määrää lääkkeitä ja näin pyrkii tekemään ihmisistä ”yhteiskuntakelpoisia”, eli taloudellista kasvua hyödyttäviä yhteiskunnan osasia. Tässä sairaassa yhteiskunnassa – kuten H11 lisää – yhteiskuntakelpoisen on oltava sairas, ”huonosti voiva on yhteiskuntakelponen” ja joka H12:a puheeseen viitaten ”paahtaa zombina työelämässä”. Ihminen, joka ei ole sopeutunut työelämään, pyritään lääkkeiden avulla ”turruttamaan”, jotta työelämä luonnistuisi. Tällöin ihmisestä käytetään nimitystä ”zombi”, elävä kuollut, joka ei tunne mitään. Katkelman lopussa haastateltava kuitenkin tokaisee ”nii no en tiä”. Läpi katkelman esiintyy myös vastapuheelle ominaiseen tapaan naurua.

Olennaista tässä katkelmassa on ihmisen rooli moraalisesti puhtaana, viattomana ja uhrin asemaan joutuneena passiivisena toimijana. Ihmisen kategoria noudattaa näin ylevämpää moraalikoodistoa, joka ei sovi sairaan yhteiskunnan piiriin toimimaan. Tämä taas johtaa yhteiskunnan kannalta pakottamiseen, lääkitsemiseen ja ihmisyyden kieltämiseen, voisiko sanoa ”zombifioimiseen”. Katkelmassa luodaan näin ihmisyyden kategoria, johon vetoamalla yhteiskunnassa epäonnistuneen ja näin alennetun ihmisen asema pelastetaan ja nostetaan jopa korkeammalle korokkeelle kuin yhteiskunnan itsensä arvot. Kyseisessä katkelmassa juuri yhteiskunnan moraaliset mittapuut asettuvat kyseenalaiseen valoon ja kääntyvät moraalittomiksi. Tällä tapaa oletetulta syytetyn penkiltä voidaan leimaaviin ja syyllistäviin oletuksiin suhtautua suorittamalla vastasyytös, jolloin roolit kääntyvät nurin päin. Työtön ei tässä katkelmassa näin osoittaudukaan moraalittomaksi, epäonnistuneeksi yhteiskunnan taakaksi tai edes masennusta sairastavaksi, vaan kaikki negatiiviset piirteet siirretään syyttäjän eli yhteiskunnan kontolle.

Katkelmassa voi nähdä rakentuvan molemmat aineistossa ilmenneet tavat neuvotella ja puhua negatiivisia kategorisia oletuksia vastaan: Ensinnäkin ihmisyyden kategoria sekä toisaalta katkelman puhujan kautta rakentuva aktivistin tai vastarinnan identiteetin kategoria. Tällä tapaa katkelmassa vastapuhe rakentuu toisaalle ihmisen puhtaan moraalien, toisaalta

yhteiskuntaa vastaan asettuvan aktivistin kategorian ympärille. Kategorinen puhe näissä kohdissa onkin aktiivisen (aktivistin) toimintaa ilmentävää, siis aktiivista moraalista toimijuutta luovaa, eikä – sen vastinparin kautta tarkasteltuna – passiivisen moraalittoman toimijan (tai toimijattomuuden) puhetta.

5.3.4. Syrjäytetyt yhteiskunnan uhreina

Aineistossa uhriuden ja syyllisyyden roolit kääntyivät pääläelleen myös syrjäytymisestä puhuttaessa. Tällöin käsite ”nuorten syrjäytyminen” herättää voimakasta vastarintaa, joka voisi myös olla mahdollinen kategoriavalinta työpajalla oleville nuorille. Seuraavassa katkelmassa käännetään syrjäytymisestä puhuminen syrjäyttämiseksi siitä ominaiseen tapaan puhumalla, eli itsestä erillään:

R: nii ois tota yks tämmöne teema nyt sit, sit vielä, että tota no tälläkin hetkellä on nää kunnallisvaalitkin on meneillää ja sullei tosiaan puhutaan paljon tästä niinku nuorten syrjäytymisaiheesta tai tämmösestä ja siitä kannetaan paljon huolta, nii tota mä haluaisin nyt kysyä teiltä, että mitä te ajattelette tästä aiheesta tai nuorten syrjäytymisestä, että onko semmosta olemassa ja minkälaista se mahdollisesti on, et oisko teillä siihen näkemyksiä?

H12: mun mielestä se sana syrjäytyminen niinku saa sen asian kuulostamaa siltä, että se on aina sen nuoren vika, että ku se on vaa semmone laiska ja saamaton ja haluton ja nykynuoret on vaa semmosia ja blaablaablaa, että ehkä se, että ne on ehkä ennemminki syrjäytettyjä, koska niitä ei niinkun, jotenkin yhteiskunta on mun mielestä epäonnistunu ottamisessa niitä mukaan siihen, siihen niinku kunnolla.

R: joo. syrjäytettyjä?

H12: nii.

H11: samaa mieltä, että syrjäytetyt nuoret tai syrjäytetyt ihmiset ei välttis ees nuoret.

H12: jep.

Haastattelijan kysymyksessä rakentuvat kategoriat ”syrjäytyneet nuoret”, joista ”poliitikot” kunnallisvaalien aikaan ovat huolissaan. Näin haastattelija rakentaa vahvaa moraalista kategoriaparia. Haastattelun konteksti mukaan luettuna, kysymyksessä on vihjaavaa luonnetta,

sillä kysymyksen vastaajapuolena ovat työpajanuoret, joilta (”teiltä”) haastattelija kysyy mielipidettä aiheeseen. Asetelmaan liittyy siis vahvoja kategoriaoletuksia.

Kysymyksen jälkeen syrjäytymisen käsite aktivoituu ja H12 viittaa siihen, että se ”saa sen asian kuulostamaan siltä, että se on aina sen nuoren vika”, joka on ”semmone laiska ja saamaton ja haluton ja nykynuoret on vaa semmosia”. Tässä kohtaa katkelmaa rakennetaan monta erilaista kategoriaa: Ensinnäkin syrjäytyneiden nuorten kategoriaan liitetään passiivisuuden toimintaa, ”laiskuutta, saamattomuutta” sekä ”haluttomuutta”. Nuorten syrjäytymiseen liitetään näin syyllisyyden rooli, jonka sisällä velvollisuudet eivät täyty, eli syrjäytyminen nähdään sen piiriin kuvatus ihmisyhmän omana vikana. Seuraavaksi haastattelija viittaa intertekstuaalisesti puheeseen, jolla rakennetaan tämän lisäksi myös syrjäytymisestä puhujien ihmisryhmä: ”nykynuoret on vaa semmosia” lausahduksessa haastattelija luo vanhempien sukupolvien kategorian, jotka ajattelevat nuoremmista sukupolvista syrjäytymisen kategorian kautta, jolloin nuoret kuvataan edellä mainituin passiivisin jäsenyksin. Haastateltava rakentaa siis nuoremman ja vanhemman sukupolven kategoriaparin syrjäytymisen kategorian ympärille, jonka kautta nuoret syrjäytyneet nähdään siis selontekovelvollisina vanhemmille sukupolvilleen.

Tämän jälkeen haastateltava kääntyy kuitenkin rakentamaansa kategoriaparia vastaan, kääntäen siihen liittyviä velvollisuuden ja vastuun sekä uhriuden ja syyllisyyden rooleja päinvastoin: Haastateltava pohtii, että ”ne on ennemminkin syrjäytettyjä, koska yhteiskunta on epäonnistunut ottamisessa niitä mukaan”. Syrjäytyneet kääntyvät syrjäytetyiksi, jolloin kategorian sisälle määritellyt roolitukset kääntyvät myös toisenlaisiksi. Vanhempien sukupolvien kategoria kääntyy ”yhteiskunnan” kategoriaksi, ja samalla selontekovelvollisuus, syyllisyys ja vastuu siirtyvät sen kontolle, joka on epäonnistunut syrjäytettyjen ottamisessa mukaan yhteiskuntaan. Tällöin syrjäytetyistä tulee ”yhteiskunnan uhreja”. Tähän H11 yhtyy ja lisää vielä syrjäyttämisen koskevan muitakin kuin nuoria, näin laajentaen syrjäytettyjen piiriä ja hävittäen vahvan oletuksen vain nuorten osallisuudesta ongelmaan, johon myös H12 vastaa myöntävästi ”jep”.

Kyseisessä katkelmassa alun perin haastattelijan kysymyksestä lähtevä nuorten syrjäytyjien kategorian kuva puretaan perustavanlaatuisesti ja näin myös puhutaan leimattua kategoriaa vastaan. Se, miten katkelmassa ilmi tulevat kategoriaparit muuttavat muotoa ja kuinka niiden sisällä moraaliset roolitukset vaihtuvat – sekä tämän käänneksen radikaalisuus – on omiaan

osoittamaan, kuinka merkittävästi erilaisissa keskustelutilanteissa jokin puheenaihe on mahdollista kääntää täysin pääläelleen, käyttäen vain muutamaa kategorista puheentapaa.

5.3.5. Tavallisen ihmisen kategoria

Harvey Sacks kiinnitti huomiota ihmisten tapaan puhua itsestään tai elämän tapahtumista tavanomaisina ("doing being ordinary"). Käsitämme maailmaa ja itseämme tavanomaisuuden kautta, sillä muuten vaikutamme epätavanomaisilta: illalla katsomme televisiota, arjessa "ei tapahdu kummempia". Mutta jos kerrot kanssaihmisellesi, että töistä kotiin tullessasi mittasit pihasi nurmen pituuden millin tarkkuudella, saatetaan sinua pitää epätavanomaisena ja outona (Emt. 1984, 414–419).

Seuraavassa katkelmassa haastateltavat kertovat elämästään tavalliseen tapaan:

R: kaikki huolettaa (heheh)? joo, oisko jotain tarkempaa?

H14: se, et pääseekö mihinkää opiskelemaan, et niiku ihan, ihan tänä vuonna.

R: joo.

H13: ja työllistykö sit lopulta koskaan.

H14: mm.

H13: kaikkea ihan tämmöstä perus-

R: perusjuttuja.

H14: mm.

Haastattelijan kysyessä tarkennusta tulevaisuuden huoliin, haastateltavat kertovat hyvin tyypillisistä huolista, päästäänkö kouluun ja työllistykö koskaan. Haastattelijan kysymys avaa haastateltaville valinnan mahdollisuuden vastata kysymykseen monin tavoin. Tavallisuuden normi kuitenkin ohjaa haastateltavan vastaamaan "doing being ordinary" tapaan, "kaikkea ihan tämmöstä perus".

Tilanteelle on myös toinen tulkinta. Tämä voi myös olla negatiivisten leimojen vastustamista: Käsiteltäessä moraalisia aiheita, kuten työelämää, yhtenä oletuksena keskustelussa on

aseteltuna työtä vieroksuvan nuoren kategoria. Tavallisen ihmisen kategorian kautta voidaan negatiivisia kategorioita vastustaa, olemalla kuten kaikki muutkin (Juhila 2004, 28–31).

R: joo, no tässä tuli jo iha hyviä, sanoja ja kuvauksia et tota, et tota, tuli vähä näitä tätä vitsinomaisiakin näitä, työtön lusmu ja syrjäytynyt nuori, mut tota, suhtaudutte kuitenkin vitsillä niihi, että ei, ei tunnu että, se kuitenkin oo semmone negatiivine? tai että-

H5: jokaisella on omat polkusa.

R: jokaisella omat polkusa.

Aikaisemmin haastattelun kulussa, eräs haastateltava kertoi, että tämänhetkistä asemaansa voisi kuvailla ”vitsillä” termillä ”työtön lusmu”, johon toinen haastateltava lisäsi ”tai syrjäytynyt nuori”. Haastattelija ottaa termeistä kiinni ja kysyy tarkennusta. Haastateltava vastaa jokaisella olevan ”omat polkunsu”, jolla pyritään osoittamaan erilaisten elämäntilanteiden tavallisuus, jopa syklisyys. Tällöin negatiiviset leimat ”työtön lusmu” ja ”syrjäytynyt nuori” kääntyvät ikään kuin kollektiivisiksi, jokaista ihmistä joissain elämäntilanteissa koskeviksi tiloiksi. Näin kategoria avautuu ja irtautuu kategoriasidonnaisesta toiminnasta. Haastateltava vastustaa näin nuorille asetettua leimaavaa kategoriaa. Katkelmassa esiintyvässä vastapuheessa pyritään ikään kuin ulottamaan ihmisyyden kategoria kaikkia koskevaksi, se on luonteeltaan universaali.

Työttömän kategoria vaatii joitain tiettyjä – laadultaan ongelmallisiksi koettuja – lisäjäsennyksiä, jolloin tila alkaa muuttua ongelmalliseksi. Aineistosta piiryy kategorioita, jossa työn ja koulun ulkopuolella oloon on mahdollinen yhdistää sekä positiivisia että negatiivisia eli ongelmallisia jäsennyksiä. Seuraavassa katkelmassa työn ja koulun ulkopuolella oloa kuvataan positiivisin jäsennyksin:

H15: mä koen asiani elämässäni, omassa henkilökohtaisessa elämässä erittäin hyväksi, että on suomessa tämmönen mahdollisuus oikeesti, ettei oo niinku pakko olla siellä töissä tai menee kämppä alta tai näin.

R: aivan.

H15: et ihan oikeesti on aikaa hengähtää ja silti syyä ihan hyvin päivittäin ja olla se katto pään päällä ja miettiä, et mihin sitä oikeesti haluaa elämässä.

R: joo.

H15: koska emmä tiie synnyttäänkö me uuestaa tänne maailmaa vai onko meillä vaan tää yks elämä, et kyllä mä niiku haluan oikeesti rauhassa ottaa ja tehdä sitä, mikä tekee mut onnelliseksi ja mikä musta tuntuu niiku järkevältä tehdä.

H15 ensinnäkin kuvaa mahdollisuutta olla työmarkkinoiden ulkopuolella niin, ettei ”mene kämppä alta”. Tässä kohtaa kuvataan siis omaa kämppää, kotia, missä voidaan siitä huolimatta asua, vaikka ei olisikaan työelämässä. Toinen kuvaus samasta paikasta on ”katto pään päällä”. Työn ja koulun ulkopuolella olo määritellään tässä kohtaa tilanteeksi, jonka kautta voi etsiä ”et mihin sitä oikeesti haluaa elämässä”. Työttömyys ei muodostu siis ongelmaksi vaan mahdollisuudeksi. Katkelmassa yhdistyy aineistossa tyypillinen tapa puhua asioista, eli etsiä ”omaa juttua”. Tässä tapauksessa oman jutun etsiminen mahdollistuu työttömänä ollessa. Haastateltava haastaa totuttua työttömän kategoriala, että työtön olisi rahaton, sairas ja kipeä, kokien asioiden olevan ”erittäin hyvin” omassa elämässä, lisäksi vielä ilmaisuun normaaliksi koettuja toimintoja, kuten ”syyä ihan hyvin päivittäin” ja ”olla katto pään päällä”.

Tällä tapaa haastateltava luo työttömyydestä tilaa, jonka piirissä tehdään normaaliksi koettuja asioita, hälventäen moraalisen ja moraalittoman toiminnan välistä kahtiajakoa. Se on myös omalta osaltaan vapauden rajojen uudelleenmäärittelyä.

5.3.6. Omaa juttua etsimässä

Kuten myös aikaisemmassa kappaleessa tuli ilmi, nuoret puhuvat paljon ”omasta jutusta” läpi aineiston. Puhetta esiintyi erityisesti kysyttäessä tulevaisuudesta sekä työ ja -koulu-elämään suhtautumisesta. Tällöin puheen kautta rakennetaan negatiivisesti latautuneista työttömyyteen liitetystä oletuksista sekä työelämän yksioikoisesta vaatimuksesta erillään olevaa kategoriala. Se on tällä tapaa myös erottautumista näistä totunnaisista normeista.

Aineistossa oman jutun etsimisestä puhumisella voidaan vastustaa ja neuvotella näin syyllistäviä kategorioita uusiksi:

R: yhteiskunnan elätti? tuntuuks muilta tästä, että ois nyt sitten yhteiskunnan elätti?

H10: no jossain määrin joo.

R: jossain määrin.

H10: mm. mut emmä nää sitä pahana asiana.

R: aivan.

H10: et se on vaan mun elämänvaihe, mitä mä käyn läpi ja mä jossain vaiheessa annan takasin yhteiskunnalle, kuhan mä löydän sen oman jutun.

Katkelmaa ennen haastateltavat olivat kuvailleet itseään ”yhteiskunnan eläteiksi”. Puheessa esiintyy aikaisemmassa kappaleessa läpi käytyä syyllisen kategoriaa: yhteiskunnan elättinä oleva ei täytä moraalisen ihmisen kategorian mittapuita, ollessaan muiden elätettävänä, täten ihmisen velvollisuudet jäävät toteuttamatta. Seuraavaksi kuitenkin H10 kertoo, ettei ”nää sitä pahana asiana” ja kertoo ”yhteiskunnan elättiiden” olevan vain ”elämänvaihe mitä mä käyn läpi”, kunhan löytää ”sen oman jutun”.

Katkelmassa ”oman jutun” etsimisellä voidaan saavuttaa se, mitä syyllisen kategorian, ”yhteiskunnan elätin” asemasta ei saavuteta. Oman jutun etsiminen muuttaa ”yhteiskunnan elättiiden” vain elämänvaiheeksi, jonka kautta tullaan yhteiskunnan jäseneksi, kunhan ”oma juttu” löytyy, tällöin ”oman jutun” etsiminen on ensisijainen toiminta yhteiskunnan elättinä ollessa. Syyllistävään kategoriaan liittyvää velvollisuuden puutosta kurotaan näin umpeen, kun ”omaa juttua” etsitään.

Aineistossa jäseneltiin myös työelämää ja sen muotoja ja omaa suhtautumista pohdittiin työn määritelmän kautta. Ominaisena piirtenä aineistossa esiintyi, ettei moni koe rahallista etua tarpeeksi motivoivana tekijänä työn tekemiseen, vaan työn on oltava mielekäästä. Usein työn mielekkyydestä puhuttaessa käytettiinkin juuri käsiteparia ”oma juttu”. Se on totutun perinteisen työmoraalin haastamista ja osittain hylkäämistä, toisaalta uudenlaisen työn kategorian rakentamista:

R: mites muitten mielestä?

H8: mul on kyllä henkilökohtaisesti jotenki semmone, jotenki yhteiskuntaa vastaan oleva asenne, että mä en, jotenki semmone ajatusmalli, että jos niinkun ilman työtä pärjäis, niin se ois varmaan niinkun se ideaalitalanne.

R: joo.

H8: se on vähän, yhteiskunta odottaa kummiskin sitä, et se on mee kouluun, valmistut ja meet sitä kautta töihin.

R: nii se on sitten, sitten tota-

H8: nii, että se ois niinkun tärkeempää löytää jotai semmosta tekemistä, mitä mä oikeesti, oikeesti haluaisin tehdä.

R: joo, aivan.

H8: ja sitte, jos siitä sais vaikka rahaakin, se ois vaa sitten lisää, mutta toisaalta jos sen rahan voi saada jotain muuta kautta niin mulla ei oo niinkun työssä sitten muuta motivaatioo.

R: joo, et se on tärkeetä, että saa tehdä sitä mikä tuntuu itseltä tärkeeltä?

H8: joo, kyllä.

R: mites muut, että onks se näin vai minkä takia niitä töitä sitten tehään? et onks se, pitäskö se olla sitten itselle tärkeetä vai tehäänkö sitä sitten vaan sen rahan takia?

H12: no mä en niiku kans ite pystyis sellaseen, että mä teen sitä työtä vaan rahan takia, et jos se työ on, on ihan hirveetä tai sitten mä en tykkää siitä yhtään, että jos mua ärsyttää joka aamu niinkun mennä töihin ja sit mä poltan itteni loppuu, nii eihän se nyt oo hirveen mielekästä, et sen työn pitää olla edes jollain lailla mielekästä, et sitä jaksaa tehdä, et nii, kiva ois just se oma juttu löytää ja, et se ois ainakin haaveena, haaveena(heh) et se ois sitten, se työ ois semmosta merkityksellistä itelle.

H8 aloittaa katkelman kategorisoiden itseään suoraan ”yhteiskuntaa vastaan olevalla asenteella” ja lisäksi ideaalitulanteen olevan tilanteen, jossa ”ilman työtä pärjäis”. Haastateltava lisää prioriteetiksi ”tekemisen”, ”mitä mä oikeesti haluaisin tehdä”. Tähän tekemisen lisäksi lisätään mahdollisesti rahan saaminen, joka ”ois sitten vaan lisää”. H8 vielä lisää, että ”jos sen rahan voisi saada muuta kautta, niin mulla ei oo niinkun työssä sitten muuta motivaatioo”. H12 yhtyy H8:n pohdintaan ja lisää, että ”jos mua ärsyttää joka aamu niinkun mennä töihin ja sit mä poltan itteni loppuu nii eihän se nyt oo hirveen mielekästä”, ”et nii, kiva ois just se oma juttu löytää”, ”se työ ois semmosta merkityksellistä itelle”.

Tässä kohtaa työn kategoria – jota vastaan myös asetutaan – rakentuu yhteiskunnassa joksikin itseisarvoiseksi, jota tehdään vain rahallisen hyödyn takia ja jota varten kouluttaudutaan, valmistutaan ja työllistytään. Tämän perinteisen työn kategorian rinnalle rakentuu kuitenkin H8:n puheessa osittain vaihtoehtoinen ”tekemisen” tapa. Tämä ”tekeminen” taas voi koostua

myös rahan saamisesta, joskin se ei ole itseisarvo. Tekemiseen liittyy jotain, mitä haluaa ”oikeesti, oikeesti tehdä”. Työ tai tekeminen, joka ei ole ”oma juttu” polttaa näin ihmisen loppuun ja elämään seuraa harmia.

Aineistossa lukuisia kertoja esiintyvä oman jutun etsiminen on puheen tapa, jolloin jatkuvasti ollaan siirtymässä prosessinomaisesti johonkin muuhun elämäntilanteeseen. Voisiko sanoa siis, että ”oman jutun” etsiminen on samalla yhteiskunnan normaalin ihmisen kategorian, että yksilön omien ihanteiden mukaisen kategorian etsimistä: Silloin etsitään oman sukupolven näkökulmasta normaalin ihmisen kategoriaa, eli ihmiselle ominaista toimintaa, ja toisaalta pyritään luomaan sitä aktiivisesti uusiksi. Tällä tapaa ”oman jutun” ympärille rakentuu toisaalta ihmisyyden mittapuiden etsintää, toisaalta aikaisempien ja totuttujen normien haastamista ja uusien moraalisten mittapuiden luontia.

5.3.7. Sääntösuomen rajoittavat ja turhanpäiväiset esteet – Ahkeran ihmisen kategoria

Haastateltavat selittävät yhteiskuntaa ja omaa asemaansa siinä, tekevät selontekoa suhteessa yhteiskuntaan, joka näyttäytyy byrokraattisena ja hankalia sääntöjä täynnä olevana ja joka tukahduttaa oman toiminnan ja luovuuden. Tämän puheen kautta omaa asemaa heijastetaan sekä tehdään selkoa omasta asemasta byrokraattisessa ”sääntösuomessa”. Aineistossa byrokratia ja huonot käytännöt ovat ahkeria kansalaisia jarruttamassa ja kahlitsemassa.

Seuraavassa katkelmassa esiintyy kyseisenlainen kategorisointi ahkeruuden ja ”sääntösuomen” tiimoilta.

R: joo. no tota mites sitten, tota mietitään sit kouluelämää niin tota, mitäs se koulutus sit tavallaa merkitsee teille tällä hetkellä?

H14: et ois kivaa ku pääsis jonnekin kouluun.

R: pääsis jonnekin kouluun?

H14: mm.

R: joo.

H15: no jos ois joku kiinnostava ala nii ehottomasti (hehhe) tuota, että oon sen ammattikoulun sillai käyny, että on ne paperit ja saa parempaa työttömyyskorvausta (hehe) mikä oli se millä äiti minut sinne aina passitti, että käy nyt joku edes loppuun.

R: joo.

H15: mutta siis töihin mä varmaa seuraavaks haluan et ku mulla on työkokemusta kahvilatyöstä mitä haluan tehdä, mikä on niinkun semmone mikä tuntuu omalta nii varmaa sinne emmä tiie tarviinko mä, voi olla, että tartten Suomessa jonkun koulutuksen siihen, vaikka on se työkokemus taustalla.

R: joo.

H15: täytyy olla kaikesta paperit.

Katkelmassa haastattelijan kysymykseen koulutuksesta vastataan tavanomaiseen tapaan, eli että ”ois kiva päästä jonnekin kouluun”. Tähän H15 myöntyy ”ehottomasti”, naurahtaen lausahduksen päälle, joka kielii siitä, että kysymyksenasettelun myötä rakentuu toisenlainen kategoriaoletus. Nimittäin, mikäli haastateltava olisi vastannut koulutuksen olevan täysin merkityksetöntä, olisi hän helposti kategorisoinut itsensä työ tai kouluhaluttomaksi ja näin asettanut itsensä epäsuotuisen ja leimaavan kategorian jäseneksi. Tässä kohtaa alkaa rakentua ahkeran sekä tavanomaisen ihmisen kategoria. Negatiivisilla kategorioilla leikitellään myös kerrottaessa aikaisemmasta koulutuksen motiiveista, että ”saa parempaa työttömyyskorvausta (hehe)”. Kohdassa, ikään kuin kuvataan motiivia, joka poikkeaa täysin koulutuksen päämäärästä ja samalla normien vastaista toimintaa. Seikkaan kuitenkin suhtaudutaan naurahtaen. Heti seuraavassa puheenvuorossa sama haastattelija kertoo työhaluista ja sitä ”mitä haluan tehdä” eli mikä ”tuntuu omalta”.

Seuraavaksi haastateltava ahkeruuden ja tavallisuuden kategorisoinnin jälkeen kääntyy puhumaan siitä, että ”tartten Suomessa jonkun koulutuksen siihen, vaikka on se työkokemus taustalla”, lisäten vielä, että ”täytyy olla kaikesta paperit”. Keskustelussa tapahtuu tietynlainen moraalinen käänne, jolloin ahkeran ihmisen kategoriaan neuvotellut oikeudet ja vastuut rakentuvat toisenlaisen puheen ympärille: Ahkeruus ei välttämättä palkitsekaan, vaan suomalainen yhteiskunta tulee pahasti paperien pyörittelyineen ja byrokratioineen vastaan. Tällöin ahkeralle ihmiselle ominainen toiminta esteytyy, jolloin vastuuta siirtyy ”suomalaisen yhteiskunnan” kontolle.

Katkelmassa omaa asemaa oikeutetaan näin rakentaen ahkeran ihmisen kategorialle ominaista toimintaa ja toisaalta sitä vaikeuttavia esteitä. Tämä kyseinen tapa puhua ahkeruudesta ja "sääntösuomesta" on ominainen oikeuttava selonteko aineistossa. Katkelmassa on vahvasti läsnä negatiivisesti leimatun työttömän kategoria, jota näillä kyseisillä keinoilla selitetään pois keskustelunkulusta ja pyritään vastustamaan. Tässä tapauksessa negatiivisten leimojen "ulosneuvottelemineen" onnistuu poikkeuksellisen hyvin, kategorisoinnin välineiden moninaisuuden johdosta (nauru, ahkeruus, sääntösuomen kritisointi).

Katkelmille, jotka rakentuvat aineistossa "sääntösuomen" puheen ympärille, on ominaista juuri se, että ongelmanmäärittely saattaa jäädä hyvinkin epäselväksi ja kyseenalaiseksi. Liekö ongelma edes voisi rakentua kovin vahvaksi tämän puheen tiimoilta. Näin ollen ahkeruuden kategorisointi on hyvin tehokas tapa vastustaa negatiivisia leimoja. Jälleen kerran siis aineistossa esiintyy myös mitään tekemättömyyden ja aktiivisuuden välinen jännite.

Seuraavassa katkelmassa haastateltava perustelee, minkä takia erään koulun kesken jättäminen oli oikeutettua:

H16: No mä olin tota (oppilaitoksen ja paikkakunnan nimi) tuolla pieneläinpuolella, nii-

R: joo.

H16: mulla varmaa tyssäs siihe, ku siellä ei tehty periaatteessa mitään muutaku istuttii ja kuunneltii, ku ne muut puhu paskaa.

(hheheh)

R: okei (heh) nii et se olis-

H16: et mä lähin sieltä sen jälkeen aika nopeesti.

R: et ei sitte oikee-

H16: sit mä menin tohon (oppilaitoksen nimi) ja sit mä olin siellä sen tutustumispäivän, ja sit mä häivyin (hehheh).

(Hehehe)

H16: se oli mun mielestä iha sillee et mä en kuulu tänne.

R: joo. ettei ollu sitten oikee oma jut-

H16: joo ei.

R: joo.

H16: jos no (oppilaitoksen nimi) ois ehkä voinukkin olla, mutta siinä oli just sitä, että siellä ei niinkun päästy tekeen eläinten kanssa, et se oli enemmän semmosta jaarittelua ja kaikkea muuta turhanpäivästä.

H16 kertoo katkelmassa, kuinka koulu jäi kesken, koska ”siellä ei tehty periaatteessa mitään muuta ku istuttii ja kuunneltii ku ne muut puhu paskaa” ja ”siellä ei päästy tekeen eläinten kanssa, et se oli enemmän semmosta jaarittelua ja kaikkea muuta turhanpäivästä”. Haastattelija kyseisessä katkelmassa myös kysyy ”ettei ollu sitten oikee oma jut-”, viitaten aineistossa usein esiintyvään tapaan puhua ”omasta jutusta”. Tähän haastateltava vastaa ”joo ei”. Katkelmassa haastateltava rakentaa ahkeran tekijän kategorialla, jonka esteeksi kouluelämä tulee teoreettisuudessaan ja ”turhuudessaan”. Koulupudokkuuden piirissä kyseinen teorian ja käytännön kohtaamattomuuden kokemus lienee melko yleinen ilmiö, ja oppisopimuskoulutukseen toivotaan pääsevän helpommin (Ahola & Galli 2010, 137).

Yhteiskunnassa voidaan kuvitella, että koulupudokkaiden nuorten ihmisten keskuudessa vallitsee jonkinlainen työtä vieroksuva ilmapiiri ja epäilemättä myös kyseisessä katkelmassa vallitsee kyseinen passiivisuuden oletus. Mutta eikö kyseisessä katkelmassa esiintyvä ahkeran ja ”tekijämäisen” toiminnan kautta rakentuva puhe osoita juuri päinvastaiseen suuntaan? Eikö ongelmaksi yllämainitussa muodostu juuri konkreettisen työn tekemisen puute koulussa, joka johtaa koulutuksen keskeytykseen?

Ahkeran – eli tavallisen – ihmisen kategorian kautta näin koulutusjärjestelmässä nähdään ei-toivottuja ilmiöitä, jotka vaikuttavat tavallisen ihmisen näkökulmasta kummallisilta (eli epätavallisilta). Tämän kategorian kautta maailmaa katsottaessa, teoreettinen tieto määrittyy näin ”turhanpäiväiseksi”, eikä kouluelämää koeta omana. Voisi siis väittää, että paine olla ja elää tavanomaisen ahkerasti tai ”normaalisti” juuri tässä tapauksessa paradoksaalisesti johtaa koulupudokkuuteen.

Huomioitava on se seikka, että kyseinen tyytymättömyys muun muassa ammattikoulutuksen puolella saattaa vahvasti kieliä tietenkin myös koulujärjestelmän puutteista. Oman tutkimukseni diskursiivisen lukutavan näkökulmasta ahkeran ihmisen kategorian myötäily kuitenkin antaisi osviittaa yllä mainittuun suuntaan.

5.3.8. Yhteiskunnan ulkopuolinen hahmo – Erakon kategoria

Aineistossa rakentuu selontekojen ympärille identiteettikategoria, joka ilmentää yhteiskunnan ulkopuolella olevaa hahmoa ja siihen liittyvää toimintaa. Kyse on sosiaalisesti eristäytyvästä erakon kategoriasta, jonka ympärille rakentuu kahdenlaatuista moraalista toimijuutta: haastateltavat saattavat samaistua kyseiseen hahmoon; sen kautta voidaan myös torjua yhteiskunnan jäsenettömyyden oletus. Erakon kategorian ympärille rakentuu korkealaatuista moraalista toimijuutta, riippumattomuutta yhteiskunnan rajoittavista ja kyseenalaiseksi koetuista tavoista.

Aloittakaamme ensin yhteiskunnan jäsenettömyyden oletuksen vastustamisesta. Tällä tarkoitan aineistosta esiin nousutta haastateltavien tapaa torjua negatiivinen oletus siitä, että kyseiset henkilöt työn ja koulutuksen ulkopuolella eläisivät jollain tapaa yhteiskunnasta erillään:

R: nii tota, koet sä ite olevas yhteiskunnassa mukana sitten?

H3: kyllähä sitä vähän semmone, että mä koen vasta siinä vaiheessa, että en olis mukana, ku muuttasin jonneki tuonne maaseudulle omavaraiseksi tavallaa.

R: nii.

H3: katkais sen siteet yhteiskuntaan siinä määrin, että en ois riippuvainen siitä.

R: nii että se tarkoittaa- (?päällekkäistä puhetta?) joo, että muuttais jonnekin mummon mökkiin, jonnekin metsään.

H3: viljelis omat perunat siellä ja kalastelis järvestä kalat.

R: et sillon ollaan sitten yhteiskunnan ulkopuolella.

H3: no siinä vaiheessa, jos sinä et ole riippuvainen tavallaa niikun sen yhteiskunnan antimista, siinä määrin.

R: mm.

H3: Ainakin näin minä sen näkisin.

R: joo. Mitäs muut on mieltä?

H5: samaa mieltä, en tiie päästääkö se yhteiskuntakaa irti nii helposti, että antaako kenenkään elää sillee niinku sanottii, omavaraisesti.

R: nii että onko siitä vaikee päästä irti?

H2: kyllähän niitä veroja saa maksaa.

Haastattelija kysyy katkelman alussa H3:lta suoraan, kokeeko hän olevansa yhteiskunnassa mukana, johon H3 vastaa, että ”vasta siinä vaiheessa, että en olis mukana ku muuttasin jonneki tuonne maaseudulle omavaraiseksi” ja lisää tähän, että ”katkais sen siteet yhteiskuntaan siinä määrin, että en ois riippuvainen siitä”. Tämän jälkeen seuraa haastattelijan ja haastateltavan vuoropuhelua, jossa yhteiskunnan ulkopuolelle rakentuvaan kategoriaan lisätään vuorotellen jäsenyyksiä, kuten ”muuttais mummon mökkiin”, ”jonnekin metsään”, viljelis omat perunat siellä ja kalastelis järvestä kalat”. Seuraavaksi kyseinen selonteko vielä toistetaan kysymällä ”et sillen ollaan sitten yhteiskunnan ulkopuolella?”

Katkelmassa tapahtuu negatiivisen kategoriaoletuksen torjuminen, ensin kieltämällä suoraan kyseinen jäsenyys ja sen jälkeen rakentamalla itsestään erillään oleva kategoria. Tämä kyseinen kategoria saa erilaisia jäsentelyjä osakseen: kyse on omavaraisesti elävästä ihmisestä, joka asuu maaseudulla ja hankkii päivittäisen ruokansa luonnosta, näin eläen täysin riippumattomana yhteiskunnan tuesta tai jäsenyydestä.

Tämän jälkeen H5 yhtyy aikaisempaan kuvaukseen ja lisää, että ”en tiie päästääkö se yhteiskuntakaa irti nii helposti”, ”et antaako kenenkään elää silleen niinku sanottiin, omavaraisesti”. Lopuksi haastattelija kysyy, ”nii että onko siitä vaikee päästää irti?”, johon H2 vastaa, että ”kyllähän niitä veroja saa maksaa”.

Tässä kohtaa muodostuu ryhmässä konsensus kategorian rakentumisesta ja samalla alkuperäinen oletus yhteiskunnan jäsenettömyydestä kääntyy pääläelleen: yhteiskunnasta on päinvastoin vaikea päästä pois, lisäten vielä verojen maksun yhdeksi tekijäksi jäsenyydestä. Katkelmassa muodostuu siis hyvin selvästi yhteiskunnallinen jäsenyys, jonka ulkopuolelle kategorisoidaan erakkomainen ihminen, kaikesta täysin riippumaton hahmo.

Mutta kyseiseen erakkomaiseen hahmoon saatettiin myös samaistua aineistossa:

R: joo. mites muut? vai iskeekö ruokakooma nyt tällä hetkellä päälle?

H12: (heh).

H11: eei. vielä sen yhteiskunta keskustelun jälkeen (hehheh).

R: nii joo et vähä jääny se päälle vielä.

H11: nii tota.

R: jäiks siitä vielä jotai-

H11: ettei halua enää olla osallisena tässä yhteiskunnassa yhtään (hehhe).

R: H12: (hehheh).

H11: et viiden vuoden päästä varmaa unelmatilanne ois joku-

R: nii että nyt on maalattu nii synkkiä kuvia (heh).

H11: että ois siellä metässä iteksee jossai teltassa, pärjäis siellä (hehheh) kaikkea pakoon.

Katkelmaa ennen haastattelija kysyi haastateltavilta, missä he toivoisivat olevansa viiden vuoden päästä. Kysymyksen tiimoilta vallitsee hiljaisuutta ja viimein H11 tokaisee “vielä sen yhteiskuntakeskustelun jälkeen (hehheh)”, viitaten aikaisempaan keskusteluun yhteiskunnasta. Tuolloin äidytettiin tuottamaan vastapuhetta ja kritisoidaan eri yhteiskunnan osa-alueita (katso kappaleet 5.3.2 ja 5.3.3). Haastateltava lisää tähän, “ettei halua enää olla osallisena tässä yhteiskunnassa yhtään (hehhe)”. Syntyy naurua, johon haastattelija ja H12 yhtyvät. H11 tämän johdannon kautta vastaa kysymykseen tulevaisuuden toiveista, että “unelmatilanne”, “ois siellä metässä iteksee jossai teltassa, pärjäis siellä (hehheh) kaikkea pakoon.”

Katkelmassa leikitellään jo edellä mainitulla erakon kategoriolla, jonka paikka on metsässä sivilisaatiosta kaukana ja “kaikkea paossa”. Mutta se, mikä tähän kyseiseen identiteetikategoriaan samaistumiseen ajaa, on tässä tapauksessa merkillistä: yhteiskunta, joka näyttäytyy ihmistä ja luontoa hyväksikäyttävänä, ajaa ihmisen kyseisen kokonaisuuden laitamille. Tällöin erakon kategoriaan rakentuu korkea-arvoista moraalista toimijuutta, joka ylittää sovinnaisen yhteiskunnallisen keskuksen moraaliset mittapuut. Tämän kategorian kautta myös omaa tulevaisuuden “unelmaa” selitetään. Tässä mielessä erakon kategoriaan

samaistuminen ilmentää mystistä kaipuuta vaihtoehtoiseen, moraalisesti ylevämpään sekä riippumattomaan elämäntapaan tai todellisuuteen.

Erakko on myös hahmo, joka on syrjäytetty yhteiskunnasta juuri yhteiskunnan itsensä takia. Yhteiskunnasta eriytyvän korkeamman moraalin omaavan henkilön kohtalo on näin vähentyä yhteiskunnasta pois, joko vapaaehtoisesti tai yhteiskunnan tuomitsemana. Erakko ei hyväksy jäsenyyttä yhteiskunnassa sen takia, ettei halua olla siitä riippuvainen, näin hyljäten yhteiskunnalliseen jäsenyyteen liittyvät velvollisuudet kuin myös oikeudet: toisin sanottuna, erakko ei vastaanota yhteiskunnan tukea (mm. sosiaalista) ollessaan omavarainen. Hän ei täten ole myöskään velvollinen osallistumaan yhteiskunnallisesti hyödylliseen toimintaan (esim. verojen maksuun).

Katkelmassa esiintyy runsaasti naurua. Harvey Sacksin (2010, 12–20.) mukaan nauru retorisena keinona voi mitätöitä tai peittää tiettyyn keskusteluun liittyviä toimintoja. Tässä tapauksessa voisi väittää, että erakon kategorian kautta selitettyihin velvollisuuksiin ja toimintoihin suhtaudutaan ikään kuin naurun keinoin mitätöiden: se myös kieli siitä, että yhteiskunnallisesti moraaliset kategoriat hallitsevat edelleen keskustelun kulkua. Näin erakon elämäntapa näyttäytyy korkeintaan kaipuuna johonkin parempaan ja jonnekin “toisaalle”. Yhteiskunta totaalisenä moraalisenä auktoriteettina tässäkin tapauksessa on siis kaiken läpäisevä kokonaisuus, eikä sen ulkopuolelle itseä hevillä kategorisoida.

5.3.9 Syrjäytymisen hahmo – Torjutun kategorian funktio

Aineistossa rakentuu tietyin jäsentelyin syrjäytyneen ihmisen kategoria. Määrittelen syrjäytymisestä puhumisen yhteisyyden kieleksi osattomuuden tilasta sekä siinä elävistä ihmisistä. Kukaan haastateltavista ei koe olevansa haastatteluhetkellä osallinen tästä tilasta, siis syrjäytymisestä puhuttaessa. Katteita neuvotellaankin lähes yksinomaan itsen ulkopuolelle. Ainoastaan mennyttä elämää voidaan määrittää syrjäytymisen määritelmän kautta kuvattavaksi. Samaan aikaan syrjäytymisestä puhuminen on aineistossa osittain ristiriidassa haastateltavien muiden selontekojen kanssa: syrjäytymiseen liittyviä piirteitä saatetaan omata niistä yksittäin puhuttaessa, mutta syrjäytymisen kontekstissa ongelmat asetetaan itsen ulkopuolelle. Syrjäytymiseen liitettiin aineistossa mielenterveysongelmat, aktivoivan tai muun

avun piirin (”kaiken”) ulkopuolella oleminen, pitkittynyt työttömyys, ongelmien kasaantuminen, yksinäisyys sekä päihdeongelmat. Ongelmat ovat kuitenkin yleisessä tiedossa olevia, melko tavanomaisia sosiaalisia ongelmia. Syrjäytyminen ei näin ole myöskään vapaaehtoista, eli syrjäytyä ei voi ”omasta valinnasta”, vaan se rakentuu moninaisten yhteiskunnallisesti määrittyvien ongelmien kirjosta.

Syrjäytymisestä aineistossa puhuttaessa on otettava huomioon, että termi on lähes yksinomaan haastattelijan alulle panema keskustelunaihe. Kyseinen käsite ei ilmennyt aineistosta itsenäisenä puheenaiheena kuin kerran. Tämä asettaa aineiston analyysille tietynlaisen varauksellisen reunaehdon.

Syrjäytymisestä puhumisen kautta kuvaillaan aineistossa ihmisryhmää, joka selitetään itsen ulkopuolelle. Seuraavat katkelmat osoittavat puheen tavan kiteyttävästi:

H5: on se, ei oo nii yksinkertanen, ku sitä käytetään vähän löyhästi sitä termiä ehkä, nii se on vähän vakavampi asia, että pitää välivuoden ja sitte syrjäytyy heti ja tälle näin, et se on vähän vakavampi asia.

R: et se on suur- öö, keskivertoa vakavampi ongelma? Tuleeks teillä siitä mitään niiku esimerkkejä et mitä se saattaa sit olla se?

H7: kyllähän se usein niiku pitää sisällä ehkä vähän just mielenterveysongelmia, päihdeongelmia, ja et sitte on vaan niinku vuoskaudet sillai niinku, et ei hirveesti oo yhtään mitään, ei tyylin oo missään avun piirissä edes, et se on kyllä sitten oikeesti jo syrjäytymistä, et.

Katkelmassa puhutaan syrjäytymisestä ”keskivertoa vakavampana” asiana, kuten haastattelija asian kiteyttää. H5 kritisoi käsitteen käyttöä liian löyhäksi, että ”jos pitää välivuoden ja sitte syrjäytyy heti”. Syrjäytymisen piiristä pudotetaan pois ”välivuotta pitävät nuoret”, näin rakentaen syrjäytymisestä erillään oleva nuorten työttömien ihmisryhmä. Tämän jälkeen H3 vastaa kysymykseen ”et mitä se saattaa sit olla se (syrjäytyminen)”, että ”on vaan niinku vuoskaudet sillai niinku, et ei hirveesti oo yhtään mitään”. Näin syrjäytymiseen liitetään aiemmin analyysissa esiintynyt tapa kuvailla työttömyyttä ”ei miksikään”. Tilaan liitetään vielä ”vuoskaudet”, eli ajallinen ulottuvuus sekä ”avun piirin” ulottumattomissa oleva tilanne.

Tässä kohtaa katkelmaa on siis rakennettu toisaalta väli vuosia pitävien nuorten kategoria, joka selitetään syrjäytymisen ulkopuolelle, erotellen syrjäytymisen piiriin taas vuosikausien oleminen ”ei yhtään missään tai yhtään mitään”.

Keskustelu jatkuu seuraavanlaisesti:

R: joo, osaatteko sanoa yhtä, että tunnetteko te ketään yhtä, joka vois olla vähä syrjäytynyt esimerkiksi?

H3: kyll.

H2: kyllähän noita on, tota.

R: joo.

H6: ei taia sormet riittää.

R: jo.

Haastattelijan täsmentävään kysymykseen haastateltavat vastaavat myöntävästi ”kyll”, ”kyllähän noita on tota”. Haastateltavat antavat siis ymmärtää, että syrjäytyneitä on yhteiskunnassa tai jopa lähipiirissä, eivätkä ”taia sormet riittää” laskemaan syrjäytyneiden määrää. Syrjäytyneiden piiriä pyritään katkelmassa rajaamaan, toisaalta väli vuosien nuorten kategorian, toisaalta syrjäytyneiden kategorisoinnin kautta: syrjäytyneitä yhteiskunnassa – jopa ehkä lähipiirissä – on siis olemassa.

Myöhemmin samassa haastattelussa kiellettiin, toisaalta jäseneltiin peilaamalla menneisyydessä oma jäsenyys syrjäytyneihin:

R: et aika, laaja, laaja kirjo tulee siitä mieleen, että mitä se mahdollisesti vois sitten olla, et tota, öö, sit vois sin vielä kysyä, melkee ollaa oikeestaan lopussa et tota, koetteko te sitten itse jollain tapaa, että, että te olisitte niitä ns. syrjäytyneitä?

H5: ei.

H7: emmää enää ainakaan.

H5: en millään tavalla.

R: joo, sanoit sä, että et enää?

H7: joo, et ite olin just monta vuotta just nimenomaan niiden mielenterveysongelmien takia sillai, että ei niiku ollu missään.

R: joo.

H7: varmaan niiku viis vuotta, et silloin voisin väittää, et olin oikeesti syrjäytyny, mut emmä enää tunne nytte sillai.

Haastattelija kysyy suoraan, kokevatko haastatteltavat olevansa ”jollain tapaa” syrjäytyneitä, johon H5 vastaa yksioikoisesti ”ei” ja ”en millään tavalla”. H7 vastaa taasen ”emmää enää ainakaan”, josta haastateltava äityy kertomaan lyhyehkön ongelmatarinan: Haastateltava tunnistaa aiemmin määriteltyjä syrjäytymisen tekijöitä, kuten ”mielenterveysongelmat” sekä ”ei niiku ollu missään”, ”varmaa niiku viis vuotta”. Syrjäytymisen kategorian jäsenyys kuitenkin selitetään mennessä ongelmatarinan muodossa, jolloin haastatteluhetkellä syrjäytyminen on elämästä väistynyt asia.

Kolmantena tapana jäsenellä syrjäytymistä oli muiden ihmisten kautta:

H14: vaikka just olis tavallaa kauheet suunnitelmat, että noh vuoden hengaan kotona ja sit heti lähen opiskelemaan ja sieltä mulla on kaikki suunnitelmat nii silti ois, että nääh sä oot syrjäytyny.

R: onks jotkut ajatellu sitten, tuleeks jotain mieleen, että joku ois suhtautunu tällee?

H14: joo.

H16: mm. varmaa.

R: varmaa?

H16: mm.

Katkelmassa H14 ensin rakentaa jo aiemmin ilmennyttä väli vuoden pitävää nuoren kategoriaa, tässä tapauksessa määritellen muiden ihmisten kautta myös väli vuotta pitävät syrjäytyneiksi. Haastattelija kysyy lisätarkennusta, johon H15 äityy jäsentelemään aihetta tarinan muodossa:

H15: kyllähän silloin, ku mä jätin kesken sen ensimmäisen ammattikoulun nii äiti oli hyvin peloissaan siitä, että mä niiku en pääse elämässä mihinkää tyliin, jos mä oon vuoden tekemättä mitään, mutta tottakai onhan se ihan sallittu pelko ja mä oon kuitenkin vanhin lapsi, ensimmäinen jonka kanssa äiti on joutunu käymään jonkun

tuommosen, et mihin peruskoulun jälkeen nii on se ihan ymmärrettävää, et sitä pelottaa et mä syrjäytyisin ja ehkä oisin syrjäytynytkin jos äiti ei ois sitten passittanut harrastustoimintaan ja muuhun tämmöseen, että mä oisin hyvin todennäköisesti pysynyt siellä neljän seinän sisällä kotona, koska olin aika masentunut.

Tarinassa H15 puhuu äidin huolen näkökulmasta syrjäytymisestä, rakentaen näin perinteistä moraalista äiti-lapsi kategoriaparia. Kategoriaparin kautta äidin moraalinen velvollisuus on huolehtia, ettei lapsensa syrjäydy, joka on huolettanut äitiä kuin myös lasta. Tässä tapauksessa syrjäytymiseltä pelasti lapsen passittaminen harrastustoimintaan, jolloin ”neljän seinän” sisältä on päästy pois.

Aiemmassa katkelmassa esiintyy epämääräisemmän moraalisen toisen, ylläolevassa taas äidin ja lapsen moraalisen kategorian kautta määrittävää puhetta syrjäytymisestä, sen lisäksi, että syrjäytyminen esitetään menneisyyden riskinä. Moraalisen toisen ja äidin kategorisen velvollisuuden kautta puuttuminen syrjäytymisriskissä olevan nuoren tai lapsen tilanteeseen piirtää tässä kohdin toisten ihmisten kautta syrjäytymisen kategoriaa.

Katkelmakohdissa lähestytään syrjäytymistä monella tapaa: Ensin määritellen tiettyjä ongelman jäsenyyksiä sen piiriin; toisaalta rakennetaan kategoria – välivuosia pitävät nuoret – jolla kategorisoidaan tietty ihmisryhmä lähekkäin, mutta kuitenkin syrjäytyneiden piirin ulkopuolelle. Tämän lisäksi syrjäytymisen kategoriaan jäsenellään omaa itseä menneessä ongelmatarinan muodossa. Neljänneksi syrjäytymistä määritellään ja määrittelevät ”muut” puhujasta itsestään ulkopuolella olevat ihmiset. Tällöin syrjäytyminen asettuu suhteessa nuoren asemaan syyttäväksi kategoriaksi, jota ”muut” ihmiset olettavat ihmisen olevan.

Kaikkia näitä kategorisoinnin tapoja yhdistää kuitenkin yksi seikka: Jokaisella jäsenyyksellä pyritään selittämään syrjäytyneiden tai syrjäytymisen kategoria oman itsen ulkopuolelle. Tämä seikka yhdistää aineistossa ilmentyvää puhetta syrjäytymisestä, joka luo, ikään kuin syrjäytymisen ”hahmon”. Tämä hahmo – torjuttuna ja kielletynä – jää kuitenkin aineistoon elämään kyseisistä haastateltavista erillään olevana kategoriana. Kyseinen kategorisointi muistuttaa vahvasti Juhilan kategoriaryhmän määritelmää (Juhila 2012b, 176–178, 190–192). Tällöin ryhmän jäsenistön muodostaa samankaltaiseksi kuvattu, stereotyyppinen joukko ihmisiä, jotka muodostavat – perinteisen sosiologisesti ilmaistuna – ”meidän” ja ”heidän” tyypittelyistä jälkimmäisen porukan. Tällä tapaa syrjäytymiseen ikään kuin stigmaattisena,

leimaavana ja stereotypisena kategoriana on mahdollista kaataa monenlaisia sosiaalisten ongelmien jäsennyksiä ja näin luomaan yhteistä ymmärrystä tilasta, jota on kartettava.

6. TUTKIMUKSEN JÄLKILÖYLYT

Tämän tutkimuksen tekeminen on ollut ihmisten ja yhteiskunnan jokapäiväisen arjen pohdintaa. Tällä tavoin tutkimuksen teko on välillä näyttäytynyt myös hyvin arkipäiväiseltä, sillä kyseessä on myös tutkijaa itseään koskevan arkitiedon sisällön puiminen; samaan aikaan tutkimuksen teko on tuottanut yllättäviä valaistumisen hetkiä, tiedostaessani myös omassa ajattelussa ja suhtautumisessa maailmaan näitä arkipäiväistettyjä ja usein myös pinttyneitä käytäntöjä ja asenteita. Tällä tavoin sosiaalisen maailman tutkimus on parhaimmillaan ihmistä vapauttavaa ja uusia näkökulmia maailmaan avaavaa toimintaa.

Syrjäytymisen käsitteen ollessa mahdottoman laaja, voin vain toivoa, että olen omassa tutkimuksessani päässyt käsiksi jokseenkin tyydyttävästi sen moninaisiin piirteisiin. Erityisesti käsitteen synnyn sijoittuessa 60–70-lukujen Ranskaan, olisi perustavanlaatuisempi läpikäynti vaatinut ranskan kielen osaamista. Tämä huomioonottaen, olen kuitenkin pyrkinyt käymään sekä kansainvälistä että kotimaista kirjallisuutta läpi.

Tutkimuksen suurimpana ongelmakohtana on itseni kannalta osoittautunut aineistonkeruu sekä siihen liittyvä yleistettävyyden kysymys: On otettava huomioon ryhmähaastatteluihin itseni kokemattomuus haastattelijana sekä toisaalta aineiston vähyys. Haastattelujen toteuttamiseen vaikutti epäilemättä suuresti oma ensikertalaisuuteni sekä jännittyneisyyden ja jopa hieman sosiaalisten tilanteiden pelon puolelle menevät tuntemukset. Tämän takia työssäni oli myös pysähtyneisyyden vaihe, jolloin suhtauduin hyvin epäilevästi omaan kykyyni toteuttaa aineistonkeruuta. Jälkeinpäin voi kuitenkin todeta, että olen työssäni voittanut haastattelijan roolin pelkoni sekä saanut merkityksellistä aineistoa että analyysia kasaan. Tutkimukseni ”jälkilöylyjä” on syytä pohtia ja vetää yhteen hieman tarkemmin

6.1. Syrjäytymisestä

Tutkimukseni alussa oletin vahvasti, että syrjäytymisen käsite nousisi itsenäisesti esiin haastateltavien puheessa. Tämä ei pitänyt kuitenkaan haastattelussa paikkaansa, vaan aiheesta käyty keskustelu aktivoitui lähes yksinomaan haastattelijan aloitteesta. Tämä myös antaa vahvasti osviittaa siihen suuntaan, että syrjäytymisen käsite selittää varsin rajallisesti haastateltavien omaa kokemismaailmaa, mitä tulee itsen kategorisointiin.

Tutkimuksen tiimoilta olen miettinyt paljon syrjäytymisparadoksin ongelmaa: kuinka erinäisten ongelmien ja syrjäytymisriskien kirjoa voitaisiin käsitellä niin, että toisaalta syrjäytymiskeskustelun leimaavuuden vaikutukset olisivat minimaaliset. Onko ylipäänsä mahdollista puhua kalkyloiduista riskeistä ja sosiaalisista ongelmista, luomatta minkäänlaista niitä niputtavaa ja selittävää käsitettä, täten kyseistä tilaa selittävää kategoriaa?

Näyttää siltä, että syrjäytymisen kategoria luo nuorten puheessa tilan ja eräänlaisen hahmon. Onko syrjäytymisestä puhuminen siis huono vai hyvä asia, sillä käsite epäilemättä vaikuttaa käsitettyyn sosiaaliseen todellisuuteemme. Asialla on kolikon kaksi eri puolta: Ensinnäkin se luo yhteisyyttä, eli yhteisesti jaettua huolta yhteiskunnan sivuun jääviä ihmisiä kohtaan. Toisaalta se luo sosiaalista todellisuutta, kuvaten tietynlaisen ihmisryhmän, monelta osin myös kuvitteellisen sellaisen. Tämä saattaa muokata käsitystämme sosiaalista ongelmista, eikä ainoastaan käsitteen negatiivisen leiman, vaan itse tieteellisen tiedon vuoksi.

Bergerin ja Luckmannin (1966) primaari –ja sekundaarisosialisaation näkökulmasta katsottuna, syrjäytymisen kategoria vahvasti torjuttuna kielii juuri siitä, että se on sekundaarisosialisaatioon sijoittuva tapa ilmentää maailmaa (se ei kuulu haastateltavina olleiden nuorten pääasialliseen sosiaaliseen todellisuuteen, ainakaan heitä itseään koskevana käsitteenä). Se on näin ennen kaikkea sosiaaliviranomaisten, sosiaalitieteilijöiden sekä erinäisten yhteiskunnallisten vaikuttajien käyttämä käsite, joka tässä tapauksessa ei tavoita nuorten omaa kokemusta, muutoin kuin vastustettavana ja ulossuljettuna, ”heitä” koskevana asiaintilana. Syrjäytymisen kategoria, imiessä itseensä kaiken negatiivisesti leimaavan, huolta herättävän ja riskiä ilmentävän jäsentelyn, rakentaa samalla käsitteestä ikään kuin ”kuuman perunan”, jota pompotellaan jäseneltä toiselle.

Mutta eikö ongelmista puhuminen ole parempi kuin jättää puhumatta? Syrjäytymisen käsitteen kautta on mahdollista luoda yhteisymmärrystä tietyistä yhteiskunnassa olemassaolevista sosiaalisista ongelmista, sekä näin myös rakentaa yhteistä missiota sen tiimoilta: mitä on olemassa sekä mitä voimme asialle tehdä. Yhteiskunnassa vallitseva pelko siitä, että ihmisiä leimataan ja niputetaan negatiivisten stereotyyppisten kategorioiden osaksi, on tietenkin aiheellinen ja oikeutettu; toisaalta näitä stereotyyppioita vastaan kaikista tehokkaimmin ja ehkä oleellisemmin vastustetaan juuri kyseisiin kategorioihin määriteltyjen ihmisten itsensä toimesta. Eikö leimaamiskeskustelussa oleteta marginaaliin sijoittuvien ihmisten olevan, ikään kuin passiivisia kohteita, joita voidaan ongelmitta asettaa milloin minkäkin negatiivisen ihmisryhmän osaksi? Oman aineistoni perusteella mitä suuremmilta osin näin ei ole, sillä siellä missä on valtaa, on vastarintaa, sekä siellä missä on valtaa ylläpitäviä kategorioita, siellä on myös alati tendenssiä näiden vastustukseen sekä uusien kategorioiden luomiseen. Älkäämme siis olettako ihmisen toimijuutta vain passiiviseksi altavastaamiseksi.

Leimautumisparadoksia voisi pohtia myös siitä näkökulmasta, että haluammeko sallia yhteiskunnassa poikkeavuutta ja kuinka pitkälle olemme sen sallivuudessa valmiita menemään: Mielestäni on väärin, että sosiaalisten ongelmien ympärille rakentuvaa keskustelua pyritään välttämään, mutta siitä puhuttaessa tulisi käyttää ongelmien piiriin määriteltyjen ihmisten omia käsitteitä: yhteiskunnasta emme löydä syrjäytyneitä, vaan päihdeongelmaisia, yksinäisiä, masentuneita, oman elämänsä kulkijoita, erakkoja ja taistelijoita. Syrjäytymisen käsitteen ei toisaalta ole tarkoituskaan olla ihmisen identifioitumisen käsite. Se on otettava sosiaalitieteellisenä, akateemisen keskustelun piiriin kuuluvana sosiaalisten ongelmien prosessia kuvaavana tieteellisenä terminä, joka muuttuu kun aika sen jättää.

Syrjäytymisen käsitteen kautta luodaan aineiston puitteissa yhteistä sosiaalista missiota ongelman ratkaisemiseksi. Syrjäytymisen hahmo on näin ollen se yhteisön epähaluttu jäsen, joka emme kukaan halua itse olla, mutta joka on epäilemättä alati määriteltävä jokaista yhteisöä koossapitävänä ja toisaalta lähes jokaista yhteisön jäsentä vähintään uhkaavana voimana. Syrjäytymisen hahmo luo näin yhteiskunnan tasolla yhteistä merkitystä, voisiko sanoa muutoin merkityksettömään maailmankaikkeuteen.

6.2. Merkityksettömyydestä

Merkityksen etsiminen näyttäytyy keskeiseksi osaksi aineiston nuorten puhetta. On sanottu, että jälkimodernille maailmalle on ominaista vanhojen merkitysten ja vakaiden symbolisten normien löystyminen ja häviäminen (Winlow & Hall 2013; Ziehe 1991; Baumann 1996). Merkityksen etsiminen elämään kiteytyy aineistossa lukuisia kertoja käsiteparin ”oma juttu” kautta.

Omaa juttua ja merkityksellistä toimimista mainosti myös suomalainen elektroniikkajätti Gigantti: Kävellessäni Jyväskylän katuja, silmiini pisti iso mainoskyltti, jossa myytiin matka-adapteria hintaan 24,99 euroa. Kuvassa istui lootusasennossa rastahiuksinen nainen, jonka yllä komeili isolla mainostekstillä ”löydä oma juttusi”. Mainoksessa pyritään juuri rakentamaan vapaasti maailmaa matkustavan (maailmassa leijuvan), eksoottisia ja henkisiä jäsentelyjä omaavan kosmopoliitin nuoren kategoriaan, joka etsii ”omaan juttuaan” maailmalta, matka-adapterin mahdollistaen samalla ympärivuorokautisen yhteydenpidon ja virran.

Winlow & Hall pohtivat juuri ihmisen tapaa etsiä itselleen merkitystä maailmassa, jossa suurinosa sekä yhteisestä että yksityisestä elämänalueesta on hyödykkeistetty. Heidän mukaansa lyhytnäköinen ja loputtomasti kasvava kulutuskulttuuri ja merkityksettömyyden kokemus juuri ruokkivat toisiaan (Emt. 2013, 163). Kuinka inhorealisticelta yllä mainitsemani gigantin mainos näyttäytyykään tästä näkökulmasta.

En voi olla pohtimatta aineistossakin esiintynyttä yhteiskunnan merkityksettömyyden kokemusta. Sitä kokemusta loputtoman epäjatkuvuuden ja kasvun itseisarvoisesta päämäärästä sekä sen turhuudesta, rumuudesta ja merkityksettömyydestä. Loputtoman kasvamisen logiikasta, joka tuottaa alituisesti sen vastinparia ja toisaalta sen logiikan piirissä olevien ihmisten tietoisuudesta erillään olevaa ihmis- ja ”tavarajätettä” (Baumann 2004). Sen eksponentiaalisen kiihtymisen, vanhan ja uuden hylkäämisen logiikkaa ja sen suhdetta kulttuuriin ja ihmisen luonteen ”kulumiseen”, kuten Richard Sennett (2002) asian ilmaisee.

Tämä kulunut luonne saattaa etsiä merkitystään, eli ”omaan juttuaan” jatkuvuudesta ja kestävyydestä, jostain eheämmästä kuin mitä lyhytnäköinen kulutuskulttuuri mahdollistaa.

Tällöin vaihtoehdot saattavat näyttää kapeilta, jolloin yhdeksi mahdolliseksi skenaarioksi rakentuu ulkopuolelle jääminen, ”erakon” osaan samaistuen. Toisaalta taas kulunut luonne saattaa edelleen tarkoittaa taloudellista riittämättömyyttä, kuluttajuuden lupauksen pettämistä, jolloin aktiivisen kuluttajan rooliin kaivataan, pois riippuvaisuudesta ja itsensä elättäväksi ihmiseksi. Tämä seikka on myös olennainen kummallekin kategoriselle roolille, muodostukseen omavaraisuus sitten mistä tekijöistä hyvänsä.

Aineistoni nuorten keskuudessa ei siis ole havaittavissa mitään hälyttävää moraalittomuutta tai taipumusta yhteiskunnan hyväksikäyttöön, toisin kuin alaluokkakeskustelun oikeistolaiset tahot ovat taipuvaisia ajattelemaan. (Macdonald 1997). Toisaalta aineistossa ei myöskään ole nähtävissä ”uudenlaisen luokkaintellektuellin” tai ”vallankumouksellisen sukupolven” ominaisuuksia (Kelly 2007). Se, mikä läpi aineiston päinvastoin on läpikuultava ominaisuus, on tapa puhua itsestä aivan tavallisena ihmisenä, ”olla kuin kaikki muutkin”.

Zygmunt Bauman (2004, 116–117.) kirjoittaa, että ihmisenä oleminen postmodernissa maailmassa on jatkuvaa täydellisyyden ja lopullisen ratkaisun kaipuuta ja etsimistä, aina kuitenkin joutuen sen toteutumisen äärelle, että vapautus kauneudesta, eheydestä ja lopullisesta sulkeumasta jää saamatta, sillä mikään ei ole koskaan ohi. Näin voi myös tulkita aineistoni nuorten merkityksen etsinnän: Oma juttua etsitään, sen toivon varaan jopa nojaten, kuitenkin aika ajoin huomaten, että absoluuttinen ”juuri minulle tarkoitettu” oma juttu ei välttämättä olekaan se, mitä elämältä hakee. Toisaalta tämä merkityksen loputtomuus saattaa mahdollistaa ihmiselle juuri astetta suuremman vapauden toteuttaa itseään huomattessaan, että maailmassa ei olekaan lopullisia ratkaisuja. Juuri tässä on aikamme yksi isoista solmukohdista: Kuinka on ihmisen oman toiminnan, vapauden ja vastuun rooli yhä epävarmemmassa, ”ambivalentissa” – tai Ulrich beckia (1992) lainaten – riskin (pelon) sävyttämässä maailmassa?

Tästä näkökulmasta tarkasteltuna, vastapuheeseen liittyvät essentialistiset kategoriat (kuten analyysissäni ihmisen sisäisyyden kategoria) ohjaavat ihmistä tähän kauneuteen, eheyteen, johonkin pysyvään ja muuttumattomaan, joiden kautta pysyä ”lämpimänä yhdessä” (Maffesoli 1996, 41). Näitä aikoja, joita voisi luonnehtia paikallisten ja kansallisten vakaiden ja perinteisten sosiaalisten suhteiden vastaiskuna, olisi omiaan jatkaa myös tutkimusta essentialististen kategorioiden näkökulmasta: Millä tapaa esimerkiksi nuorten vastarintaan keskittyvissä alakulttuureissa esiintyy kyseisenlaisia, joihinkin muuttumattomiin

ominaisuuksiin ja tekijöihin palautuvia sekä postmodernin ajan logiikalle niin vieraaksi koettuja kategorisoiteja? Tutkimuksen teko ei siis toivon mukaan jää tähän.

Tutkimukseni perusteella voisi siis todeta, että erityisesti nuoruuden ikävaiheeseen liittyy monenlaisia sekä yhteiskunnallisia että poliittisia vaikutteita, ideologioita ja asenteita, jotka vaikuttavat siihen, miten toisaalta nuoremmat ikäluokat itse näkevät elämänsä ja kuinka myös vanhemmat ikäluokat peilaavat omaa elämäänsä suhteessa menneisyyteen (eli nuoruuteensa) (Ziehe 1991). Näiden lukuisten asenteiden ja merkitysten läpi nuoremman ikäpolven odotetaan kaiken lisäksi ”löytävän itsensä”. Nuoren ikäluokan edustajana ei siis tosiaankaan ole helppoa olla pitkälle kehittyneessä modernissa yhteiskunnassamme.

6.3. Kategorioiden maailmasta

Sosiaaliset kategoriat – jopa tutkijoiden käyttämät – voivat olla haitallisia ja vääristyneitä neljän seikan takia. Ihmisiä kuvaavat kategoriat ovat lähes aina muuttuvia, näkökulmasidonnaisia, historiallisia sekä itse sosiaalista todellisuutta muuttavia. (Gillespie ym. 2012).

Sosiaalitieteissä pulmaksi voi syntyä tilanne – Kimiä ja Berardia (2009, 272, 284–285) lainaten – jossa sosiaalitieteilijät, vertauskuvaannollisesti ilmaistuna, arkeologisen kaivauksen edessä pikemminkin rakentavat, eivätkä kaiva esineitä ja ainesta maasta, kasaten vain aineksen päälle lisää ainesta, joka ei perustu ymmärrykselle. Kategorioilta ja kategorisoinnilta ei voi kuitenkaan välttyä, vaan se on olennainen osa ihmisen maailmaa ja näin ollen myös olennainen osa tiedettä.

Tutkijan vastuulla on omien käsitteiden ja menetelmien soveltaminen. Mielestäni onnistun tässä kategorisen lukutavan omaksumisessa kuitenkin tyydyttävästi, ottaen huomioon ensikertalaisuuteni analyysimenetelmän soveltamisessa. Katégoria-analyysin käytettävyyden kysymyksen huomioon ottaen väittäisin, että sillä on paljon annettavaa myös tulevaisuudessakin: Olen näkökulman omaksuttuani huomannut analysoivani maailman ilmiöitä kategorisointia silmällä pitäen myös tutkimustyöni ulkopuolella. Erityisesti katégoria-analyysin soveltamisen relevanttiuden näkisin esimerkiksi median tutkimuksessa, sen jopa

usein leikitellen monenlaisten kategoristen oletusten kanssa, houkutellessaan uusia lukijoita. Menetelmällä on siis paljon annettavaa tieteen saralla.

Tutkimukseni tieteenteoreettista luonnetta voitaisiin kuvata, ikään kuin taskulampun valon heijastumana tutkimuskohteeseen. Tällöin minä tutkijana olen pyrkinyt saamaan sosiaalisesta maailmasta, sen lainalaisuuksista ja säännöistä, jotain tähdellisempää irti, taskulampun valoa heijastaen aineistoon ja sen vastedes heijastuen minuun tutkijana takaisin. On kuitenkin niin, että valon takaisin heijastuma eittämättä heijastaa myös osan tutkijan kuvaa tutkimuksen tuloksiin. Näin tutkimukseen ja sen tuloksiin liittyy vahvasti subjektina olemisen rooli. Mutta onko sosiaalisesta maailmasta – tästä näkökulmasta – mahdollista saada irti muunlaista tietoa? Kun taskulamppuni valo heijastuu tutkimuskohteestani takaisin, voisiko sanoa ihmisen roolin tieteen tekemisessä olla omiaan vääristämään saatuja tuloksia: taskulamppu heijastaa vain ihmisen itsensä kokemusta maailmasta.

Ajatelkaamme valon heijastumaa pikemminkin taittumisena, jolloin valo taittuu, ikään kuin tutkimuskohteena olevan ilmiön taakse, saaden näin jotain ihmisen kokemusmaailman ohi menevää tietoa kohteesta. Tätä diffraktioksi kutsuttua ilmiötä ja sen mahdollisuutta onkin pohdittu muun muassa posthumanistisen tieteen mahdollisena tapana tutkia maailmaa ja sen ilmiöitä (Lummaa & Rojola 2014). Voisiko – näin vertauskuvaannollisesti ilmaistuna – kategoria-analyysin avulla päästä tutkimuskohteen ohi heijastamaan maailmaa ”sellaisenaan kuin se on”, eli ohittaa ihmisen rooli maailman tutkimisessa?

Huono-osaisuudesta puhuttaessa on perinteisesti nähty rakentuvan kaksi erilaista kuvaa, toinen kunniallinen ja toinen kunniaton. Tällöin yhteiskunnan tasolla kysytään ja pohditaan, kuka on oikeutettu olemaan huonossa asemassa ja kuka taas ei, sekä sitä, kuinka piirtää näiden kategorioiden välinen raja. Sama kahtiajaotteleva kategorisointi näkyy myös muun muassa turvapaikanhakijoista puhuttaessa. Kahtiajaottelevan kunniallisten tai kunnianttomien turvapaikanhakijoiden sijaan Goodman ja Speer (2007) kannustavat pohtimaan vaihtoehtoisia tapoja kategorisoida ilmiöitä: Sen sijaan, että jaettaisiin turvapaikanhakijat keskustelussa karkeasti kunniallisiin ja kunnianttomiin, voisimmeko sen sijaan esimerkiksi puhua turvapaikanhakijoista, jotka tulevat kriisipesäkkeistä sekä heistä jotka eivät? Olisiko syrjäytymiskeskustelua mahdollista kääntää samanlaisesti? Sen sijaan, että puhuisimme laiskoista sohvaperunoista, olisiko mahdollista puhua lakisäätteisesti perustoimeentulolla selviävistä ihmisistä?

Stuart Hall (1999, 247–248) erottaa toisaalta identiteetin ja identifikaation, jälkimmäisen määrittäen ”jollekin havainnolle yhteisistä piirteistä toisen ihmisen, toisten ihmisten tai jonkin ihanteen kanssa sekä tältä pohjalta rakentuvalla luonnollisella, nämä piiriinsä sulkevalle solidaarisuuden ja yhteenkuuluvuuden tunteelle.” Diskursiivisesta näkökulmasta tämä ”naturalistinen” konstruktio ihmisen identifikaatiosta näyttyy prosessiksi, joka ei koskaan kuitenkaan sulkeudu. Lopullinen päätepiiste identiteetille tai identifikaatiolle näin näyttyy fantasialta.

Kategorian ja identiteetin käsitteiden kautta pyritään jatkuvasti saamaan lopullinen päätepiiste sosiaalisen maailman merkityksille ja jäsenyyksille. Kategorisointi on alati loputonta ja jatkuvasti kunkin kategoristen määreiden rajat ylittävää ja näin uusien kategorioiden luomisprosessia. Identiteetistä kirjoittaessaan, Hall (1999, 250) kannustaa kysymysten ”keitä me olemme” tai ”mistä me tulemme” sijaan kysymään ”keitä meistä voisi tulla”.

Tutkimukseni alkaessa ja syrjäytymisen käsitteen loputonta suota läpi ruotiessani, suhtautumiseni käsitteeseen oli alituisen kyyninen: ajattelin sen selittävän perin huonosti maailmaa ja sosiaalisia ongelmia, sen ollessa pikemminkin yhteiskunnan keskuksen ylhäältä päin tiettyä ihmisryhmää kohtaan määritelty termi. Tämä synnytti itsessäni vahvaa vastarintaa ja monesti pohdin jopa koko termin hylkäämistä täysin käyttökelvottomana. Nyt jälkeinpäin olen havaitsevinani ajattelussani perustavanlaatuisen erheen, juuri edellä mainittuun peilaten. Sillä on niin, ettei mikään maailmaa kuvaava käsite, kategoria tai termi kuvaa puhtaasti sitä, mitä sillä toivottaisiin kuvattavan, vaan jokaiseen käsitteeseen on sisäänkirjoitettu rajatila, joka luo ristiriitaa ja avaa uuden käsitteen rakentumisen mahdollisuuden. Näin on myös syrjäytymisen käsitteen laita. Tämä on ollut itselleni yksi tärkein ja perustavanlaatuisin johtopäätös, mitä tulee koko työni kirjoittamisen prosessiin.

On huojentavaa myös pohtia omaa aineistoani ja siihen osallistuvien ihmisten elämää tästä näkökulmasta: Ihminen ei ole lopullisten identiteettien tai kategorioiden kuvattujen määreiden summa, vaan jatkuvasti merkityksiä ja rajanvetoja uudelleen määrittävä ja valtaa käyttävä toimija. Taistelu jatkuu siis.

Lähteet:

Ahola, Sakari & Galli, Loretta (2010): Nuorten koulupudokkaiden ja heidän ohjaajien syrjäytymispuheen ulottuvuudet. Teoksessa Anttila, Anu-hanna & Kuussaari, Kristiina & Puhakka, Tiina (Toim.): Ohipuhuttu Nuoruus? Nuorten elinolot -vuosikirja. Helsinki: Nuorisotutkimusseura/nuorisotutkimusverkosto/Terveysten- ja hyvinvoinnin laitos/Valtion Nuorisosiain Neuvottelukunta, 132–144.

Atkinson, Rob & Davoudi, Simin (2000): The concept of social exclusion in the European Union: Context, development and possibilities. *Journal of Common Market Studies* 38:3, 427–448.

Barbour, Rosaline (2007): *Doing Focus Groups*. London: Sage Publication.

Baker, Carolyn (1997): Membership Categorization and interview accounts. Teoksessa Silverman, David (Toim.): *Qualitative Research – Theory, Method and Practice*. London: Sage Publications, 130–143.

Baker, Carolyn (2003): Ethnometodological analyses of interviews. Teoksessa Holstein A. James & Gubrium F. Jaber (Toim.): *Inside interviewing. New lenses, new concerns*. London: Sage publications, 395–412.

Bauman, Zygmunt (1996): *Postmodernin Lumo*. Tampere: Vastapaino.

Bauman, Zygmunt (2004): *Wasted Lives – Modernity and its Outcasts*. Cambridge: Polity Press.

Becker S. Howard (1963): *Outsiders – Studies in the sociology of deviance*. New York: The Free Press of Glencoe.

Berger, L. Peter & Luckmann, Thomas (1994): *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Helsinki: Gaudeamus Kirja.

Bergman, Jörg, R. (1998): Introduction: Morality in Discourse. *Research on language and social interaction* 31:3-4, 279–294.

Briggs, L. Charles (2003): Interviewing, power/knowledge and social inequality. Teoksessa Holstein, A. James & Gubrium F. Jaber (Toim.): *Inside interviewing. New lenses, new concerns*. London: Sage publications, 494–506.

Buttny, Richard (2004): *Talking Problems: Studies of Discursive Construction*. Albany: State University of New York Press.

Devereux, Eoin & Haynes, Amanda & Power, Martin J. (2011): Tarring everyone with the same shorthand? *Journalist, stigmatisation and social exclusion*. *Journalism* 13:4. 500–517.

Durkheim, Emile (1979): *itsemurha – Sosiologinen tutkimus*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi

Dwyer, Peter & Wyn, Johanna (2001): Youth, education and risk – Facing the future. London: Routledgefalmer.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998): Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

Evaldsson, Ann-Carita (2007): Accounting for friendship: Moral Ordering and category membership in preadolescent girls' relational talk. *Research on language and social interaction* 40:4, 377–404.

Fitzgerald, Richard & Housley, William (2015): Introduction to membership categorization analysis. Teoksessa Fitzgerald, Richard & Housley, William (Toim.): *Advances in Membership categorization analysis*. Sage Publications: London ym, 1–22.

Foucault, Michel (2014): *Tarkkailla ja Rangaista*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Garfinkel, Harold (1956): Conditions of successful degradation ceremony. *American Journal of Sociology* 61:5, 420–424.

Giddens, Anthony (1998): *Third Way – Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press.

Gillespie, Alez & Howart, Caroline S. & Cornish, Flora (2012): Four problems for researchers using social categories. *Culture & Psychology* 3:18, 391–402.)

Goffman, Erving (1971): *Relations in public. Microstudies in public order*. Harmondsworth: Penguin books.

Goffman, Erving (1986): *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Harmondsworth: Penguin Books.

Goodman, Simon & Speer A. Susan (2007): Category use in the construction of asylum seekers. *Critical Discourse Studies* 4:2, 165–185.

Hacking, Ian (2009): *Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?* Tampere: Vastapaino.

Hall, Christopher & Slembrouck, Stef & Sarangi, Srikant (2006): *Language practices in social work. Categorisation and accountability in child welfare*. London & New York: Routledge.

Hargie, Owen & O'Donnell, Aodheen & McMullan, Christel (2011): *Constructions of Social Exclusion Among Young People From Interface Areas of Northern Ireland*. *Youth & Society* 43:3, 873–879.

Harrikari, Timo (2008) *Riskillä merkityt – Lapset ja nuoret huolen ja puuttumisen politiikassa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 87.

Harrikari, Timo (2013): *Nuoret, Syrjäytyminen ja kontrollikulttuurin muutos*. Luento Academia Populi – Tiedettä kaikille. Helsingin Yliopisto, 28.2.2013.

- Hautamäki, Antti (1996): Individualismi on humanismia. Teoksessa Hautamäki, Antti (Toim.): Yksilö modernin murroksessa. Helsinki: Gaudeamus, 13–42.
- Hirsjärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula (1997): Tutki ja kirjoita. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Heikkilä, Matti (2000): Syrjäytymisen tutkimus 1990-luvulla. Teoksessa Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.): Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 167–181.
- Helne, Tuula (1994): Erään muodin tarina – 1980-luvun suomalaisesta syrjäytymiskeskustelusta. Teoksessa: Heikkilä, Matti & Vähätalo, Kari (Toim.): Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos. Helsinki: Gaudeamus, 32–50.
- Helne, Tuula (2002): Syrjäytymisen yhteiskunta. Helsinki: Stakes.
- Honkatukia, Päivi & Nyqvist, Leo & Pösö, Tarja (2006): Vaikeat aiheet haavoittuvissa olosuhteissa. Teoksessa Hallamaa, Jaana ym. (Toim.): Etiikkaa Ihmistieteille. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura, 296–317.
- Housley, William & Fitzgerald Richard (2002): The reconsidered model of membership categorization analysis. London: Sage Publications. *Qualitative Research* 2:1, 59–83.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti Tuukka (2005): Toinen Tieto – Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes.
- Hänninen, Sakari (2005): Huono-osaisuuden mieli. Teoksessa Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti Tuukka (2005): Toinen Tieto – Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 94–117.
- Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (2004): Johdanto – neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. Teoksessa Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (Toim.): Puhua vastaan ja vaieta – neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 9–20.
- Jayysi, Lena (1984): *Categorization and the Moral Order*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Jayysi, Lena (1991): Values and moral judgement: communicative praxis as a moral order. Teoksessa Button, Graham (Toim.): *Ethnometodology and the human sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 227–251.
- Jokinen, Arja (2012): Kategoriat, instituutiot ja sosiaalisen järjestyksen tuottaminen. Teoksessa *Kategoriat, kulttuuri & Moraali*. Tampere: Vastapaino, 227–269.
- Juhila, Jokinen & Suoninen (2012a): *Kategoria-analyysin juuret*. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2012): *Kategoriat, kulttuuri & Moraali*. Tampere: Vastapaino, 17–43.

Juhila, Jokinen & Suoninen (2012b): *Kategoria-analyysin teesit*. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2012): *Kategoriat, kulttuuri & Moraali*. Tampere: Vastapaino, 45–87.

Juhila, Kirsi & Caswell, Dorte & Raitakari, Suvi (2014): *Resistance*. Teoksessa Hall, Chistopher & Juhila, Kirsi & Matarese Maureen & Nijnatten van Carolus (Toim.): *Analysing social work communication. Discourse in Practice*. New York: Routledge, 117–135.

Juhila, Kirsi & Mäkitalo Åsa & Noordegraaf Martine (2014): *Analysing social work interaction. Premises and approaches*. Teoksessa Hall, Chistopher & Juhila, Kirsi & Matarese Maureen & Nijnatten van Carolus (Toim.): *Analysing social work communication. Discourse in Practice*. New York: Routledge, 9–24.

Juhila, Kirsi (2012a): *Ongelmat, niiden selittäminen ja kategoriat*. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2012): *Kategoriat, kulttuuri & Moraali*. Tampere: Vastapaino, 131–173.

Juhila, Kirsi (2012b): *Poikkeavan kategorian jäsenyyden tuottaminen ja vastustaminen*. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (Toim.): *Kategoriat, kulttuuri & Moraali*. Tampere: Vastapaino, 175–226.

Juhila, Kirsi (2014): *Sosiaalityö marginaalissa*. Teoksessa Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Irene Roivainen (Toim.): *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto, 11–20.

Juhila, Kirsi (2004): *Leimattu identiteetti ja vastapuhe*. Teoksessa Puhua vastaan ja vaieta – neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 20–33.

Julkunen, Raija (2017): *Muuttuvat Hyvinvointivaltiot – Eurooppalaiset Hyvinvointivaltiot Reformoitavina*. Jyväskylän Yliopisto: Raija Julkunen.

Juppi, Pirita (2011): *Pahoinvoivia uhreja, turvallisuusuhkia ja taloudellisia taakkoja – Nuorten syrjäytymisen tulkintakehykset suomalaisessa uutismediassa*. *Janus* 19:3, 200–220.

Jyrkämä, Jyrki (1986): *Nuoret Sivuraiteelle? – Nuorisosta, syrjäytymisestä, yhteiskunnasta*. Teoksessa Mikkola, Armi (Toim.): *Suomalaista Nuorisotutkimusta – Tutkijoiden puheenvuoroja*. Kansalaiskasvatuskeskus 1:86. 37–59.

Järviluoma, Helmi & Roivainen, Irene (2003): *Gender in membership categorization analysis*. Teoksessa Järviluoma, Helmi & Moisala, Pirkko & Vilkkö, Anni: *Gender and qualitative methods*. London: Sage Publications, 70–82.

Järvinen, Tero & Jahnukainen, Markku (2001): *Kuka meistä onkaan syrjäytynyt? Marginalisaation ja syrjäytymisen käsitteellistä tarkastelua*. Teoksessa Suutari, Minna (toim.): *Vallattomat marginaalit - yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunalla*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/nuorisotutkimusseura, 125–153.

Kannasoja, Sirpa & Svenlin, Anu-Riina (2011): Osallistumisen ja suojelun yhdistäminen lähtökohdaksi sosiaalityön nuorisotutkimukselle? Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen, Marja-Fomin (toim.): Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 275–292.

Kainulainen, Sakari & Saari, Juho (2014): Koettu huono-osaisuus Suomessa. Teoksessa Niemelä, Mikko & Saari, Juho (Toim.): Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

Karjalainen, Vappu & Lahti, Tuukka (2005): Pitkäaikaistyöttömyyttä tunnustava tieto. Teoksessa Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti Tuukka (2005): Toinen Tieto – Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes.

Kelly, Peter (2007): Governing individualized risk biographies: new class intellectuals and the problem of youth at-risk. *British journal of sociology of education* 28:1, 39–53.

Keskitalo, Elsa & Karjalainen, Vappu (2013): Mitä on aktivointi ja aktiivipolitiikka? Teoksessa Keskitalo, Elsa & Karjalainen, Vappu (Toim.): Kaikki Työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Tampere: Terveyden ja Hyvinvoinnin laitos. 7–21.

Kiilakoski, Tomi (2014): Kahdenlaisia ja kolmenlaisia ihmisiä. Teoksessa Gretschel, Anu & Paakkunainen, Kari & Souto, Anne-Mari & Suurpää, Leena (toim.): Nuorisotakuun arki ja politiikka. Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 76, 24–28.

Kim, Kwang-ki & Berard, Tim (2009): Typification in society and social science: the continuing relevance of Schutz's social phenomenology. *Hum stud* 32, 263–289.

Kivivuori, Janne (2013): Rikollisuuden syyt. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Nemo.

Koskela, Heidi & Piirainen-Marsh, Arja (2002): Harvey Sacks ja keskustelututkimuksen perinne. Teoksessa Dufva, Hannele & Lähteenmäki, Mika (Toim.): Kielentutkimuksen klassikoita. Jyväskylän Yliopisto, 257–280.

Kuula, Arja (2011): Tutkimusetiikka, aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.

Larja, Liisa (2013): Nuorten elinoloja ei voi kuvata pelkän työttömyysasteen avulla. Hyvinvointikatsaus 1:2013. Helsinki: Tilastokeskus.

Layte, Richard. & Bertrand, Maitre. & Whelan, Christopher, T (2010): Living conditions, social exclusion and mental wellbeing – Second European Quality of Life Survey. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

Lehtonen, Heikki & Heinonen, Jari & Rissanen, Pekka (1986): Syrjäytymiskäsitteen käytön ongelmia – Sosiaalihuollituksen toimeentulotukiprojekti. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 12:1986.

Lemert, Edwin (1951): *Social Pathology. A systematic Approach to the theory of sociopathic behavior.* New York: McGraw-Hill.

- Lepper, Georgia (2000): *Categories in text and talk*. London: Sage Publications.
- Levitas, Ruth (2006): The concept and measurement of social exclusion. Teoksessa Pantazis, Christina & Gordon, David & Levitas, Ruth (Toim.): *Poverty and social exclusion in Britain*. Bristol: The Policy Press, 123–160.
- Lyman M. Stanford & Scott B. Marvin (1968): Accounts. *American Sociological Review* 33:1, 46–62.
- Lummaa, Karoliina & Rojola, Lea (2014): *Posthumanismi*. Turku: Eetos.
- Lämsä, Anna-Liisa (2009): Tuhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä – Lasten ja nuorten syrjäytyminen sosiaalihuollon asiakirjojen valossa. Oulu: Oulun Yliopisto.
- Macdonald, Robert (1997): Dangerous youth and the dangerous underclass. Teoksessa Macdonald, Robert (Toim.): *Youth, the underclass and social exclusion*. London: Routledge, 1–26.
- Madanipour, Ali & Shucksmith, Mark & Talbot, Hilary (2015): Concepts of poverty and social exclusion in Europe. *Local Economy* 30:7, 721–741.
- Maffesoli, Michel (1996): *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*. London: Sage Publications.
- Matarese, Maureen & Caswell, Dorte (2014): Accountability. Teoksessa Hall, Christopher & Juhila, Kirsi & Matarese Maureen & Nijnatten van Carolus (Toim.): *Analysing social work communication. Discourse in Practice*. New York: Routledge, 44–60.
- Maynard, W. Douglas (1988): Language, interaction and social problems. *Social Problems* 35:4, 311–334.
- Metteri, Anna & Hotari, Kaisa-Elina (2011): Eettinen kuormittuminen ja toimintaympäristö nuorten palveluissa. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen, Marja-Fomin (toim.): *Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Jyväskylä: PS-kustannus, 67–92.
- Miller, Gale (2003): Writers´, clients´, counsellors´ and readers´ perspectives in constructing resistant clients. Teoksessa: Hall, Christopher (Toim.): *Constructing Clienthood in Social Work and Human Services: Interaction, Identities and Practices*. London: Jessica Kingsley Publishers, 193–207.
- Myrskylä, Pekka (2012): Hukassa – Keitä ovat syrjäytyneet nuoret? *Elinkeinoelämän valtuuskunnan julkaisu* 19:2012.
- Nachman, Ben-Yehuda (1990): *The politics and morality of deviance: Moral panics, drug abuse, deviant science and reversed stigmatization*. Albany: State university of New York Press.

Naumanen, Päivi (2011): Periytyvä huono-osaisuus vertailun näkökulmasta. Teoksessa Kuokkanen, Taina & Melin, Harri & Naumanen, Päivi & Painilainen, Timo (Toim.): ”Elämän suuntaviivat hukassa” – Tutkimus nuorten huono-osaisuudesta. Turun Yliopisto: Sosiologian tutkimuksia A 32, 26–55.

Nikander, Pirjo (2010): Jäsenkategoria-analyysi ja haastattelun kulttuuriset järjestykset. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (Toim): Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 204–227.

Opetusministeriö (2008): Nuoriso koulutuksessa, työssä ja muussa toiminnassa. Opetusministeriön politiikka-analyyseja 2008:1.

Oljemark, Johanna (2013): Huomioidaanko nuorten näkökulma syrjäytymisessä? Ajankohtaiskatsaus nuorten syrjäytymistä käsittelevään tutkimukseen. *Janus* 21:1, 59–67.

Pain, Jean (2009): *Not just talking: Conversational Analysis, Harvey sacks’ gift to psychotherapy*. London: Karnac Books.

Park, Robert E (1928): *Human Migration and the Marginal Man*. *American Journal of Sociology* 33:6, 881–893.

Perttula, Rauno (2015): Syrjäytymispuhe hallinnan strategiana opiskelijahuollon sosiaalityössä. Jyväskylä: University Library of Jyväskylä.

Pietilä, Ilkka (2010): Ryhmä- ja yksilöhaastattelun diskursiivinen analyysi. Kaksi aineistoa erilaisina vuorovaikutuksen kenttinä. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (Toim): Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 204–227.

Pohjola, Anneli (2001): Nuorten myyttinen ongelmallisuus. Teoksessa Suutari, Minna (Toim.): *Vallattomat Marginaalit – yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/nuorisotutkimusseura, 187–205.

Popp, Sandra & Schels, Brigitte (2008): ’Do you feel excluded?’ The subjective experience of young state benefit recipients in Germany. *Journal of Youth Studies* 11:2, 165–191.

Raunio, Kyösti (2006): *Syrjäytyminen: sosiaalityötä kiinnostavia näkökulmia*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.

Reynolds, Edward & Fitzgerald, Richard (2015): *Challenging normativity: Re-appraising category bound, tied and predicated features*. Teoksessa Fitzgerald, Richard & Housley, William (Toim.): *Advances in Membership categorization analysis*. London ym: Sage Publications, 99–122.

Ruotsalainen, Seppo (2005): *Syrjäytyminen – syrjäyttäminen: syrjäytymisen tarkastelua talouden, yhteiskunnallisten toimijoiden ja sosiaaliturvan näkökulmasta*. Helsinki: TA-tieto.

Saari, Juho (2015): *Huono-osaiset – Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla*. Helsinki: Gaudeamus Oy.

Sacks, Harvey (1984): On Doing “Being Ordinary”. Teoksessa J. Maxwell Atkinson & John Heritage (toim.): Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 414–429.

Sacks, Harvey (2010): Lectures on conversation volumes 1 & 2. New York: Wiley.

Sandberg, Otso (2015): Hallittu syrjäytyminen – Miten syrjäytymisestä muodostui lähes jokaiseen meistä ulottuva riski? Tampere: Tampere University Press.

Sen, Amartya (2001): Development as Freedom. New York: Oxford University Press.

Sennett, Richard (2002): Työn uusi järjestys: Miten uusi kapitalismi kuluttaa ihmisen luonnetta. Tampere: Vastapaino.

Silverman, David (1998): Harvey Sacks – Social science and conversation analysis. New York: Oxford University Press.

Sipilä, Jorma (1979): Sosiaalisten ongelmien synty ja lievittäminen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Sipilä, Jorma (1982): Nuorten poikkeava käyttäytyminen ja yhteisön rakenne. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto.

Sipilä, Jorma (1985): Sosiaalipolitiikan tulevaisuus. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Sipilä, Jorma (2011): Hyvinvointivaltio sosiaalisena investointina: Älä anna köyhälle kalaa vaan koulutus. Yhteiskuntapolitiikka 76:4, 359–372.

Sosiaali- ja Terveysministeriö (2006): Sosiaaliturvan suunta 2005–2006. Sosiaali- ja Terveysministeriön julkaisuja 2006:1.

Sulkunen, Pekka (1990): Ryhmähaastattelujen analyysi. Teoksessa Mäkelä, Klaus (Toim.): Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 264–285.

Suoninen, Eero (2012): Identiteettien rakentuminen. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (Toim.): Kategoriat, kulttuuri & Moraali. Tampere: Vastapaino, 89–130.

Townsend, Peter (1979): Poverty in the United Kingdom: A survey of household resources and standards of living. Harmondsworth: Penguin.

Turunen, Kari E. (2005): Ikävaiheiden kriisit. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Ulrich, Beck (1992): Risk Society: Towards a New Modernity. London: Sage Publications.

Watson, Rod (2015): De-Reifying categories. Teoksessa Fitzgerald, Richard & Housley, William (Toim.): Advances in Membership categorization analysis. London ym: Sage Publications: 1–22.

Winlow, Simon & Hall, Steve (2013): Rethinking social exclusion: The end of the Social? Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE Publications.

Williamson, Ian & Cullingford, Cedric (1998): Adolescent Alienation: its correlates and consequences. *Educational Studies* 24:3, 333–343.

Välimaa, Outi (2011): Kategoriat ongelman selontekoina – Pitkäaikaistyöttömyydestä neuvotteleminen ja sen rakentuminen haastattelupuheessa. Tampere: Tampereen Yliopisto.

Väyrynen, Sanna & Lindh, Jari (2013): Yhteistoimijuuden rajakohteet päihde- ja mielenterveyskuntoutuksessa. Teoksessa Laitinen, Merja & Niskala, Asta (Toim.): Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 405–426.

Yle (2011): ”Sisäministeriö: Syrjäytyminen on suurin turvallisuusriski” Uutisartikkeli. Saatavilla:<http://yle.fi/uutiset/sisaministerio_syrjaytyminen_on_suurin_turvallisuusriski/5407919>, Luettu 5.12.2015.

Ziehe, Thomas (1991): Uusi Nuoriso – Epätavanomaisen oppimisen puolustus. Tampere: Vastapaino

Liite 1. Haastattelurunko

- Kuvailkaa elämäntilannettanne muutamilla sanoilla
- esim arjen, työpajan, nuoruuden tai työmarkkinoiden ulkopuolella olon kautta
- mitä kuvauksista tulee mieleen?
- Kuvailkaa koulutuksen/sen puutteen merkitystä elämässänne
- Mitä se teille merkitsee tällä hetkellä?
- onko kouluun pääseminen tärkeää tällä hetkellä?
- Minkälaisia kokemuksia?
- Kuvailkaa työelämän/sen puutteen merkitystä elämässänne
- miltä esim 8-4 työ kuulostaa?
- Miltä työelämä näyttää teidän mielestä?
- Kuvailkaa teille tärkeitä asioita arjessa/vapaa-ajalla
- Hengailletteko kavereittesi/perheesi/tuttujesi kanssa, harrastuksia ym ym..?
- Mikä tekee arjesta eletävän?
- Miten toiset ihmiset ajattelevat elämäntilanteestanne?
- Miten esimerkiksi vanhemmat, ovatko huolissaan?
- entäs kaverit?
- Onko jotain kokemusta, että joku olisi suhtautunut negatiivisesti?
- Kuvailkaa suhdettanne yhteiskuntaan
- mitä sana yhteiskunta tuo mieleen?
- mitä mielestänne kuuluu yhteiskunnassa olemiseen?
- Onko siinä jotain joka sinulta puuttuu?
- Koetko kuuluvasi tähän yhteiskuntaan?
- Missä toivoisitte olevanne, esim 5 vuoden päästä?
- koulussa, työssä tai ihan ylipäätään?
- mitä et haluaisi tehdä tulevaisuudessa?
- Huolettaako sinua oma asemasi tällä hetkellä (tulevaisuus tai ylipäätään)?
- Näetkö ikäisillesi/itsellesi jotain tiettyä uhkaa, joka saattaisi vaikeuttaa omaa tulevaisuuttasi?
- Mitä mielestänne syrjäytyminen tarkoittaa?
 - Keitä ”syrjäytyneet” ovat
 - Tunnetko ketään ”syrjäytynyttä”
 - Koetteko itse olevanne syrjäytyneitä?

Liite 2. Haastattelukutsu

Hyvä (työpajan nimi) väki!

Olen Jyväskylän yliopistolta yhteiskuntapolitiikan opiskelija. Teen tällä hetkellä pro-gradu -työtäni työn ja koulun ulkopuolella olevista ihmisistä. Mikäli olet nuorehko, noin 18–30 -vuotias ja tällä hetkellä työtön, pyytäisin nyt teitä avukseni haastattelujen muodossa opinnäytteeseeni.

Tarkoituksena haastatteluissa olisi, että kertoisitte itsestänne ja elämästänne maailmassa/yhteiskunnassa työn ja koulun ulkopuolella. Minua kiinnostaisi kuulla hieman koulutaustastanne, arjestaan sekä läheisistä kaverisuhteistanne. Tämän lisäksi, haluaisin kuulla myös näkemyksiänne yhteiskunnasta ja siinä olemisesta, siitä mitä se juuri sinulle merkitsee. Nyt pääsisittekin kertomaan mahdollisimman avoimesti ja vapaasti tuntemuksistanne.

Haastattelut toteutettaisiin taidetyöpajan tiloissa ryhmähaastatteluina. Tällöin haastattelutilanteessa olisi monta ihmistä samaan aikaan ja pääsisitte siis yhdessä keskustelemaan edellä mainituista teemoista niin, että kaikki saisivat äänensä kuuluviin. Tulen myös nauhoittamaan haastattelut työn helpottamiseksi. Haastatteluissa ei tarvitse pelätä, että ketään tunnistettaisiin, sillä haastattelut tehdään täysin luottamuksellisesti. Aineistosta häivytetään kaikki tunnusmerkit, joista saattaisi yksittäisiä ihmisiä tunnistaa. Kerättyjä haastatteluja tullaan käyttämään vain gradussani, eikä aineistoa luovuteta eteenpäin. Olkaa siis huolehti, mistään julkisesta selonteosta ei ole kysymys!

Terveisin,

Riku Sorsa

Puh. 0505001099

Riosjoso@student.jyu.fi

Liite 3. Suostumuslomake

Haastateltavan suostumus opinnäytetyöhön osallistumisesta

Minua on informoitu riittävästi nuoria koskevan opinnäytetyön sisällöstä ja ideasta, haastatteluaineiston keruusta, käytöstä ja säilytyksestä. Suostun osallistumaan tutkimukseen. Voin halutessani kuitenkin peruuttaa tai keskeyttää osallistumiseni tai kieltäytyä tutkimukseen osallistumisesta missä vaiheessa tahansa.

Haastateltava antaa luvan käyttää nauhoitettua haastatteluaineistoa opinnäytetyöhön niin, että yksittäisiä henkilöitä ei aineistosta ole tunnistettavissa. Haastateltava antaa luvan myös käsitellä tutkimuksen aikana haastateltavan henkilötietoja, kuitenkin niin, että tutkimuksen jälkeen aineisto kokonaisuudessaan hävitetään.

Päiväys

Haastateltavan allekirjoitus ja nimenselvennös

Haastateltavan yhteystiedot:

Puhelinnumero

Sähköpostiosoite
